

Historische Vereniging Ameide en Tienhoven

Jaargang 32 | nummer 1 | maart 2021

Nieuwsblad

Winter 1954

Historische Vereniging Ameide en Tienhoven

Het nieuwsblad is een uitgave van de Historische Vereniging Ameide en Tienhoven en verschijnt vier keer per jaar.

ISSN: 1569 - 7800

HET BESTUR

Voorzitter	J. Verwolf Paramasiebaan 4b	T: 0183 - 601749 4233 EX Ameide
Secretaris	G.W. Groenendijk De Geer 7a info@ameide-tienhoven.nl	M: 06 53737831 4233 HX Ameide
Penningmeester	C.P. Middelkoop-den Oudsten Aaksterveld 92	T: 0183 - 601585 4233 GD Ameide
Algemeen adjunct	J.A. Maatkamp Lekdijk 18	T: 0183-602071 2967 GA Langerak
Leden:	M. van Dijk-Ruchti C. van Gelderen R.P. de Groot K. Provoost S. Rog D. Roodhorst T. Zwakhals-van Bruggen	T: 0183 - 602833 T: 0183 - 602198 T: 0183 - 602874 M: 06 14714041 M: 06 38512765 M: 06 463 62705 M: 06 11854115
Beschermheer	dr. C.C. van Stolk, Ambachtsheer van Ameide	
Erevoorzitter	H. van den Heuvel	
Ereleden	C.W. Broekman, A.M. den Oudsten, C. Rijnhout en J. Stasse	
Ledenadministratie	G.W. Groenendijk De Geer 7a info@ameide-tienhoven.nl	M: 06 53737831 4233 HX Ameide
Redactie Nieuwsblad	A.P. Provoost C. van der Grijn H. van den Heuvel D. Roodhorst A. Tukker	bram.provoost@kpnplanet.nl cvdgrijn2@gmail.com hansheuvel2@planet.nl d.roodhorst@ziggo.nl ajtukker1943@kpnmail.nl
Lezingen en excursies	J. Verwolf	verwo360@planet.nl
Werkgroep Genealogie	C.W. Broekman; C. van der Grijn; G.W. Groenendijk en G.H. de Wit	
Beeldbank	G.W. Groenendijk G. Burggraaf https://beeldbank.ameide-tienhoven.nl/	gert.groenendijk@planet.nl truusburggraaf@live.nl

Contributie

De contributie bedraagt minimaal €17,50 per jaar, over te maken op bankrekening-nummer NL42RABO0301952248 van de Rabobank in Ameide, t.n.v. de penningmeester van de vereniging.

Opzegging van het lidmaatschap dient minimaal zes weken voor het eind van het verenigingsjaar te hebben plaatsgevonden. Het verenigingsjaar loopt van 1 januari tot en met 31 december.

De redactie besteedt de uiterste zorg aan de in dit nieuwsblad opgenomen artikelen. Onvolkomenheden kunnen echter voorkomen. Het bestuur van de Historische Vereniging aanvaardt dan ook geen aansprakelijkheid voor daaruit voortvloeiend ongerief.

Het is zonder voorafgaande toestemming van de auteur niet toegestaan een artikel of delen daarvan over te nemen, te (doen) publiceren of anderszins openbaar te maken of te verveelvoudigen.

Drukwerk: Van der Perk Groot-Ammers

Inhoud maart 2021

3	Van de hoofdredacteur
4	Verenigingsnieuws
4	Van de voorzitter
5	Uitnodiging Algemene Ledenvergadering
6	De 4 mei herdenking 2021
8	Reacties van lezers
10	Boekbespreking "Verhalen van veteranen uit Vijfheerenlanden"
14	De April-Meistaking in Ameide
24	De Aziatische braakloop. Cholera in Ameide in 1866
30	85-jaar Waterleiding in Ameide en Tienhoven
39	Prognoses omtrent de sociaal-economische ontwikkeling van Ameide en Tienhoven anno 1964
48	Sneeuwfoto's in de Oorlogswinter van 1942

Afbeelding voorblad

Dichtgevroren rivier in 1954 bij pontveer Tienhoven. Op de foto, vlnr.: Wilma Boom, Joop van den Berg en Henk van Leer.

De winter van 1955-1956 was in Europa de winter met veruit de koudste maand van de 20e eeuw. De gemiddelde temperatuur in februari was in Nederland -6,7 °C, wat 10 graden kouder is dan het normale temperatuurgemiddelde voor deze maand. Gedurende vrijwel de hele maand februari bleef het overal zowel overdag als 's nachts vriezen, vaak streng.

Van de hoofdredacteur

Beste leden en meelezers van het Nieuwsblad,

Het jaar 2021 is al weer enkele maanden oud en nu ontvangt u het eerste nummer van de 32ste jaargang van het Nieuwsblad van de HVAT. Inmiddels hebben we ruim een jaar te maken met ingrijpende maatregelen om de verspreiding van het Corona-virus in te dammen. Hierdoor is het niet mogelijk om als redactie bij elkaar te komen. Desondanks is het weer gelukt om een compleet Nieuwsblad te produceren. Ik hoop dat ook dit nummer u weer de nodige wetenswaardigheden over de rijke historie van Ameide en Tienhoven zal brengen.

Interim voorzitter, Jory Verwolf, opent met het Verenigingsnieuws. Daarnaast wordt u uitgenodigd tot het bijwonen van de ledenvergadering op donderdag 22 april en de 4-mei-herdenking 2021. Het blijft onzeker of beide evenementen op de "normale manier" door kunnen gaan. Via de media wordt u hierover nader geïnformeerd.

Ook deze keer mochten we weer enkele reacties van lezers ontvangen. De redactie van het Nieuwsblad is altijd benieuwd naar de reactie van onze lezers met aanvullingen en of verbeteringen op de gepubliceerde artikelen. Wij staan er open voor, dus laat het ons weten.

Het is een langjarige traditie om in het maartnummer van het Nieuwsblad aandacht te schenken aan gebeurtenissen tijdens of rond de Tweede Wereldoorlog en de oorlogssituaties en vredesmissies daarna. Zo ook deze keer. Met steun van de Gemeente Vijfheerenlanden verscheen een bijzondere boek: "Verhalen van veteranen uit Vijfheerenlanden over oorlog, vrede en verwerking". Gert Groenendijk geeft een korte beschrijven en laat twee ex-Termeise veteranen aan het woord.

Jan Jorritsma uit Diever deed onderzoek naar een mogelijke rol van zijn vader, Hotze Jorritsma, bij het neerslaan van de April-Meistaking in 1943 in Amei-

de. In dit nummer geeft hij een uitgebreid verslag van de gebeurtenissen rond deze staking en de latere gevolgen.

Sam Janse kreeg tijdens zijn onderzoek naar de 19de-eeuwse Ameidenaar Willem Verheij ook de nodige interesse in de activiteiten van dominee Van Beuningen. Hij schreef een artikel over zijn rol bij de uitbraak van een choleraepidemie in 1866, die ook hard toesloeg onder de bevolking van Ameide en Tienhoven.

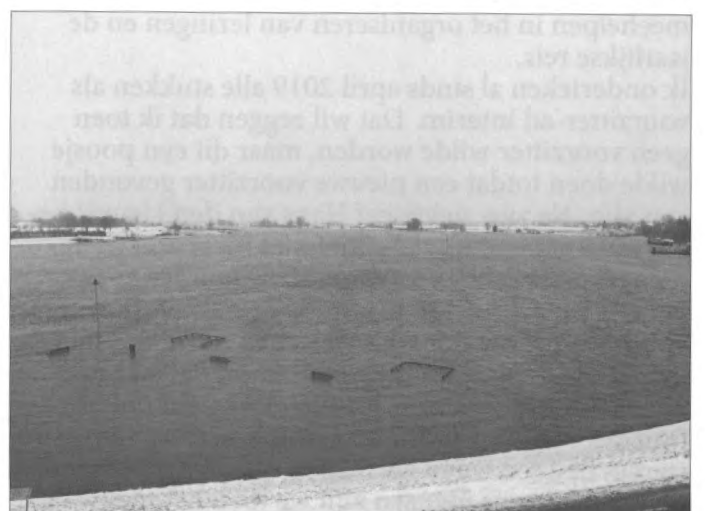
De regelmatig terugkerende epidemieën waren voor een deel het gevolg van slechte hygiënische omstandigheden, in het bijzonder van de slechte kwaliteit van het drinkwater. Ondanks die kennis duurde het lang om op het platteland van de Alblasserwaard en Vijfheerenlanden een goede drinkwaterleiding te realiseren. Er waren volop plannen, maar het duurde ruim 25 jaar voor deze gemeentelijke samenwerking met de nodige problemen tot stand kwam. In 1936 kwam ook in Ameide en Tienhoven goed drinkwater uit de kraan.

Hans van den Heuvel is nog steeds actief met zijn 'oude dozen' en het schrijven over de zaken die hij daarin aantrof. Dit keer schrijft hij over de "Prognoses omtrent de sociaal economische ontwikkelingen van Ameide en Tienhoven". Dit is het tweede deel van het in 1964 verschenen rapport "Verleden en heden van de gemeenten Ameide en Tienhoven in een sociologisch perspectief". Aan het einde van het artikel plaats hij een aantal kanttekeningen bij het rapport.

In het nummer van december 2020 is geschreven over de winter van januari 1940. Omdat we de laatste jaren verstoken zijn gebleven van 'echte winters' staan er in dit nummer sneeuwfoto's uit de winter van het oorlogsjaar 1942. Unieke beelden uit een van de strengste winters uit de vorige eeuw!

Al met al levert dit weer een zeer gevarieerd Nieuwsblad op. Ik wens u allen weer veel leesplezier en ben benieuwd naar uw reacties.

Met vriendelijke groeten,
Bram Provoost

▲ Winter 2021: een (beetje) sneeuw en een (beetje) hoogwater in Ameide (Foto's Bram Provoost).

Van de voorzitter

Op het moment dat ik dit schrijf is het eind januari. De coronacrisis is nog volop gaande. Vaccineren is begonnen maar, vooralsnog traag. De avondklok is net ingesteld. Kortom we zijn er nog niet. Ook het verenigingsleven van onze Historische Vereniging lijdt hieronder. Activiteiten kunnen niet doorgaan. Zelfs onze bestuursvergaderingen zijn afgelast vanwege de aangescherpte maatregelen door de overheid. Wij houden ons strikt aan de afgekondigde maatregelen. Maar misschien is het eind maart/begin april, wanneer u dit artikel onder ogen krijgt, alweer een stuk positiever. Laten we daar van uitgaan.

We hebben dan ook besloten in principe op donderdag 22 april onze Algemene Ledenvergadering te houden. Deze keer in "Het Spant", omdat we daar, op corona-afstand, meer mensen kunnen ontvangen dan in het Raadhuis. Elders in dit blad staan de uitnodiging en de agenda. Uiteraard er van uitgaande dat dergelijke vergaderingen weer gewoon mogen doorgaan. Kan dat niet, dan doen we de ledenvergadering weer schriftelijk/digitaal af, net als vorig jaar. In het vorige blad heeft u kunnen lezen dat in 2020 drie nieuwe bestuursleden zijn aangetreden. Binnen het bestuur gaan zij allerlei taken op zich nemen. Heel fijn dat we zo een stuk verjonging hebben kunnen realiseren. Ik kan melden dat Sigrid Rog en Teuny Zwakhals samen de eerstvolgende expositie in 2022 gaan coördineren samen met de groep die al actief was. Zij gaan proberen Annie Terlouw op te volgen, die jaren deze kar getrokken heeft, maar die kort geleden afscheid nam. Sigrid en Teuny, heel veel succes toegewenst en maak gebruik van de kennis die Annie nog bezit. Het onderwerp van de expositie in 2022 is: de vijfjaarlijkse Oranjefeesten. Marjan van Dijk zal samen met Sigrid Rog en secretaris Gert Groenendijk bezien of de vele taken van Gert niet wat herverdeeld kunnen worden. Verder gaat Marjan meehelpen in het organiseren van lezingen en de jaarlijkse reis.

Ik onderteken al sinds april 2019 alle stukken als voorzitter-ad interim. Dat wil zeggen dat ik toen geen voorzitter wilde worden, maar dit een poosje wilde doen totdat een nieuwe voorzitter gevonden zou zijn. Na zijn ziekte gaf Hans van den Heuvel begin 2019 aan dat hij definitief niet meer zou terugkomen als voorzitter. Vicevoorzitter Dout Siegersma heeft tijdens de ziekte van Hans de honneurs op een voorbeeldige manier waargenomen maar was niet beschikbaar als nieuwe voorzitter, omdat zij begin 2019 verhuisd was naar Friesland. Omdat ook de functies van secretaris en penningmeester vacant waren, hadden we in april 2019 een fors probleem. Met drie nieuwe mensen zijn we toen het nieuw dagelijks bestuur gaan vormen. Corrie Middelkoop-den Oudsten als penningmeester, Gert als secretaris en

ikzelf als voorzitter. Ik heb vanaf het begin gezegd dat ik mij niet als de ideale voorzitter zag en dat we op zoek zouden moeten gaan naar een nieuwe voorzitter. Tot die tijd zou ik vanwege de continuïteit als voorzitter optreden zodat activiteiten etc. gewoon door konden blijven gaan.

Onze vereniging verdient een voorzitter die met kennis van zaken en enthousiasme leiding geeft aan alle processen, dus ook aan een stuk (historisch) onderzoek en digitalisering. Het heeft even geduurd, maar we hebben iemand gevonden die deze positie wil gaan innemen. Het betreft Sam Janse, woonachtig aan de Paramasiebaan 7 te Ameide, bijna mijn overbuurman. Sam heeft er over nagedacht en om te bezien wat er allemaal op hem af zou komen, heeft hij al enkele maanden meegedraaid met het dagelijks bestuur. Sam heeft zich ontpopt tot een steeds enthousiaster deelnemer die met nieuwe creatieve ideeën en initiatieven kwam. Kortom een prima kandidaat-voorzitter. Deze gedachten worden gedeeld door het volledige Algemeen Bestuur van onze vereniging.

Volgens onze statuten wordt een voorzitter in functie gekozen door het Algemeen Bestuur vanuit haar midden. Sam is nog geen bestuurslid. Daarom stelt het bestuur voor op de komende ALV op 22 april hem als nieuwe kandidaat voor de bestuursvacature te kiezen. Op de daarna volgende bestuursvergadering (25 mei 2021) kan hij door het bestuur als voorzitter gekozen worden. Ik denk dat we als vereniging heel blij mogen zijn en dat we in de persoon van Sam een zeer geschikte nieuwe voorzitter zullen krijgen. Zelf blijf ik als gewoon bestuurslid beschikbaar nu Jannet Maatkamp om gezondheidsredenen niet herbenoemd wil worden.

Omdat er in 2020 geen Paardenmarkt is gehouden, kon de Historische Vereniging zich niet presenteren op deze markt, wat jaarlijks veel nieuwe leden opleverde. Toen we begin december constateerden dat het ledenbestand dreigde terug te lopen, hebben we besloten om als Algemeen Bestuur in december 2020 nog een beperkte ledenwerfactie te houden. Deze is succesvol verlopen. Dit heeft er toe geleid dat ook in 2020 het ledental is gestegen. Op 1 januari 2020 had onze vereniging 669 leden. Per 31 december 2020 bedroeg het ledental 678. Een groei van 9 leden. In 2020 liep het ledental terug door 22 gevallen van overlijden dan wel opzegging, maar werden er in totaal 31 nieuweleden ingeschreven, van wie 20 in december. Een prachtig resultaat. Het is nu eind januari 2021. Dit jaar hebben we één nieuw lid mogen inschrijven. Er zijn nog geen afmeldingen dus per heden (eind januari 2021) bedraagt het ledental 679. Wat kunt u nog verwachten aan activiteiten de komende periode van de Historische vereniging Ameide en Tienhoven? Wij willen in november de lezing organiseren over Willem Verheij die door Sam Janse gehouden zal worden. In een volgend nummer van

ons blad, als er meer duidelijk is hoe de coronamaatregelen dan zijn, zal hier op teruggekomen worden. Ook zal over enkele maanden worden gezien of de jaarlijkse reis in het najaar zou kunnen doorgaan. Als dit zo is, dan hopen wij de eerder gecancelde reis naar Willemstad (N-B) alsnog te maken. De datum zal dan worden zaterdag 18 september 2021. De 40 deelnemers die zich toen hebben aangemeld, zal ik

bij doorgaan van de reis als eerste benaderen of zij weer mee willen gaan. In het volgende nummer van het Nieuwsblad meer hierover. Tot slot wil ik nog memoreren het verdriet dat ons vrij kort afgetreden bestuurslid Marjan de Gruijter is overkomen. Onverwacht overleed op Oudejaarsdag haar man Kees. Wij wensen Marjan alle kracht toe dit verlies te dragen.

U I T N O D I G I N G

ALGEMENE LEDENVERGADERING

Datum : Donderdag 22 april 2021

Locatie : "Het Spant" te Ameide

De Historische Vereniging Ameide-Tienhoven nodigt u van harte uit om als lid of als belangstellende de algemene ledenvergadering bij te wonen op donderdag 22 april a.s. Deze zal gehouden worden in "Het Spant", grote zaal, te Ameide en begint om 20.00 uur. In verband met de eventuele dan geldende coronamaatregelen is het nog niet zeker of deze vergadering kan doorgaan. Raadpleeg vooraf de website van de Historische Vereniging: www.ameide-tienhoven.nl

Mogelijk moet u zich vooraf ook aanmelden om de vergadering bij te wonen. Ook hiervoor geldt: raadpleeg de website. Aanmelden kan dan via: verwo360@planet.nl.

Het programma voor deze avond ziet er als volgt uit:

- Interim-voorzitter Jory Verwolf zal de vergadering openen en voorzitten
- Huishoudelijk deel met financiën 2020, verslag kascommissie en jaarverslag. De begroting 2021 is reeds goedgekeurd met daarin een verhoging van de contributie van € 17,50 naar € 20,00. Dit i.v.m. gestegen kosten.
- Bestuursverkiezing: Periodiek aftredend en herkiesbaar: Jory Verwolf. Het bestuur stelt voor Jory Verwolf als bestuurslid opnieuw voor 3 jaar te benoemen. Periodiek aftredend en niet herkiesbaar: Jannet Maatkamp. Jannet stelt zich om gezondheidsredenen niet meer beschikbaar voor een nieuwe bestuursperiode. Zij zat bijna twintig jaar in het bestuur. Zij blijft wel beschikbaar voor vrijwilligerswerk. Voor de bestuursvacature Jannet Maatkamp stelt het bestuur voor: de heer **Sam Janse**, Paramasiebaan 7 te Ameide. Sam is geen onbekende voor de

Historische Vereniging, Onder andere schreef hij recent de artikelen over Willem Verheij in het Nieuwsblad. Sam is 71 jaar oud en theoloog van beroep. Uiteraard geven de statuten de mogelijkheid om tegenkandidaten in te dienen. Dat kan volgens artikel 9 lid 2 als zeven leden van onze vereniging een schriftelijke voordracht doen. Deze voordracht dient dan uiterlijk 20 april 2021 bij de secretaris te zijn ingediend.

- Afscheid bestuurslid Jannet Maatkamp
- Pauze
- Na de pauze zal een PowerPoint presentatie worden gehouden over 75 jaar bevrijding in Ameide en Tienhoven door Gert Groendijk en Jory Verwolf
- Tot slot zal een rondvraag gehouden worden

U bent van harte welkom. We hopen dat de vergadering fysiek door zal kunnen gaan. Mocht de vergadering niet door kunnen gaan dan vragen wij, net als vorig jaar, om (eventueel) schriftelijk/digitaal te reageren op het bestuursvoorstel met betrekking tot de bestuursverkiezing. Dit tot uiterlijk 1 mei. Bent u akkoord dan hoeft u niet te reageren want ook deze keer geldt: horen wij niets dan bent u het eens met het bestuursvoorstel.

Op 25 mei komt het Algemeen Bestuur in vergadering bijeen om een en ander te effectueren.

Namens het bestuur van de Historische Vereniging Ameide en Tienhoven,

Jory Verwolf, interim-voorzitter

De 4 mei herdenking 2021

Na de sobere herdenking zonder publiek in 2020, hoopt het “4 mei-comité van de HVAT” dit jaar weer een reguliere herdenking te kunnen organiseren. Als de omstandigheden het toelaten zal op dinsdag 4 mei 2021 bij het Monument aan de Broekseweg de jaarlijkse herdenking plaatsvinden van de Nederlandse slachtoffers van de Tweede Wereldoorlog en van oorlogssituaties en vredesmissies nadien.

Hier ter plaatse valt de nadruk op de slachtoffers die verbonden zijn met Ameide en Tienhoven. Op twee plaquettes bij het Monument worden achttien slachtoffers herdacht. Op de ene staan tien namen van degenen, die ten tijde van hun overlijden waren ingeschreven als inwoners van Ameide of Tienhoven. Op de andere staan de namen van acht slachtoffers die in Ameide of Tienhoven geboren zijn, maar daar op 10 mei 1940 niet meer woonden. De namen van deze achttien slachtoffers zullen tijdens het ‘dodenappel’ op 4 mei worden voorgelezen, kort voor de twee minuten stilte om 20 uur.

Het ‘Nationaal Comité 4 en 5 mei’ heeft ‘**Geef de vrijheid door**’ gekozen als boodschap die als een rode draad door de activiteiten van het comité loopt. Ieder jaar is er een thema dat inspireert om te herdenken. In 2019 en 2020 herdachten we het einde van de Tweede Wereldoorlog en vierden we dat we sindsdien weer in vrijheid leven. In verschillende nationale en regionale projecten werd op de jaren tussen de bevrijding en het heden gereflecteerd: wat heeft de afgelopen 75 jaar betekend? Hoe gaan we om met vrijheid, hoe verantwoordelijk voelen we ons daarvoor en wat vraagt het aan inzet van onszelf en anderen? Nu het stof van dit in alle opzichten ongewone jubileumjaar is neergedwarreld, maken we pas op de plaats. Het jaarthema van 2021 is dan ook “**Na 75 jaar vrijheid**”. Dit is een jaar waarin we de balans opmaken: waar staan we nu? Hoe vrij zijn we in 2021?

Het Nationaal Comité heeft Daan Roovers, Denker des Vaderlands, gevraagd om de jaar-thematekst te schrijven. Zij heeft haar bijdrage de titel: “**Het fundament van de vrijheid**”, gegeven. Deze tekst is te lezen op de website van het Nationaal Comité¹.

De bevrijding in 1945 betekende het herstel van onze vrije en open democratische rechtsstaat. De rechten en vrijheden die daaruit voortkomen, zijn niet vrijblijvend. Ze scheppen voor iedereen een verantwoordelijkheid voor het behoud en het versterken ervan. Op dinsdag 5 mei vieren we dat we inmiddels weer 76 jaar in vrijheid leven. We doen dat in het besef dat we samen verantwoordelijk zijn om deze vrijheid door te geven aan nieuwe generaties.

Ook in Ameide willen we tijdens de herdenking dit jaar stilstaan bij het thema ‘Na 75 jaar vrijheid’. Het 4 mei-comité van de HVAT roept alle inwoners van Ameide en Tienhoven en natuurlijk ook alle leden van de vereniging die elders wonen op, om op dinsdag 4 mei 2021 ’s avonds aanwezig te zijn bij de herdenking.

Deze begint rond 19 uur bij het Stadhuis op de Dam van Ameide, waar we verzamelen voor een stille tocht naar het Monument aan de Broekseweg. Daar begint de herdenking om 19.30 uur onder leiding van Bram Provoost. Voorafgaand aan en tijdens de bijeenkomst zal de AFK koraalmuziek ten gehore brengen. Leerlingen van de basisscholen ‘De Vlindertuin’ en ‘De Kandelaar’ zullen een gedicht voordragen. De spreker over het thema ‘Na 75 jaar vrijheid’ is momenteel nog niet bekend. Daarnaast zal een bestuurder van de gemeente Vijfheerenlanden het woord voeren.

Na het ‘dodenappel’ en het signaal ‘Taptoe’ herdenken we om 20.00 uur de slachtoffers tijdens twee minuten stilte. Daarna volgen de kranslegging en het defilé bij het monument.

Wij rekenen op uw aanwezigheid!

Mocht de 4-mei-herdenking vanwege overheidsmaatregelen ook dit jaar niet doorgaan, dan zal dat in de loop van de maand april 2021 bekend gemaakt worden via de website van de Historische Vereniging Ameide en Tienhoven (<https://www.ameide-tienhoven.nl/>) en andere kanalen, zoals Het Kontakt, Facebook, Twitter, enz.

¹ <https://www.4en5mei.nl/herdenken-en-vieren/jaarthema/jaarthematekst-2021>

▲ De nationale 4 mei herdenking op de Dam te Amsterdam, 4 mei 2020 en de 4 mei herdenking te Ameide, 4 mei 2020.

Reacties van lezers

Naar aanleiding van het artikel "Een Poesiealbum uit 1924" in het Nieuwsblad van december 2020, blz. 46-49 stuurde Riet Noorlander-Viergever de volgende e-mail:

"Wat leuk om versjes uit het poesiealbum van Gerrigje Schotman te zien. Zelf kreeg ik op mijn 8e verjaardag mijn eerste poesiealbum en veel versjes uit Gerrigje's album komen mij bekend voor, omdat ze er ook bij mij in staan.

Maar wat een verrassing, dat ook mijn moeder, Teuntje Langerak op 12 jarige leeftijd een versje voor Gerrigje heeft geschreven. Mijn moeder is 30 jaar geleden overleden, maar mocht toch 60 jaar ouder worden dan haar schoolvriendin Gerrigje, die wel heel jong is overleden.

Met vriendelijke groet, Riet Noorlander-Viergever."

Gre Oskam stuurde een aantal reacties n.a.v. het artikel "Oud en Nieuw en winterse taferelen begin 1940" van Henk en Corine van Delsen in het Nieuwsblad van december 2020, blz. 23-29. Op blz. 28 staat: "Bij den haard halen Co en ik nog een oude schoolherinneringen op. Mijnheer Bruggeman, Ova, Karel van der Zouwen en juffrouw Valk passeeren in al hun typische eigenschappen de revue." Gre Oskam zegt hierover: **De heer Ova was hoofd van de Chr. Mulo in Schoonhoven en Karel van der Zouwen was leraar Engels op die school.**

Corine van Delsen kon deze informatie nog verder aanvullen. De personen zijn vlnr: Henk van Andel, gehuwd met Dit van Delsen, zuster van Jilis van Delsen; Jilis van Delsen, mijn opa; Corrie van Delsen, jongste dochter van Jilis en Cor van Delsen; Dit van Delsen, zus van Jilis; Annie van Delsen-Verhoef, gehuwd met Henk van Delsen; Adrie van Delsen-van Lomwel, gehuwd met Koos van Delsen, de moeder van Cockie, Geppie en Jan Jilis. Cor van Delsen-de Bok, gehuwd met Jilis, mijn oma. Deze foto is gemaakt in 1948, toen Henk en Dit op bezoek waren. Ze waren met de boot gekomen. Ze woonden in Grand Rapids in de USA, en hadden een stuk of 6 kinderen. Jaren later, ik geloof in 1962, is Henk alleen nog een keer op bezoek geweest. Tante Dit was toen al overleden. Bij het uitzwaaien in Rotterdam kon ik nog op de boot komen kijken. Henk moet nog een keer geweest zijn, want ik

herinner me dat ik hem nog een keer op Schiphol heb uitgezwaaid.

Nawoord: Een korte Google-zoektocht geeft aan dat de familienaam Van Andel een zeer bekende naam is in Grand Rapids (Michigan, USA). Er is een "Van Andel Insitute" voor biomedisch onderzoek, gesticht door Jay en Betty Van Andel in 1996. Verder is er de "Van Andel Arena", een overdekte evenementenhal en thuisbasis van de Grand Rapids Griffins – een ijshockeyteam. Naast sportwedstrijden zijn er ook muziekoptreden.

Meer informatie over Jay van Andel via: https://nl.wikipedia.org/wiki/Jay_Van_Andel en https://en.wikipedia.org/wiki/Jay_Van_Andel. De grootouders van Jay van Andel zijn in 1909 uit Nederland naar de VS geëmigreerd. Het is mij niet bekend of deze Van Andels ook familie zijn van bovengenoemde Henk van Andel.

▲ De markante buurman van de familie Van Delsen, Jan Oosterom, Fransestraat 3.

Na zijn huwelijk in 1913 installeerde Jan zich met al zijn behoeften om sigaren te maken op de eerste verdieping van het pand. In de winkel werden de vakkundig gemaakte sigaren verkocht en tevens allerlei aanverwante artikelen, zoals pijptabak, pruimtabak en shag om zelf sigaretten te maken. Natuurlijk verkocht hij ook fabriekssigaren en sigaretten. De vrouw van Jan Oosterom en de inwonende tante Neeltje bedienden de klanten. Jan zelf ging, na de invoering van de nieuwe tabakswet in 1925, d'n boer op om nuchtere kalveren, konijnen en ander kleinvee op de kop te tikken en die op de markten te verkopen.

Verhalen van veteranen uit Vijfheerenlanden

over oorlog, vrede en verwerking

Boekbespreking

Verhalen van veteranen uit Vijfheerenlanden

Gert Groenendijk

Eind vorig jaar kreeg onze vereniging een telefoontje van Jan Bruning uit Vianen (veteraan van het roemruchte Korps Mariniers in de rang van luitenant-kolonel) met de vraag of de Historische Vereniging Ameide en Tienhoven geïnteresseerd is in een boek over veteranen. Vanzelfsprekend is aangegeven dat dit het geval is. Daarna heeft Jan Bruning dit boek persoonlijk overhandigd aan de secretaris van de vereniging. Het is een boek met titel en subtitel: **“Verhalen van veteranen uit Vijfheerenlanden over oorlog, vrede en verwerking”**.

Jan Bruning is de initiatiefnemer voor dit boek over veteranen uit de gemeente Vijfheerenlanden. Door middel van een door de gemeente geaccordeerd burgerinitiatief is dit boek tot stand gekomen.

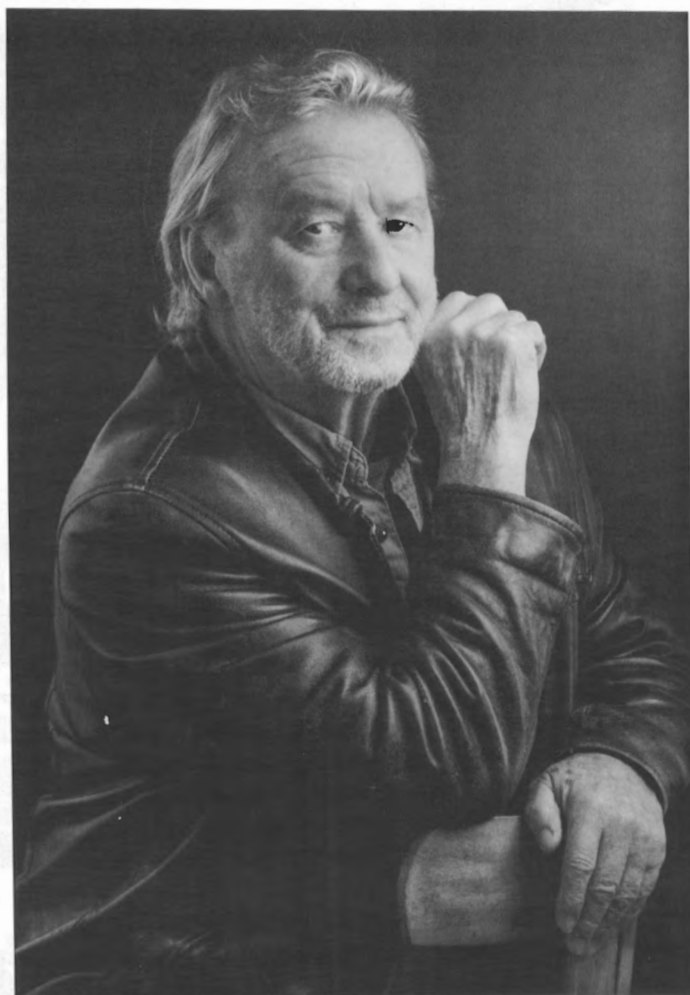
Het voorwoord is geschreven door Sjors Frölich, burgemeester van Vijfheerenlanden. Het gedicht “De oorlog die nooit over gaat” en de “Inleiding” zijn geschreven door Jan Pieter Lokker, waarnemend burgemeester van Vijfheerenlanden.

Lezende dit veteranenboek komen we een beschrijving tegen van twee veteranen die een band hebben met Ameide. Dit was dan ook de aanleiding om aan Jan Bruning de vraag te stellen of deze beschrijvingen overgenomen mogen worden in het Nieuwsblad van de Historische Vereniging Ameide en Tienhoven. Op dit verzoek is positief gereageerd.

Op bladzijde 90 van het veteranenboek vinden we het verhaal over Bram Tukker, geboren in 1942 in Ameide.

En op bladzijde 94 is een beschrijving opgenomen over Jan Stuurman, geboren in 1928 in Lexmond, net buiten het grensgebied van Ameide tussen Sluis en de Boezemweg. In het Nieuwsblad 2015-4 is op bladzijden 8 t/m 12 ‘naverteld’ door Bram Provoost eerder geschreven over de “Oorlogsherinneringen van Jan Stuurman”.

BRAM TUKKER

GEBOREN : 1942 in Ameide
ONDERDEEL : Koninklijke Landmacht
RANG : Schutter Eerste Klas
MISSIE : Nieuw-Guinea
JAAR : mei-oktober 1962
BRAM TROK ZOVEEL MOGELIJK DE BUSH IN
‘Dit mocht niet, dat mocht niet; eenmaal terug uit
de tropen was ik geen braaf jongetje meer’

Bram Tukker is van kinds af aan buiten te vinden en nog steeds tref je hem vaker aan in de natuur dan

tussen vier muren. Geboren en getogen in Ameide ging hij het liefst dag in dag uit als kleine jongen eieren zoeken, stropen, vissen, slootje springen en schieten met een buks. De liefde voor het buitenleven zit in al zijn vezels en uit zijn Nieuw-Guineatijd heeft hij dan ook vooral veel herinneringen aan de schitterende natuur.

ZEEZIEK

Op de dag van Dodenherdenking 1962 scheepste de toen negentienjarige Bram in op *De Waterman* die vertrok vanuit Hoek van Holland. De eerste week van oktober van dat jaar keerde hij terug. In die tussentijd ging er een nieuwe wereld voor hem open. Slechte herinneringen heeft hij aan de heenreis op het schip. „Van de zes weken was ik er vijf misselijk. Vreselijk. Mij krijgen ze nooit de zee meer op. Gelukkig vloog ik terug in een DC-10.”

Tukker behoorde tot de 928^e afdeling. Hij verbleef die maanden in een stelling, die ze zelf nog moesten bouwen, op Biak¹ waar hij met vijf anderen op een kanon moest passen. Het kamp lag tussen de start- en landingsbanen van luchthaven *Mokmer*. Tukker heeft daar geleerd wat geduld is: „Schutter eerste klas was ik, maar ik heb daar nooit geschoten. Het was alleen maar wachten. Wachten, wachten, wachten. Het kanon stond er en het was wachten tot er eventueel wat gebeurde maar er gebeurde niets. Ook niet toen *Pietje Paniek* kwam vertellen dat er op een avond geschoten zou gaan worden.”

Vier uur wachtlopen en daarna acht uur vrij. Dat was de ijzeren discipline waaraan de jongens die het kanon moesten verdedigen zich moesten overgeven. De jonge, onrustige Tukker wist al snel wat hem te doen stond en trok in zijn vrije tijd zoveel mogelijk de *bushbush* in. „Daar heb ik Jappengrotten gevonden waarin de Jappen tegen het einde van de oorlog waren uitgerookt. Dat zag je aan de skeletten die er lagen maar mijn interesse ging meer uit naar de dieren.”

LEGUANEN

Leguanen ving Bram in een munitiekistje, bekeek ze nauwkeurig en liet ze daarna weer vrij. Mierennesten vond hij ook zo geweldig. „Als er niemand mee wilde de bush in, dan ging ik alleen. Van Papoea's kreeg ik mooie schelpen in ruil voor wat brood of rijst. Helaas heb ik de meeste schelpen achter moeten laten op het vliegveld; dat was veel te zwaar.” Bram was veel onder de Papoea's. „Er waren ook rotzakken bij”, vertelt hij. „Dan vroegen ze of ze een sjekkie mochten draaien en drukten die dan achterover.”

Tijdens een van zijn rondgangen door de jungle had Bram een deur gevonden van een oude *Dakota*. Die deur kwam mooi van pas voor het maken van het dak op een radiokamer. „Zo bleef de apparatuur redelijk droog ten tijde van de natte moessons.”

PARADIJSVOGELS

Als jochie was Bram al weg van paradijsvogels en kroonduiven. Een oom uit Gouda was in 1950 als timmerman naar Hollandia op Nieuw-Guinea gegaan om barakken te timmeren. Bij terugkomst in Nederland liet hij aan neefje Bram een opgezette paradijsvogel zien. Bram weet nog: „Dat maakte zoveel indruk op mij. Je kunt je voorstellen toen ik zelf in Nieuw-Guinea was en die vogels in het echt zag, hoe bijzonder dat was.”

Bram behoorde tot bijna de laatste lichting militairen die naar Nieuw-Guinea gingen. Hij en zijn maten moesten er snel weg, vertelt hij: „De 'rommel' werd opgeruimd. Het was tijd om weg te gaan. Munitie en wapens gingen allemaal de zee in. Alles werd gedumpt ook kanonnen. Alleen de radioapparatuur niet, die moesten we meenemen. Wij draaiden dagen nachtdiensten om alles te dumpen. Dat ligt allemaal in zee daar. Voor miljoenen.”

DE NAWEEËN VAN DE TIJD IN NIEUW-GUINEA

Bram is altijd eigengereid geweest. Dat begon al in de zesde klas van de basisschool. „Ik kon bliksems goed leren en de boeken voor de *Ambachtschool* waren al voor me besteld, maar daar paste ik voor. Ik had geen zin om binnen huiswerk te gaan zitten maken. Ik wilde eieren zoeken en slootje springen. Dus bleef ik tot de achtste klas in Ameide. In het jaar dat ik achttien werd, werd ik gekeurd in de Knoopkazerne in Utrecht. Daarna werd ik uitgezonden. Eenmaal terug moest ik weer het leger in, maar wat had ik een hekel aan militaire dienst in Nederland. Ik heb alle straf gekregen die je maar kon krijgen. Ik heb ook gevangen gezeten in Nieuwersluis omdat ik twee dagen onwettig afwezig geweest was. Dit mocht niet, dat mocht niet. Ik werd er gek van. In Nieuw-Guinea had ik een vrijheid die ik in Nederland enorm miste. Eenmaal terug uit de tropen was ik geen braaf jongetje meer.” Ieder weekend bleef Bram 'ziek' thuis. Op een gegeven moment kreeg hij vanuit het militair hospitaal in Gorinchem controle bij zijn ouderlijk huis. „Toen ze langs kwamen zei ik dat ik op mijn hoofd was gevallen. Prompt kwam er een ziekenwagen

1 Het Indonesische eiland Biak maakte in de periode 1948-1962 deel uit van Nederlands Nieuw-Guinea en was onderdeel van het district Schouteneilanden.

voorgerezen. Ik ging niet mee en moest voor de Krijgsraad in Arnhem verschijnen. Zes weken gevangenis kreeg ik en mijn strepen werden me afgenomen. Voor het Hoog Militair Gerechtshof in Den Haag ben ik in hoger beroep gegaan. Ze gaven me nog een uitbrander omdat ik mijn uniform niet aan had. De uitspraak was uiteindelijk vier weken in de militaire gevangenis in Nieuwersluis met onmiddellijke inhechtenisneming. Pas na een paar dagen wist mijn moeder wat er aan de hand was en waar ik was.”

DE MILITAIRE GEVANGENIS

„In Nieuwersluis was het een streng regime: om zes uur op, deur open, eten, hardlopen, het water in - waar ik een hekel aan had want ik kon niet zwemen-, weer hardlopen en terug naar de cel. De celdeur stond de hele dag open maar je moest wel op een kruk zitten zodat ze je konden zien. Twee keer per week was er een mars en op zondag kreeg ik bezoek. Voor moeder was dat een wereldreis vanuit Ameide. Vader was in alle staten. Toen was ik twintig jaar. Achttien maanden moest ik daarna nog dienen, twee maanden gingen eraf vanwege Nieuw-Guinea. In maart ben ik afgezwaid en toen weer naar de timmerfabriek gegaan.”

▲ Jan Stuurman is op Oudejaarsdag 1928 onderaan de Lekdijk geboren op Achthoven, een gehucht tussen Lexmond en Ameide.

JAN STUURMAN 1928-2019 ²

ONDERDEEL : Koninklijke Marine
RANG : Matroos Eerste Klas
MISSIE : Indonesië en Nieuw-Guinea
JAAR : 1948 – 1951

JAN WIST ALLES OVER RADAR

‘Alles met elektronica, dat was voor Jan Stuurman’

Jan Stuurman oogt broos als hij door de kamer manoeuvreert met zijn rollator. Het is een kamer die bol staat van de spullen uit Indonesië, Nieuw-Guinea, Australië en andere landen in Azië. De verhalen die hij ondertussen enthousiast vertelt over zijn tijd bij de marine staan daarentegen als een huis. „Ik kan nog dagen blijven vertellen als je wilt”, zegt hij na twee uur.

Jan Stuurman is op Oudejaarsdag 1928 onderaan de Lekdijk geboren op Achthoven, een gehucht tussen Lexmond en Ameide. „Mijn vader moest me aangeven in Lexmond terwijl dat een stuk verder lopen was dan Ameide. We hadden geen fiets toen. Ik was de oudste jongen van zes kinderen.”

Hij heeft tientallen jaren in *Australië* gewoond en is pas geleden in Meerkerk komen wonen. En dat is nog te horen aan zijn verengelste Nederlands: „Ik worry niet over mijn leeftijd. Hier thuis zit ik tussen alle dingen die mij aan de Indië-tijd doen denken en aan de Koninklijke Marine. Daarom ben ik nooit eenzaam al kom ik zelden buiten. Dat vind ik veel te cold. Doe mij maar een temperatuur van over de twintig graden. Anders blijf ik binnen.”

ETEN EN KLEDING

Stuurman ging in 1946 al bij de marine. Hij had net de Hongerwinter meegemaakt en wilde het liefst zo snel mogelijk weg om zich elders nuttig te maken. „Ze vroegen oorlogsvrijwilligers in 1945. De oorlog in Indonesië was over, maar er zaten nog veel Jappen. Overal zag je posters hangen. Mijn moeder vond het niet leuk, dat ik zes weken nadat onze oorlog was afgelopen liet weten dat ik het wel zag zitten om weer een oorlog in te gaan. Maar daarom wilde ik juist weg.”

De twee belangrijkste redenen voor de jonge Jan om oorlogsvrijwilliger te worden zijn te vatten in twee woorden: eten en kleding. „Ik was de oudste jongen van ons gezin en had na de oorlog geen kleding meer. Mijn jongere broer was beter af want die kreeg wat ik had gedragen. Ik kon geen kleding krijgen. Er was ook weinig eten. Bij de marine had ik zowel eten als kleding dus was voor mij de keuze snel gemaakt. Voor de moffen moest ik ook nog gaan werken in 1943 in de Enraffabriek in Delft.” Enraf stond voor de Eerste Nederlandse Röntgenapparaten Fabriek en was opgericht in 1925. Jan hield zich voornamelijk met radar bezig op de afdeling instrumenten- en apparatenbouw. „Ik was het knap zat eigenlijk en wilde

² In december 2019 bereikte de redactie van het veteranenboek het trieste bericht dat Jan Stuurman was overleden. De opgetekende tekst kon daarom niet meer door hem gecheckt worden. Het interview met hem staat wel op band. Zijn zus gaf toestemming voor publicatie van het interview.

▲ Matroos Jan Stuurman in 1949.

elektronica studeren. De HTS was helaas gesloten en bij de marine kon ik wel een hogere technische opleiding krijgen." Zo bood de marine Jan de mogelijkheid om de ellende uit de oorlog te vergeten en kon hij zich bekwamen in elektronica want daar lag zijn hart. Jarenlang was hij scheepselektronicus op verschillende fregatten. Radar was in die tijd het *upcoming* fenomeen en Jan Stuurman bekwaamde zich helemaal in deze moderne techniek. Zo wist hij alles van radarsetjes voor in jachtvliegtuigen. Jan stapte in Rotterdam aan boord van het troepenschip *de Grote Beer*. Hij herinnert zich dat het midden in de winter was en erg koud. Hij ziet nog zijn zus voor zich en hoe zij stond kou te lijden op de kade om hem uit te zwaaien samen met hun vader.

Toen hij als negentienjarige met de mariniers in 1948 in Indië kwam kregen ze de opdracht om een radio-station te bouwen op ongeveer vijftien kilometer buiten Batavia. „Er was niets toen ik er kwam. Zelfs geen weg." De marine had voor de jongens een oud gebouwtje gevonden dat de Jappen hadden gebruikt als kazerne. „Vuil en smerig was het. Het plafond lag er half eruit", weet Jan nog. Het bouwen van het radio-station nam ongeveer een jaar in beslag. Daarbij kre-

gen de Hollanders hulp van *Dajaks*, een inheemse bevolkingsgroep op het eiland Borneo die zeer rap de 38 meter hoge palen in kon klimmen om er antennes aan te bevestigen. Jan: „Een *Dajak* is geboren in de boom. Het zijn de beste boomklimmers van heel Indië. Ze hielpen om de palen met antennes omhoog te zetten in het moeras. Het moeras trok ook veel ratten en slangen aan, zeker tijdens de moesson, de regentijd."

METEEN DOOR NAAR NIEUW-GUINEA

Toen Jan klaar was in Batavia werd hij op verschillende schepen gezet richting Nieuw-Guinea. Het waren 'grote landingsboten met van die deuren voorin' herinnert hij zich. Allerlei oorlogstuig zoals trucks en tanks moesten naar Nieuw-Guinea toe. Jan: „Mij werd verteld te gaan. Ik peinsde er niet over om het niet te doen. Je gaat gewoon en dat was eigenlijk ook wel mooi."

Jan Stuurman was befaamd vanwege zijn technisch inzicht en technische kennis. „Ik was de enige radio-technicus. Als er iets was met de radars hoorde je 'Stuurman!'. Dan kwam ik kijken wat er aan de hand was en loste het op. Er was verder niemand die iets van radar wist. Alles met elektronica, dat was voor Jan Stuurman." Soms kwamen er andere klussen voorbij. Zoals het ophalen van Japanse krijgsgevangenen die nog in de bossen rondliepen. Ook werden de mariniers ingeschakeld om oude Jappenkampen op te ruimen.

De tijd dat het avontuur in de tropen over was en de mariniers terug naar huis moesten, vond Jan net als veel van zijn maten 'een groot drama'. Hij zegt erover: „In 1951 kwam ik terug. In Amsterdam werd je van de boot gehaald en de bus ingeladen. Ik moest naar huis in Delft maar kon het huis niet vinden omdat mijn ouders verhuisd waren. Ik was op zoek naar een straat waar ik nooit van mijn leven geweest was. Waardeloos voelde dat. Heb je vier jaar lang voor de regering gewerkt en dan kom je terug en geloven ze het wel. Ze hebben je niet meer nodig."

MARINEBLOED

Jan moest de marine uit in 1952. „Ik trouwde met een heel mooie vrouw en als je trouwde kon je niet bij de marine blijven," legt hij uit. „Ik had zeven jaar voor het *government* gewerkt en werd eigenlijk aan mijn lot over gelaten en had geen baan en geen mogelijkheid om een huis te krijgen. In 1955 zei ik: 'de groeten aan je tante' en ben toen met mijn vrouw naar West-Australië geëmigreerd, naar Perth, *the Sunny West*." Daar bleef het marinebloed door zijn aderen stromen. 'Eens bij de marine, altijd bij de marine' zegt hij er zelf over. In Australië heeft Jan een veteranenbeweging opgezet. „Ik was *the president*. Er waren daar veel mariniers uit Nederland en die vonden het allemaal fijn om hun *mates* te ontmoeten. Veel die in Indië hebben gezeten zijn vanuit Nederland naar Australië en Nieuw-Zeeland verhuisd. In Nederland zitten ze vaak te rommelen met veteranen maar in Australië weten ze tenminste hoe ze met hen om moeten gaan."

De April-Meistaking in Ameide

Jan Jorritsma¹

Vanaf begin 1943 raakte Duitsland zijn greep op steeds meer plaatsen in de wereld kwijt. Zo verloren de Duitse legers in februari 1943 de Slag om Stalingrad en de zogenaamde as-mogendheden Duitsland, Italië en Japan leden grote verliezen in de strijd tegen de geallieerden in Noord-Afrika. De kracht van de geallieerden nam in 1943 zo sterk toe dat vrijwel dagelijks Duitse steden vanuit Engeland werden gebombardeerd. En

¹ Jan Jorritsma, bestuurskundige, doet onderzoek naar de verborgen ervaringen van zijn vader Hotze Jorritsma in militaire dienst, oorlog, bezetting en verzet om die te kunnen doorvertellen. Voor reacties: janpjorritsma@gmail.com.

ondanks hardere beheersingsmaatregelen lukte het de Duitse bezetter steeds minder om de Nederlandse samenleving naar Duits model om te vormen. Daardoor nam de vraag naar onderduikadressen fors toe. Met de instroom van een nieuwe generatie verzetswerkers groeide tegelijkertijd de gewapende opstand van het beter georganiseerde verzet. Die opwaartse spiraal van verzet zinde de bezetter niet. Het was de Duitse leiders al langer een doorn in het oog dat oud-militairen hun kennis en ervaring inzetten in het verzet. Om die ontwikkeling te keren beval Wehrmachtbefehlshaber der Flieger Friedrich Christiansen op 29 april 1943, dat alle militairen met groot verlof zich moesten melden om terug te keren in krijgsgevangenschap. Deze maatregel was zeer waarschijnlijk ingegeven door Reichsführer-SS Heinrich Himmler.

BEKENDMAKING

's GRAVENHAGE, 29 April. De Wehrmachtbefehlshaber in den Nederlanden, General der Flieger Fr. Christiansen, maakt het volgende bekend:

Na de capitulatie van de Nederlandsche weermacht in Mei 1940 heeft de Führer en Opperbevelhebber van de Duitse weermacht bevel gegeven tot onmiddellijke invrijheidstelling van de Nederlandsche soldaten uit de krijgsgevangenschap. Deze maatregel werd vanzelfsprekend genomen op voorwaarde, dat de Nederlandsche officieren en manschappen deze grootmoedige handelwijze met een dienevereenkomstige houding ten aanzien van de Duitse bezettende macht zouden beantwoorden. Een groot gedeelte van hen heeft aan deze verwachting voldaan. In vele gevallen is echter onder invloed van onverantwoordelijke ophitsers een tegenovergestelde ontwikkeling gevolgd. Reeds in Mei 1942 moesten derhalve de voormalige beroepsofficieren opnieuw in krijgsgevangenschap worden weggevoerd. De Duitse weermacht heeft sindsdien bijna een vol jaar laten verstrijken in de verwachting, dat deze duidelijke waarschuwing zou worden verstaan. In feite hebben echter afzonderlijke leden van de voormalige Nederlandsche weermacht door hun vijandig gedrag telkens opnieuw het vertrouwen, dat bij hun vrijlating in hen werd gesteld, geschonden. Dit misbruik van een volkomen vrijwillig teruggeschonken vrijheid wordt thans niet langer meer geduld.

De Wehrmachtbefehlshaber in den Nederlanden beveelt derhalve, dat de leden van de voormalige Nederlandsche weermacht terstond opnieuw in krijgsgevangenschap worden weggevoerd. Hij zal de betrokken personen in de dagbladpers tot persoonlijke aanmelding oproepen. Wie aan den oproep van den Wehrmachtbefehlshaber geen gevolg geeft of tracht, zich op andere wijze aan de krijgsgevangenschap te onttrekken, moet op de strengste maatregelen rekenen. Dit geldt eveneens voor personen, die de betrokkenen bij dergelijke pogingen ondersteunen. Allen, die thans in krijgsgevangenschap moeten terugkeeren, hebben dit uitsluitend aan de ophitsers te danken, die door hun misdadig gedrag dezen maatregel noodzakelijk maakten.

Eigen schuld...

Volgens de officiële bekendmaking van Christiansen had de Führer en opperbevelhebber van de Duitse weermacht bij de capitulatie van het Nederlandse leger in mei 1940 het bevel gegeven tot onmiddellijke invrijheidstelling van de Nederlandse militairen uit de krijgsgevangenschap. Deze bekendmaking bevatte de motieven van de bezetter.

‘Deze maatregel werd vanzelfsprekend genomen op de voorwaarde, dat de Nederlandsche officieren en manschappen deze grootmoedige handelwijze met een dienovereenkomstige houding ten aanzien van de Duitse bezettende macht zouden beantwoorden. Een groot gedeelte van hen heeft aan deze verwachting voldaan. In vele gevallen is echter onder invloed van onverantwoordelijke ophitsers een tegenovergestelde ontwikkeling gevolgd. Reeds in mei 1942 moesten derhalve voormalige beroepsofficieren opnieuw in krijgsgevangenschap worden weggevoerd. De Duitse weermacht heeft sindsdien bijna een vol jaar later verstrijken in de verwachting, dat deze duidelijke waarschuwing zou worden verstaan. In feite echter hebben individuele leden van het Nederlandsche leger door hun vijandig gedrag telkens opnieuw het vertrouwen, dat bij hun vrijlating in hen was gesteld, geschonden. Dit misbruik van een vrijwillig teruggeschonken vrijheid wordt thans niet langer geduld. De Wehrmachtsbefehlshaber in den Nederlanden beveelt derhalve, dat de leden van het voormalige Nederlandsche leger terstond in krijgsgevangenschap worden weggevoerd...’

Uit deze passage bleek dat individuele oud-militairen vanuit Duits perspectief gezien de voorwaarden voor hun invrijheidstelling in mei 1940 met voeten hadden getreden door hun vijandigheid, lees verzet, tegen de politiek van de bezetter. Met andere woorden, het was hun eigen schuld en na schuld volgde nu eenmaal boete.

Dit bevel trof bijna 300.000 Nederlandse militairen uit lagere rangen die in mei 1940 tegen de Duitse invallers hadden gevochten. Duitsland kon die extra mankracht gebruiken om de economie draaiende te houden nu meer Duitse arbeidskrachten naar het Oostfront gingen om strijd te voeren. Met de afschrikwekkende maatregel van Christiansen wilde de bezetter voorkomen dat mannen met militaire ervaring actief werden in het verzet. Vele oud-militairen doken onder. Weinigen gaven aan dit bevel gehoor. De leden van de Nederlandse politie en nevenorganisaties behoefden overigens geen gehoor aan deze oproep te geven. De bezetter had blijkbaar geleerd van het negatieve effect op de sterkte van de politieorganisatie van zijn eerdere bevel van 1942 aan voormalige beroepsofficieren om in krijgsgevangenschap terug te keren.

De landelijke staking

Via de telex van het ANP bereikte de bekendmaking van het bevel van Christiansen donderdagochtend 29 april 1943 de Nederlandse kranten, die direct voor verdere verspreiding zorgden. Mensen namen rond het middaguur kennis van het bevel via handgeschreven bulletins in uitstalkasten. In Hengelo reageerden arbeiders van de machinefabriek van de gebroeders Stork en metaalbedrijven spontaan door hun werk neer te leggen. Ook die reactie in Hengelo verspreidde zich razendsnel over Nederland en bereikte vele arbeiders via de genoemde uitstalkasten. Omdat boeren en melkrijders aan de staking meededen door geen melk te leveren en te vervoeren, kreeg deze staking ook de naam van Melkstaking. Arbeiders in de steden Amsterdam, Den Haag en Rotterdam en van de Nederlandse Spoorwegen staakten niet.

De landelijke Meistaking van 29 april tot 4 mei 1943 markeerde het begin van de derde fase van de Tweede Wereldoorlog. De voorgaande twee fasen traden in bij de Nederlandse capitulatie in 1940 en de Februaristaking in 1941. Bij elke nieuwe fase verhardden de Duitse maatregelen en groeide het verzet. De April-Meistaking bracht in april en mei 1943 veel mensen op de been en stimuleerde velen tot verzet over te gaan.

Duitse reactie

DECREET

BETREFFENDE DE
AFKONDIGING VAN HET POLITIESTANDRECHT
VOOR HET BEZETTE NEDERLANDSCHE GEBIED.

Op grond van de artikelen 62 en volgende der Verordening Openbare Orde 1943 kondig ik af met onmiddellijke werking voor het bezette Nederlandsche gebied in zijn geheel het

POLITIESTANDRECHT.

„Tevens beveel ik, dat een ieder zich heeft te onthouden van iedere beroering, welke de openbare orde en de veiligheid van het openbare leven zou kunnen verstoren of in gevaar zou kunnen brengen, en zich heeft te schikken naar de bijzondere maatregelen, welke ik, daarbij uitdrukkelijk de aandacht vestigende op de scherpste van het politiestandrecht, zal uitvaardigen.

Hij die in strijd handelt met dit bevel wordt standrechtelijk veroordeeld.

De Hoogere SS- en Politieleider treft alle maatregelen, welke hij voor de handhaving of het herstel van de openbare orde of van de veiligheid van het openbare leven noodig acht.

Bij de uitvoering van zijn taak kan de Hoogere SS- en Politieleider van het geldende recht afwijken.

’s-Gravenhage, 1 Mei 1943.

De Rijkscommissaris
voor het bezette Nederlandsche gebied:
SEYSS-INQUART.

◀ *Bekendmaking van Weermacht-bevelhebber Generaal Christiansen op 29 april 1943.*

▲ *Standrecht-decreet van Rijkscommissaris Seyss-Inquart op 1 mei 1943.*

De Duitse reactie op deze stakingen was hard met als uiteindelijk gevolg ongeveer 175 doden en ruim 400 gewonden. Rijkscommissaris Seyss-Inquart maakte op 1 mei 1943 zijn beslissing tot toepassing van standrecht bekend. Dit standrecht was van toepassing op:

1. deelname aan samenscholingen in het openbaar
2. weigering van het verrichten van werk, ook door een uitsluitend passief gedrag;
3. bij zich dragen of bezitten van schiet-, slag- of stootwapens zonder vergunning;
4. vervaardigen, verspreiden of bezitten van pamfletten die de openbare orde zouden kunnen verstoren;
5. verzet tegen de openbare macht.

Het standrecht ging onmiddellijk in en was zeker geen papieren tijger. Zo baseerde de Höhere Polizeiführer Nordwest hierop zijn besluit voor toepassing van standrecht in het beveiligingsgebied Zuid-Holland. Dat besluit van 3 mei 1943 bevatte tien namen van mensen die ter dood veroordeeld waren. De doodstraf volgde voor: optreden als raddraaier, samenscholingen, verspreiding vlugschriften met een stakingsoproep, staking en ophitsing. Rauter maakte op 4 mei 1943 openbaar bekend dat het Politie-standsgerecht Overijssel van toepassing was op een ingenieur van Stork Hengelo, die de staking door passief gedrag bewust en gewild zou hebben gesteund. Hetzelfde lot trof de leider van het distributiekantoor in Tubbergen voor zijn stakingsdeelname. De openbare bekendmaking van Rauter verscheen in opvallend rode druk op posterformaat.

PERSONALIA

Gerrit Roodhorst, geboren 18 november 1906 in Ameide. Van beroep boekhouder, lid van het Parool-verzet, verspreider van de illegale krant Het Parool en SDAP-er. Gevangengenomen in Amsterdam en via Scheveningen, Kamp Vught, Kamp Amersfoort en Sachsenhausen naar concentratiekamp Buchenwald vervoerd. Overleden 23 april 1945 in Roding (D) tijdens een zogenaamde Todesmarsch van Buchenwald naar Dachau.

Aart van Toor, geboren 15 januari 1922 in Tienhoven. Van beroep manufacturier. In 1957 vanuit Ameide vertrokken naar Culemborg. Overleden 22 maart 2001 in Culemborg.

Ongeveer vijftig Ameidenaren. Van beroep vooral mandenmakers, maar ook boeren en melkrijders die weigerden melk naar de melkfabriek te brengen, tijdens April-meistaking 'stakers' genoemd.

Cornelis Morie, geboren 11 oktober 1887 in Gouda. Van beroep militair bij Korps politietroepen, vanaf november 1940 opperwachtmeester der Marechaussee, vanaf 15 februari 1943 groepscommandant in Ameide e.o. en per 1 maart 1943 hoofdwachtmeester Staatspolitie, na de oorlog Rijkspolitie Nieuwkoop.

Morie gaf als groepscommandant leiding in een groter gebied.

Jan Cornelis van Santen, geboren 11 februari 1902 in Kedichem. Van beroep Rijksveldwachter in Ameide en vervolgens gemeenteveldwachter en tevens gemeentebode in Ameide en Tienhoven, na de politie-reorganisatie Marechaussee en Staatspolitie. Na de oorlog opperwachtmeester Rijkspolitie.

Ophelders, van beroep wachtmeester der Marechaussee. Overige data onbekend. In het proces-verbaal van de POD genoemd door burgemeester Luijendijk, Morie en Van Santen.

Hotze Jorritsma, 22 jaar, vanaf 15 februari of 1 maart 1943 marechaussee in Ameide, vanaf 2 maart 1943 ingekwartierd op Molenstraat (nu 57), vlak bij de hoek met de Paramasiebaan (wed. T. de Groot). Overleden 18 maart 1989 in Rotterdam.

Cornelis Willem Luijendijk, geboren op 16 februari 1892 in Den Bommel. Van beroep gemeenteambtenaar en van 1924-1957 met een korte onderbreking (1933-1934, ziekte) burgemeester (ARP) van Ameide en Tienhoven. Overleden 24 januari 1978 in Amsterdam.

Hermanus (Mos of Mosje) van der Zouwen, geboren 29 mei 1894 in Ameide. Van beroep koopman. NSB-groepsleider in Slidrecht. Overleden 26 april 1988 in Slidrecht.

Daniël de Jongh, geboren 27 mei 1895 in Lopik. Van beroep landbouwer, inwoner van Tienhoven. Buurtboerenleider van de aanvankelijk aan de NSB gelieerde en later de nationaal-socialistische Landstand of Landbouwstand, waarvan boeren in het kader van de nazificatie verplicht lid moesten worden maar lang niet altijd lid waren. Lid NSB. Overleden 27 mei 1959 in Utrecht.

Sipke Jorritsma, geboren 1898 in Akkrum. Oom van Hotze Jorritsma. Van beroep marechaussee in Zuidoost Drenthe, Tytsjerksteradeel en 's-Gravenhage. Later stafadjutant Rijkspolitie Driebergen.

UITKOMSTEN ONDERZOEK

Hotze Jorritsma reisde rond 15 februari 1943 naar Ameide in de Alblasserwaard. Hij startte op die datum bij de politie in die plaats aan de Lek op hetzelfde moment als zijn groepscommandant hoofdwachtmeester Morie en wachtmeester Ophelders. Wachtmeester Van Santen werkte al langere tijd bij de politie in Ameide. Het bureau van het groepscommando bevond zich in het stadhuis op de Dam in Ameide. Marechaussee Hotze Jorritsma schreef zich in maart 1943 als inwoner in bij de gemeente Ameide. Hij woonde daar tot 30 juni 1943. Hij had in die korte tijd van ruim vier maanden voor zover bekend geen zichtbare rol binnen de lokale gemeenschap. Zo stond hij niet bij de gereformeerde kerk van Ameide

ingeschreven, terwijl hij wel gereformeerd dooplid was.

In die korte periode werd de politiegroep Ameide geconfronteerd met de meistaking die ook in Ameide tot verzet van inwoners leidde. Hoe verliep die staking in een kleine gemeenschap als Ameide en hoe reageerde marechaussee Hotze Jorritsma met zijn groepschef en collega's op die stakende inwoners?

De politiegroep Ameide

De hiërarchie bepaalde met haar pikorde doorgaans de verhoudingen binnen een politiegroep. Dat betekende hoe lager de rang, hoe minder de zeggenschap en andersom. De anciënniteit speelde daarbij een rol in de verhouding tussen mensen met dezelfde rang.

Deze rangen en aanspreektitels van de politiemensen waren in 1943 van laag naar hoog: 1. marechaussee of onderwachtmeester (Jorritsma), 2. wachtmeester (nieuw: Ophelders), 3. wachtmeester (Van Santen) en 4. Hoofdwachtmeester (Morie).

De vorming van de Staatspolitie, ook wel Rijkspolitie genoemd, was op 1 maart 1943 de derde stap in de centralisatie van de politie onder leiding van Rauter. De eerdere stappen zette deze Oostenrijker met de opheffing van de Politietroepen (Militaire Politie). Morie behoorde tot de Militaire Politie en maakte eind 1940 de overstap naar de Marechaussee. Van Santen kwam voor de oorlog als Rijksveldwachter naar Ameide. Zijn functie veranderde met zijn benoeming tot gemeenteveldwachter in Ameide en Tienhoven. Met die verandering kreeg burgemeester C.W. Luijendijk meer grip op het lokale politiewerk. Die overstap bood ook ruimte voor andere werkzaamheden, bijvoorbeeld die van gemeentebode, zoals Van Santen die in Ameide en Tienhoven vervulde. Bij de vorming van de Staatspolitie op 1 maart 1943 verviel de gemeenteveldwacht en verminderde de formele rol van de burgemeester. De vijf gewestelijke politiepresidenten fungeerden vanaf die datum als directeuren van de politie. Voor zowel de vervolging als de handhaving ontstond daarmee, al dan niet via de politiepresidenten, een directe lijn tussen de Duitse politie en de lokale korpsleiding. Burgemeesters bleven in de rol van 'politiegezagsdrager' voor de bezetter aanspreekbaar voor bijvoorbeeld fouten van de lokale politie.

Van de inwoners-getuigen in het latere onderzoek van de Politieke Opsporingsdienst (POD) van 1945 had niemand herinneringen aan de politieagenten Jorritsma of Ophelders. Alleen Gijsbert Roodhorst, burgemeester Luijendijk en Cornelis Morie spraken in hun verklaringen over Jorritsma. In de verhalen over de meistaking van de Historische Vereniging Ameide en Tienhoven (HVAT) was daarom sprake van 'een derde politieman' die met Morie en Van Santen tegen de stakers optrad.

De april-meistaking in Ameide

Op basis van het proces-verbaal van de Politieke Opsporings Dienst (POD) uit 1945 met bijbehorende verklaringen en besluiten ontstond een feitenreeks van gebeurtenissen tijdens en na de april-meistaking in Ameide van 29 april tot 4 mei 1943. Ook de nasleep van deze staking kreeg aandacht. Het POD-onderzoek van 1945 was gericht op het optreden van de politieambtenaren Morie en Van Santen tijdens de staking. Ophelders en Jorritsma waren op geen enkele wijze bij dit onderzoek betrokken. Het proces-verbaal bevatte verklaringen van 24 getuigen uit Ameide en reacties van Morie en Van Santen op deze getuigenverklaringen.

Het feitenrelaas

1. Vrijdag 30 april 1943: de eerste stakingsdag

Gerrit Roodhorst startte zijn ronde door Ameide om werkers op te roepen om hun werk neer te leggen. Na een ontmoeting met Aart van Toor trokken beide mannen samen verder langs de mandenmakerschuren om mensen te stimuleren om direct in actie te komen. Velen sloten zich bij hen aan, waardoor een vrij lange optocht ontstond. En passant waarschuwen Roodhorst en Van Toor de werkgevers - 'patronen' - om hun werknemers geen arbeid te laten verrichten. Om ongeveer half twaalf bereikte de groep stakers de Lekdijk waar hun opviel dat Jan van der Ham in opdracht van zijn patroon Van Krimpen bezig was om een vrachtauto met manden te laden. Deze manden waren bestemd voor Lexmond. Van der Ham zag de optocht van de stakers op de Lekdijk richting de loswal komen. Zijn werk was die ochtend zeer tegen de zin van de stakingsleiders. Aart van Toor nam spontaan het initiatief. Hij liep snel naar de vrachtwagen en duwde daar vele manden af. Hij kreeg daarbij vrijwel direct hulp van anderen en het duurde dan ook maar kort voor alle manden van de wagen waren gelost. Chauffeur Van Dijk uit Lexmond kon niet anders dan met zijn lege vrachtwagen naar Lexmond vertrekken. De stakers begeleidden dit vertrek met hilariteit.

De stakers bij de loswal merkten op dat de politie in geen velden of wegen was te bekennen. Groepscommandant Morie vertelde dat hij juist die middag op het Groepsbureau van politie in het stadhuis een dienstbespreking met de politieambtenaren hield. Morie gaf aan dat de politie deze hele vrijdag niet van het verwijderen van de lading op de hoogte was.

Gerrit Roodhorst, Aart van Toor en ongeveer vijftig stakers gingen om een uur of twee naar de mandenmakerschuur van A.G. van Gent aan de Prinsegracht om ook daar de mandenbreiers over te halen het werk neer te leggen. Volgens Abraham Vroon en Gerrit Jan Schotman kwamen er wel vijftig mensen bij hun schuur die daardoor halfvol stond. Na een kort onderling beraad legden ook de mandenmakers bij Van Gent hun werk uit solidariteit met hun collega's neer. Niet iedereen sloot zich bij de door Amei-

de rondtrekkende groep aan. Abraham Vroon staaakte bijvoorbeeld wel, maar ging naar zijn stukje bouwgrond om dit te bewerken.

Op het politiebureau in het stadhuis kreeg de groepscommandant een telefoontje van burgemeester Luijendijk, die aangaf dat hij tijdens de staking regelmatig telefonisch contact met Morie wilde hebben. In dit gesprek uitte Luijendijk zijn wil om de stakers aan te houden en de politie strenger te laten letten op overtredingen van het verbod om na 20.00 uur op straat te vertoeven. De burgemeester verzocht Morie enkele dagen later bij hem te komen. Dit bestuurlijk verzoek kwam volgens Morie voort uit de mening van de burgemeester dat de politie te weinig tegen de stakers optrad.

2. Zaterdag 1 mei 1943

Hun werkgever (patroon) vertelde de mandenmaker Vroon en zijn collega's hun werk te hervatten. Hij kon dat een dag eerder niet doen, omdat hij niet in Ameide was. Vroon begreep die oproep wel, want hij wist dat staken verboden was. NSB-groepsleider Hermanus (Mos) van der Zouwen uit Ameide en buurtboerenleider Daniël de Jongh uit Tienhoven meldden zich zeer opgewonden bij hoofdwachtmeester Cornelis Morie in het Groepsbureau. Deze NSB'ers kwamen daar om aangifte te doen van 'het omwerpen van de wagen met manden'. Zij eisten een politieonderzoek en noemden de namen van Aart van Toor en Gerrit Roodhorst als daders. Volgens Morie traden zij brutaal en dreigend op. Die dreiging betrof de aankondiging van represailles van de Duitse bezetter tegen de bevolking van Ameide. Hoofdwachtmeester Morie nam deze aangifte op, omdat volgens zijn zeggen iedere Nederlander bevoegd was om aangifte te doen die de politie behoorde aan te nemen. Morie besloot om het gevraagde politieonderzoek in te stellen. Hij legde de uitvoering in handen van wachtmeester Jan Cornelis van Santen.

3. Zondag 2 mei 1943

Geen gebeurtenissen in de dossiers of verhalen aangetroffen.

4. Maandag 3 mei 1943: de staking gebroken door politieoptreden.

De arbeiders van A.G. van Gent hervatten hun werk in de schuur aan de Prinsegracht. Burgemeester Luijendijk, die sinds het begin van de staking ziek op bed lag, belde wachtmeester Van Santen op het Groepsbureau van politie. Van Santen vertelde over de telefonische opdracht van Luijendijk om de stakers te arresteren. De stakers vertoonden zich weer op straat tot op de Prinsegracht een veldslag dreigde te ontstaan. Gijsbert Roodhorst vertelde dat Morie als een bezetene met zijn gummistok op de arbeiders afging en hun ranselde. De stakers vluchtten noodgedwongen uiteen om ongelukken te voorkomen. Zo kregen onder andere Willem Boon

en Jacob van der Nadort forse klappen met de gummistok van Morie. Volgens Morie overtraden zij het samenscholingsverbod op het moment dat Jacob van der Nadort op kleine afstand van een groepje van vier personen in gesprek was met kapper B.W.M. (Bart) Rijnhout.² Morie riep dat het nu maar eens uit moest zijn. Van der Nadort bleef kalm en vroeg Morie 'of die wel een goede Nederlander was'.

De op 30 april gestarte staking in Ameide leek door dit geweld min of meer te verlopen, tot marechaussee Jorritsma dreigend zijn revolver trok om de stakers uiteen te drijven.

Gerrit Roodhorst nam opnieuw de leiding door iedereen op te roepen om uiting aan hun ongenoegen te blijven geven. Dat gebeurde. Volgens zijn broer Gijsbert leidde die uitroep tot staking in alle bedrijven. Aart van Toor vertrok als gevolg van dit politieoptreden onmiddellijk uit Ameide. Gerrit Roodhorst ontvluchtte Ameide diezelfde avond. Uit angst voor de marechaussee met hun 'wangedrag' dook hij onder in de griend van Mr. A.J. van der Lee. Zijn broer Gijsbert wist daarvan. Later die avond kreeg Gerrit daar voedsel, eerst van zijn broer Gijsbert en daarna van Arie en Gijsbert van Gent.

Morie schreef in zijn reactie dat de politie op verzoek van de burgemeester streng de hand hield aan het verbod om na 8 uur 's avonds op straat te zijn. Twee inwoners, Verhoef en Streefkerk, zaten voor overtreding van deze avondklok korte tijd gevangen. Morie voegde toe: 'Had ik toen de bestaande voorschriften gevolgd dan hadden zij ingevolge het toen heersende standrecht kunnen worden gefusilleerd. Ik liet hen na einigen tijd vrij, in de hoop dat zij en andere inwoners zouden beseffen hoe ernstig de tijd toen was'.

5. Dinsdag 4 mei 1943

Het politieonderzoek van Jan van Santen met afwisselend zijn collega's Ophelders en ging voort. Morie volgde dit onderzoek nauwgezet en nam zo nu en dan deel aan de verhoren. Dat kwam in de praktijk neer op het overnemen van het verhoor.

Peter van Toor waarschuwde Aart van Toor om niet naar Ameide terug te keren, omdat de marechaussee hem zochten voor de werkstaking en het omduwen van de lading manden op de loswal. Aart van Toor hoorde ook dat marechaussee Van Santen al twee huiszoekingen bij zijn ouders had uitgevoerd.

In de nacht van dinsdag op woensdag 5 mei dook Gerrit Roodhorst onder bij L.P. (Lou Pieters) van Lomwel in Tienhoven. Landbouwer G.H. Spek uit Tienhoven bezorgde Gerrit behalve kleding en 25 gulden ook een fiets waarmee hij richting Rotterdam kon vertrekken.

2 Rijnhout had zijn kapperszaak op de Prinsegracht A39, later nummer 1. Dit pand is inmiddels afgebroken.

6. Enkele dagen later

Groepscommandant Morie vertelde in een gesprek met de vader van Aart van Toor dat zijn zoon gerust terug kon komen. Morie zag geen reden om Aart vast te houden maar wel om hem te verhoren over de feiten. Aart zou in die benadering van Morie worden heengezonden. De actie op de loswal betrof volgens Morie een overtreding van de Verordening Openbare Orde, omdat die plaatsvond vòòr de invoering van het standrecht op zaterdag 1 mei. Vanaf die zaterdag zou sprake zijn geweest van een misdrijf waarop het standrecht van toepassing was. In dit gesprek gaf Morie aan dat alleen door de aangifte van NSB-zijde een onderzoek was ingesteld, 'maar de NSB'ers zijn er niet langer bij geweest, voorzover dat noodzakelijk was om inlichtingen te geven over de aangifte.'

Morie plaatste oproepen voor Gerrit Roodhorst en Aart van Toor in het Algemeen Politieblad en het opsporingsregister.

7. Enkele momenten in de eerste weken van mei 1943.

Wachtmeester Van Santen deed tenminste twee maal huiszoeking bij de ouders van Aart van Toor en drie maal bij Gerrit Roodhorst. De verhoren vonden in zowel de huizen van de getuigen als het groepsbureau van politie plaats. Tenminste een van die verhoren vond plaats in aanwezigheid van de NSB-groepsleider Van der Zouwen. Gijsbert Roodhorst sprak over scherpe verhoren in het bijzijn van zowel Van der Zouwen als De Jongh.

Bij deze verhoren waren meestal twee politiemensen betrokken. Wachtmeester Van Santen voerde doorgaans het woord. Van de tweede politieambtenaar - Ophelders of Jorritsma - wisten getuigen de naam in 1945 niet meer. Tenminste een van beiden was volgens getuigen 'stil' aanwezig, hij nam blijkbaar niet actief deel aan het verhoor. Zoals eerder opgemerkt trad Morie bij meerdere verhoren en gesprekken op. Het politieonderzoek ging onverminderd door met confronterende verhoren van getuigen. Jan van Santen en collega's onderwierpen vele inwoners aan streng verhoor. Enkele voorbeelden maakten die gestrengheid duidelijk.

Garagehouder Gerrit Hamoen wees consequent op zijn werk in de garage, waardoor hij niet kon zeggen wie manden van de vrachtauto had geduwd. De dames Adriana de Bruin en Adriana de Jong waren zo zenuwachtig geworden tijdens de verhoren bij hen thuis dat De Bruin namen zou hebben genoemd als zij die wist. De Jong noemde uit zenuwachtigheid twee namen van dorpsgenoten: Klaas de Groot en Piet Vroon. Na afloop van het verhoor informeerde Adriana direct haar broer die deze twee mannen ging waarschuwen. Diezelfde middag verhoorde Van Santen deze mannen. Van Santen merkte in zijn reactie op dat beide dames' spontaan en zonder pressie verklaringen aflegden: 'wij legden hunne antwoorden als het ware in de mond.' Bij dit ver-

hoor was ook wachtmeester Ophelders aanwezig.

Jan Veen, die bij Van Gent werkte, vertelde over een verhoor op het groepsbureau in 1943 waarin hij aangaf dat niemand hem had opgedragen om het werk neer te leggen en dat hij van niets wist. Op dat moment kwam Morie binnen die hem opnieuw verhoorde: 'Toen Morie de indruk kreeg dat ik toch niets wilde zeggen, stelde hij mij de volgende vraag: "Slaap je liever vannacht te Rotterdam of in je woning te Ameide?" Als antwoord hierop zei ik toen: "Het kan mij niets schelen, ik slaap overal." Hij eindigde zijn reactie met: "Ik wilde geen verrader wezen en nam de consequentie daarvan op mij. Hierna kon ik naar huis."

Groepscommandant Cornelis Morie meldde de POD-onderzoeker dat hij na afloop van de stakingen drie of vier keer bij de SD aan de Heemraadssingel in Rotterdam was geweest voor zijn anti-Duitse politiebeleid. Morie noemde als reden 'In verband met deze omstandigheden en omdat het in die stakingsdagen, nogal rumoerig was in Ameide.' Volgens eigen zeggen werd hij in Rotterdam door de Duitsers terecht gewezen.

Gevolgen

De volgende dagen en weken keerde de betreffende rust van de bezettingstijd weer langzaam terug in de dorpsgemeenschap van Ameide. De afstand tussen de lokale gemeenschap en de politiemensen bleef lang voortbestaan, zo bleek uit de verklaringen van getuigen in 1945. Bijna alle gehoorde getuigen van het onderzoek legden de schuld van alle ellende bij de marechaussees.

De verdachten Gerrit Roodhorst en Aart van Toor. De 36-jarige Gerrit Roodhorst vertrok op 3 mei 1943 naar een onderduikadres en stierf tijdens een *Todesmarsch* van Buchenwald naar Dachau. Volgens de getuigenverklaring van zijn broer Gijsbert vormde de vermelding van Gerrit Roodhorst en Aart van Toor in het Algemeen Politieblad en het opsporingsregister de directe aanleiding voor de aanhouding van Gerrit. Deze blonde, sterke man werd op 15 december 1944 in Amsterdam aangehouden. Onduidelijk bleef waar en hoe lang Gerrit Roodhorst exact in de tussentijd verbleef.

**GERRIT ROODHORST van Ameide
slachtoffer van POLITIE-VERRAAD.**

AMEIDE LUST ZE NIET!

**Brekers der Meistaking
gehandhaafd**

▲ Pamflet van J. Spronkers, 21 december 1945 en
onder Het Parool, 10 januari 1946.

De naam van Gerrit Roodhorst komt nog niet voor in het digitale Namenmonument-in-oprichting van het Oranjehotel in Scheveningen dat ook voor Rotterdam en wijde omstreken een regionale functie vervult. Provoost (2016) schreef in *Gerrit Roodhorst verzetsman (1906 -1945)* over zijn verblijf in onder andere deze gevangenis. De politie bracht Roodhorst op last van de SD naar kamp Vught, Konzentrationslager Herzogenbusch. Daarna volgde zijn overbrenging naar Polizeiliches Durchgangslager Amersfoort, zoals kamp Amersfoort heette. Dit kamp was voor Gerrit Roodhorst inderdaad de doorgang naar de concentratiekampen Sachsenhausen en vanaf februari 1945 Buchenwald. Hij kwam tijdens de Todesmarsch om het leven.

Aart van Toor ontvluchtte Ameide na het politieoptreden op 3 mei 1943. De 21-jarige Van Toor dook volgens zijn verklaring vanaf mei 1943 tot september 1944 onder op diverse adressen in Friesland, de Zuid-Hollandse eilanden, Utrecht, Woerden en Benschop. Hij wist in die periode van de vermelding van zijn naam in het Algemeen Politieblad en het opsporingsregister.

Op 5 september 1944, Dolle Dinsdag, dacht hij net als vele Nederlanders aan een spoedige bevrijding. Hij keerde snel terug naar huis, waar hij tot de bevrijding verbleef zonder last van de politie te hebben.

Marechaussee Jorritsma

Kort na zijn actie van 3 mei 1943 hield Hotze Jorritsma zichzelf een spiegel voor. Ongetwijfeld kwamen zijn ervaringen op de grens tussen *helpen en handhaven* en de grens tussen *nee-zeggen tegen de baas en gezagsgetrouw volgen van de leider* (en collega's) voorbij. Hij nam contact op met zijn oom Sipke Jorritsma, marechaussee met ruime ervaring om als klankbord te fungeren bij zijn reflectie en keuzes. Praktisch gezien voelde hij zich gedwongen om te vertrekken en via dit familiecontact lukte het hem om zijn overplaatsing snel te realiseren. De optie van gedwongen ontslag kon worden uitgesloten gezien zijn latere bevordering en aanstelling in vaste dienst. Ook in het POD-onderzoek en de zuiveringskwesies was hij op geen enkele wijze betrokken.

De andere politiemannen

Groepscommandant Morie zette zich op andere plaatsen binnen zijn politiegroep in tijdens de staking. Volgens een bericht in Het Parool van 22/24 januari 1946 volgde voor Morie na de oorlog overplaatsing naar Nieuwkoop. Wachtmeester Van Santen bleef op zijn post. Wachtmeester Ophelders vertrok al snel uit Ameide.

Wachtmeester Van Santen maakte na de oorlog bezwaar tegen zijn bejegening in Het Parool. Het gewraakte artikel was op 10 januari 1946 in de Rotterdamse editie van deze krant verschenen onder de kop 'Brekers der Meistaking gehandhaafd' met als ondertitel 'Wij vragen: Wie zuivert hen.' Op 22 januari 1946 publiceerde deze editie een artikel onder de titel

'Promotie of straf', dat twee dagen later in de landelijke editie verscheen³. In een brief zette J. Spronkers uit Rotterdam-Hillegersberg wachtmeester Van Santen neer als een van de brekers van de staking. Daarbij beschuldigde de briefschrijver Van Santen onder andere als 'indirecte veroorzaker van het spoorloos verdwijnen van een illegaal werker'.

De Districts-Adviescommissie der Illegaliteit voor de Alblasserwaard en Vijfheerenlanden publiceerde haar conclusie in het streekblad *De Partisaan van het woord*. Die conclusie luidde dat wachtmeester Van Zanten (lees Van Santen/red.) te Ameide 'geheel onschuldig' was. De districtscommissie baseerde dit besluit op het grondige onderzoek van de POD en zijn rol in het verzet.

Dit POD-onderzoek speelde ook een belangrijke rol in een tweede zuiveringstraject-Van Santen, dat geheel los van het eerdere zuiveringsonderzoek stond. De Zuiveringscommissie Koninklijke Marechaussee bezag het politieoptreden en de rol van Jan van Santen als marechaussee-politieman tijdens de staking vanuit het perspectief van de verantwoordelijke minister en de leiding van de Marechaussee. De publicaties in Het Parool bleven daarbij buiten beschouwing. Die andere gezichtshoek leidde tot het advies om een disciplinaire maatregel te overwegen. De Minister van Justitie boog zich als werkgever van de politie over dit advies en kwam in 1948 tot een besluit. J.C. van Santen kreeg voor zijn optreden een schriftelijke berisping door hem ontevredenheid over zijn onjuiste houding kenbaar te maken. Dit besluit was gebaseerd op de herhaalde huiszoekingen die als misplaatste activiteiten bij zijn poging tot opsporing van G. Roodhorst en A. van Toor werden aangemerkt. Zijn goede diensten aan de Vaderlandse zaak - het verzet - werden in de besluitvorming meegewogen.

Landelijke represailles van de bezetter

Een van de eerste straf- of wraakmaatregelen op de meistaking was dat alle mannen van 18 tot 35 jaar zich moesten melden op een arbeidsbureau. Bij een van de getuigenverhoren in Ameide zochten de politiemensen volgens het POD-rapport naar een radio. De bezetter beschuldigde Radio Oranje in Londen - in de ogen van de bezetter de 'Engelse gifzender' - van ophitsing van stakers door haar uitzendingen. Op 13 mei 1943 volgde het bericht dat iedereen de radio's moest inleveren. Velen begroeven hun radio in de tuin of op zolder. Naar schatting werd niet meer dan twintig procent van de radio's ingeleverd en bij voorkeur kapotte. Op achtergehouden radio's luisterden vrij veel Nederlanders naar Radio Oranje (de Nederlandse omroep in Londen) en de BBC. Dat laatste lukte alleen voorzover de herrie van stoorzenders geen belemmering vormde. Op het bezit van een radio stond vanaf dat moment een zware straf: het concentratiekamp.

3 De inhoud van beide artikelen wordt in een nawoord achter dit artikel weergegeven!

Radiotoestellen verbeurd verklaard.

BESCHIKKING betreffende het verbeurdverklaren van radio-ontvangtoestellen

Op grond van artikel 64 der verordening openbare orde 1943 beschik ik met het oog op de handhaving der openbare orde en veiligheid, onder verwijzing naar het door den Rijkscommissaris voor het bezette Nederlandsche gebied afgekondigde Politiestandrecht:

Artikel 1.

(1) Alle zich in het bezette Nederlandsche gebied bevindende radio-ontvangtoestellen, -toebehooren en -onderdeelen zijn met onmiddellijke werking verbeurd verklaard.

▲ Beschikking van 13 mei 1943.

NAPRATEN over de staking in Ameide

Marechaussee Jorritsma ging in Ameide door de bocht door toe te geven aan de groepschef en zijn collega's in zijn repressieve optreden. Naast dit thema speelde het effect van de dreiging met zijn politiewapen om de groep uiteen te drijven. Die actie leidde juist tot de tegenovergestelde reactie van een terugkeer van de stakers. Met andere woorden, repressie van ongewenst gedrag bracht herstel van dit gedrag teweeg.

De reflectie en het gesprek met zijn oom Sipke, een oude rot in het vak, leidden Hotze Jorritsma tot heroverweging van zijn optreden als politieman. Dit nadenken ging, zoals later beschreven, zeker ook over het optreden ten opzichte van mensen die in verzet kwamen tegen de politiek van de bezetter. En ook zijn eigen rol in het verzet veranderde na 1 juli 1943 bij zijn optreden in zijn volgende standplaatsen.

Ervaringen met de grens tussen helpen en handhaven en de grens tussen nee-zeggen tegen de baas en hem gezagsgetrouw volgen

Het gezagsgetrouw volgen van superieuren of hoger geplaatsten bij het politieoptreden in Ameide had ongetwijfeld te maken met de strakke hiërarchie met het daarmee passende groepsverband. Maar dat was geen excuus, het ging om de ervaring van Hotze Jorritsma.

De effecten kwam duidelijk naar voren bij de verspreiding van de samenscholing op maandag 1 mei 1943 en in de verklaringen van getuigen over hun ervaringen met de politieverhoren. Morie stelde zich bij het verspreiden van samenkomen van stakers op als de krachtige leider met zijn luidruchtige, harde optreden met zijn wapenstok. De andere politiemannen volgden collectief hun politiechef Morie.

Bij de verhoren door Van Santen zat een van beide andere politiemannen er stilletjes bij. De opdracht aan Jan Santen voor de verhoren werd terzijde gelegd zodra Morie het groepsbureau binnenkwam, Morie nam het verhoor over. De reacties van Morie en Van Santen op de getuigenverhoren van de POD gaven ook blijk van de rangorde binnen het team. Onder de summiere reactie van Van Santen volgde in hetzelfde

document een uitgebreid en met feiten en argumenten onderbouwd commentaar. Zulk groepsgezag sloot aan bij de zogenaamde pikorde.

Volgens Leids onderzoek ontlenen mensen hun identiteit voor een deel aan de groepen waarmee zij zich verbonden voelen, zoals familie, vriendenkring, afdeling of sportteam.

Ervaringen met de grens van legaal en illegaal

In haar column *Verzet is politiek met andere middelen* beschreef Ismee Tames (2018) het verzet als een term die past in tijden van oorlog en bezetting. Die uitspraak baseerde zij op de bijna tweehonderd jaar oude visie van de Pruisische kolonel Carl von Clausewitz (1832, 2003) dat oorlog voortzetting van politiek - of beleid - met andere middelen is.

De opstand of het verzet van ongeveer vijftig inwoners van Ameide richtte zich tegen een concrete maatregel van de Duitse politiek of, onderliggend, tegen de gehele politiek van de Duitse bezetter tijdens de bezetting van hun 'eigen' Nederland. De bedreiging van oorlog en bezetting raakte het veiligheidsgevoel van Nederlanders. De maatregel van de Duitse Wehrmachtsbefehlshaber Christiansen trof circa 300.000 oud-militairen met een lage rang. Die bedreiging van de Duitse politiek van de bezetter kwam daarmee voor veel arbeiders in Nederland en ook in Ameide heel dichtbij hun eigen beleevingswereld. Die bedreiging van nabij vormde een voedingsbodem voor het verzet van de stakers, de latere protesten in bijvoorbeeld het voormalige verzetsblad *Het Parool* en de getuigenverklaringen met hun negatieve beoordeling van het politieoptreden.

Voor veel mensen in Ameide was staken een nieuwe ervaring, het volgen van anderen, of een onderbreking van de sleur van het dagelijks werk die ruimte bood voor andere dingen. Bij dit laatste motief paste het werk op het eigen stukje boerenland, waarover Abraham Vroon vertelde.

Aan een kant tussen de grens van legaal en illegaal stonden politieambtenaren die in groepsverband het gebruikelijke repressieve politiebeleid voortzetten. Zij zullen die grens op 3 mei 1943 hebben ervaren bij hun acties om het beleid van de bezetter streng te handhaven (legaal in de ogen van de bezetter). Aan

de andere kant van die grens zagen zij het verzet van inwoners met een eigen koers en middelen van staken en samenscholen (illegaal). De politiegroep noch een van haar leden zocht en vond in Ameide een doorgang van deze grens. De burgemeester of een andere gezagsdrager wees de politie en de stakers ook niet op een grenspassage.

De stakers als groep

De staking in Ameide begon spontaan, zoals in vele plaatsen elders in het land. Socioloog Bouwman (1950) bracht met zijn onderzoek naar deze staking twee cruciale aspecten naar voren: het groepsverband en het persoonlijk prestige van de leiding. Volgens Bouwman kende elke groep eigen groepsnormen, zoals in Ameide zichtbaar werd in bijvoorbeeld de reacties van medewerkers van A.G. van Gent aan de Prinsegracht. 's Morgens hadden zij niet deelgenomen aan de stoet naar de Lekdijk en de loswal. Zij voerden zonder omstanders en stakingsleiders eerst onderling overleg voordat zij hun werk neerlegden. Hun groepsnormen weken daarmee af van die van andere stakers die spontaan hun werkplaatsen verlieten. Naast groepen stakers die de straat opgingen, waren er ook werknemers die zoals Abraham Vroon hun werk neerlegden en zich niet bij de optocht voegden.

De door Bouwman genoemde factor van het persoonlijke prestige van leidinggevende figuren kwam ook in Ameide tot uiting. Dit persoonlijke gezag bleek in de overtuigende en nauwelijks door arbeiders te weerleggen stakingsoproepen van Gerrit Roodhorst en Aart van Toor. Zij benadrukten het collectieve verzet van alle betrokkenen. Het persoonlijke prestige van leiderschap kenmerkte ook Aart van Toor met zijn aanpak van de werkwillegheid op de loswal: anderen volgden hem onmiddellijk en spontaan om de overige manden van de vrachtauto te duwen.

Bronnen

Bosscher, D.F.J. (2020). HOVO-college Tweede Wereldoorlog 2020/5 in Leeuwarden.
Bouwman, P.J. (1950). *De April-Mei-stakingen van 1943*. RIOD. 's-Gravenhage, Martinus Nijhoff.
Romijn, P. (2006). *Burgemeesters in oorlogstijd. Besturen onder Duitse bezetting*. Amsterdam, Uitgeverij Balans. pp. 168-172, 425, 475-476.
Tames, I. (2018). *Verzet is politiek met andere middelen*. tweedewereldoorlog.nl Welling, R., *In 1943 gingen de handschoenen uit. Bas Kromhout over het verzet in de Tweede Wereldoorlog*. In: Historisch Nieuwsblad d.d. 20 februari 2018.
Arolsen Archives: informatie over Gerrit Roodhorst (1943-1945).
Historische Vereniging Ameide en Tienhoven (HVAT), publicaties over de staking in 1943 (Nieuwsblad HVAT, maart 2018, blz. 9-14) en Gerrit Roodhorst (Nieuwsblad HVAT, maart 2016, blz.

8-15); idem. informatie van G. Groenendijk en B. Provoost.

Nationaal Archief. Den Haag. NA 01350092. CABR Bijzondere Rechtspleging PRA Dordrecht, dossier Van Santen, J.C. Archiefnummer 2.09.09, CABR 88389; idem. CABR 110259, dossier 7763/47; idem. Archiefnummer 2.04.67, dossier ZA 24162; Idem. Archiefnummer 2.09.54.01, dossier ZP 5252; 00900708. Zuivering Ambtenaren inventarisnummer 14154 en Zuivering Politie inventarisnummer 3111. Kranten uit 1946: De Partisaan van het woord 16.02.1946; Het Parool, enkele artikelen uit 1946 over de staking in Ameide; ingezonden brief J. Spronkers uit Rotterdam.

Gegevens van het verzetsmuseum, Traces of war, Nationaal Onderduikmuseum Aalten, Museum Oranje-hotel.

Nawoord bij het artikel van Jan Jorritsma Bram Provoost

Twee artikelen in Het Parool in januari 1946 gaan over de nasleep van de April-Meistaking in Ameide. Zij geven een beeld van de stemming in Ameide met betrekking tot het handelen van de marechaussees bij het breken van de staking in 1943.

In Het (Rotterdamsch) Parool van 10 januari 1946 stond het volgende artikel:

"AMEIDE LUST ZE NIET!"

Brekers der Meistaking gehandhaafd.

"Wij vragen: "Wie zuivert hen?"

Twee mensen in het dorp Ameide durven zich ternauwernood op straat te vertoonen. De bevolking lust ze niet. Het zijn opperwachtmeester Morie en wachtmeester Van Santen van het corps marechaussee. Gladde kerels allebei. De rijkszuiveraars verzuimden hen te zuiveren. Dat gebeurt wel meer en dat niet alleen in kleine dorpen. Ergerlijk? Natuurlijk. Niets aan te doen? Wij zullen eens zien...

De geschiedenis begint bij het optreden van Aart van Toor en Gerrit Roodhorst in 1940. Roodhorst was een van onze oudste Parool-medewerkers. Met eenige vrienden reproduceerde hij het eerste illegale Parool en verspreidde de bladen in Zuid-Holland. Duzenden exemplaren werden door hem gestencild en bij de bevolking van de Alblasserwaard en de Vijfheerenlanden aan huis bezorgd.

De Meistaking in 1943 brak uit. Gerrit Roodhorst nam Ameide voor zijn rekening. Hij organiseerde de staking bij de mandenmakers. Een wagon werd geladen, maar Aart van Toor wist er wel raad mee; het duurde niet lang, of de manden lagen op straat.

In de omgeving waren geen Duitsers, maar er waren wel marechaussees. Er werd een jacht ingezet op Van Toor en Gerrit Roodhorst. De wachtmeesters Van Santen en Morie beschouwden zich klaarblijkelijk als Duitse zaakwaarnemers.

◀ Gerrit Roodhorst, stakingsleider in Ameide in 1943.

Morie ranselde Willem Boon en andere stakers met den gummistok af. Zijn revolver zat los in de tasch. Hij en wachtmeester Van Santen zouden de staking wel breken.

Roodhorst vermist

Na de kloppartij op de Prinsengracht dreven zij de stakers op den stoep van het oude raadhuis bijeen, om hen daar in het bijzijn van den N.S.B.-groepsleider Van Zouwen en den boerenleider De Jongh een scherp verhoor af te nemen. De namen Roodhorst en Van Toor werden bekend. Van Santen deed daarop huiszoekingen en Morie plaatste hun namen in het opsporingsregister. Van Toor dook onder en Roodhorst vluchtte naar andere oorden. Roodhorst werd later gearresteerd... Scheveningen... Buchenwalde... vermist.

En Morie? En Van Santen? Nog steeds in functie! In Ameide! Trots een onderzoek van adjudant Hamers, die aan Gijs Roodhorst, een broer van Gerrit, schreef, dat Van Santen straf verdiende, maar dat hij zich door later illegaal te werken gerehabiliteerd had. Waarom Van Santen plotseling zoo vaderlandslievend werd? Het valt niet moeilijk te raden. Maar wat nu? Ameide moet ze niet. De burge-meester? Hij staat machteloos, kan hen er niet uitbonjournen, het zijn marechaussees. In het dorp doen pamfletten⁴ de ronde. Hierin wordt om recht gevraagd, Nederlandsch recht, dat alle Moffen-knechten, die het leven van anderen in gevaar brachten, zal straffen.

Zouden beide heeren op een goede dag toch nog eens gezuiverd worden? Niet zoo'n huis-, tuin- en keukenzuivering, waarbij de delinquenten naar een andere streek worden overgeplaatst, maar een echte zuivering. Zoo één, waar je rekenschap moet afleggen van je daden, waar getuigen gehoord worden en waar zonder aanzien des persoons een oordeel wordt geveld. Te veel gehoopt? De tijd zal het leeren.”⁴

Een aanvulling op dit artikel verscheen in Het Parool van 23 januari 1946.

“Straf of promotie?”

In ons bericht “Brekers der Meistaking in Ameide gehandhaafd” schreven wij op 11 Januari over de afkeurenswaardige handelingen waaraan de marechaussees Morie en Van Santen zich in Mei 1943 hebben bezondigd. Morie zag het toen als zijn plicht, mensen, die uit liefde voor hun land en uit haat tegen de Duitschers in staking gingen, met den gummistok te mishandelen.

Thans vernemen wij uit Ameide, dat Morie naar de gemeente Nieuwkoop is gezonden. Wel is waar zou een leek dit als een promotie kunnen beschouwen, maar daar is geen sprake van. Trouwens in Nieuwkoop kent men Morie en zijn gummiknuppel niet; de steen des aanstoets is verwijderd en de zaak is gesust. Of deze oplossing het rechtsgevoel van de afgeranselde stakers in Ameide zal bevredigen, betwijfelen wij ten zeerste.”

⁴ Het pamflet “GERRIT ROODHORST van Ameide slachtoffer van POLITIE-VERRAAD” is geschreven door J. Spronkers te Hillegersberg op 21 december 1945. De tekst is afgedrukt in het Nieuwsblad HVAT, maart 2016, blz. 9-11.

▲ De Achterweg (nu J.W. van Puttestraat) in Ameide rond 1925. Het gezin Roodhorst woonde in de tweede woning van links.

De Aziatische braakloop Cholera in Ameide in 1866

Sam Janse

Epidemieën zijn van alle tijden. We dachten er van af te zijn. Geen pest meer, geen cholera. De tbc is vrijwel verdwenen. Maar dan duikt ineens Covid-19 op. Het is aardig om terug te kijken en te zien hoe dat in vroeger eeuwen ging met zo'n epidemie. We hebben gegevens over de cholera-epidemie van 1866 in Ameide. En over de rol die ds. Willem van Beuningen daarin speelde¹.

Cholera en Covid-19

We kunnen het ons in deze tijd weer een beetje voorstellen wat er met mensen gebeurt als een besmettelijke ziekte om zich heen grijpt. De cholera is een van de grote plagen van de negentiende eeuw. Net als bij corona was er aan het begin van de uitbraak nog maar weinig kennis over deze epidemie. Hoe wordt de ziekte verspreid? Hoe kunnen we besmettingen voorkomen? De medici hadden, net als nu, verschillende theorieën en gaven verschillende adviezen. Er woedde ook in de dertiger jaren van de negentiende eeuw een discussie over de vraag of quarantaine bij zo'n besmettelijke ziekte helpt. Tegenstanders daarvan spraken verontwaardigd over de 'pest-politie' die met dwang en ellende een cordon sanitaire aanbrengt waarvan de gevolgen ernstiger zijn dan de ziekte zelf.² Het is alsof we in onze tijd de mensen van Vi-

ruswaanzin of *Viruswaarheid* horen.³ In zoverre hadden de negentiende-eeuwse protesterenden gelijk dat een quarantaine niet zou helpen, zolang mensen besmet drinkwater gebruikten. Dat zou in Londen door dokter Snow in 1853 aangetoond worden.⁴

Ook toen waren er boze mensen die protesteerden tegen afgelaste evenementen. In Amsterdam ging in 1866 de kermis niet door. Lieden voor wie dit feest belangrijker was dan een mogelijke besmetting trokken door de stad met het liedje:

'Kermis zal 't wezen, kermis zal 't zijn.

En anders dan donderen we den boel kort en klein.'⁵

Een andere opvallende overeenkomst betreft de beloning van de medische stand na de epidemie. In Utrecht waren de artsen dag en nacht in touw geweest en het gemeentebestuur wilde haar waardering uitdrukken door de dokters f 25,- te geven. Dat schoot in het verkeerde keelgat. Verschillende artsen bedankten voor de fooi.⁶ Duidelijk is dat elke epidemie onzekerheid, verwarring, ontwrichting en boosheid meebrengt.

De cholera-golf van 1866

De cholera, ook wel de 'Aziatische braakloop' genoemd, komt in golven. In 1817 brak voor het eerst een cholera-epidemie uit en wel in Ceylon. Het is de

1 Ik had graag nog het archief van de Hervormde Gemeente van Ameide en Tienhoven in Gorinchem geraadpleegd, maar dat was vanwege de corona-epidemie niet toegankelijk. Hetzelfde geldt voor de Universiteitsbibliotheek te Utrecht waar ik het boek van P.D. 't Hart, *Utrecht en de cholera 1832-1910* (Zutphen 1990) had willen lenen. In het *Nieuwsblad* 30.1 (2019) p. 35-43, heeft Bram Provoost een artikel geschreven over de cholera in Ameide in een latere periode: 'Gezondheidszorg in Ameide. Deel 4: Epidemische ziekten in Ameide en Tienhoven (1870-1900)'

2 *Algemeen rapport der commissie tot het onderzoeken van den aard en de meest geschikte wijze van behandeling van den Aziatische Braakloop* (Den Haag 1832) p. 32. <https://archive.org/details/b29310635/page/32/mode/2up> (07-01-2021).

3 Hoe sterk de parallel met onze tijd is ondanks alle verschillen, blijkt uit het volgende citaat dat gaat over de eerste cholera-golf van de dertiger jaren: 'Het feit dat de epidemiologie geen antwoord op de cholera had, zorgde voor grote onzekerheid bij de overheid, die nu eens quarantainemaatregelen uitvaardigde, dan weer de zaak op zijn beloop liet. Het veroorzaakte grote twijfel over het nut van de gezondheidsmaatregelen en -instellingen waarop geneeskundigen en burgerij sinds jaar en dag hadden vertrouwd. De crisis tastte de geloofwaardigheid aan van de academische geneeskunde, en meer dan ooit beseften de tijdgenoten hoe beperkt de mogelijkheden van de geneeskundigen waren om ziekten te voorkomen en te genezen', in E.S. Houwaart, 'Medische statistiek', in H.W. Lintsen (red.), *Geschiedenis van de techniek in Nederland. De wording van een moderne samenleving 1800-1890. Deel II Gezondheid en openbare hygiëne. Waterstaat en infrastructuur. Papier, druk en communicatie* (Zutphen 1993) 19-46, spec. 27. https://www.dbnl.org/tekst/lint011gesc02_01/lint011gesc02_01_0002.php (07-01-2021).

4 R. Ashton, *One Hot Summer. Dickens, Darwin, Disraeli, and the Great Stink of 1858* (New Haven enz. 2017) 16.

5 A. van Hulzen, *Utrecht bij gaslicht* (Den Haag, 1980) p. 91-92.

6 A. van Hulzen, *Utrecht bij gaslicht* (Den Haag, 1980) p. 96.

negentiende eeuw, de verbindingen zijn traag, de besmettingen gaan niet snel. Maar in 1832-1833 bereikt deze golf Nederland met ongeveer 5000 doden. De tweede golf wordt voelbaar in 1848 en 1849 en treft Nederland met meer dan 20.000 doden. De ziekte blijft aanwezig en laait weer op in 1866 en eist opnieuw ongeveer 20.000 levens. Het leven wordt ontwricht door de ziekte. Jaarmarkten worden afgelast, feestelijkheden gaan niet door, begrafenisrituelen moeten worden aangepast. We weten sinds een jaar weer een beetje hoe dat voelt.

Deze cholera-epidemie gaat Ameide niet voorbij. We hebben harde cijfers, want halverwege de negentiende eeuw breekt het inzicht baan van meten is weten. Als je een ziekte bestrijden wil, moet je weten waar deze het hevigst woedt en waar ze zich kalm houdt. Dan kun je de oorzaken misschien opsporen. Daarom doet de statistiek intree in het regeringsbeleid. Er is een statistisch overzicht over de cholera-periode van 8 april tot 15 december 1866.⁷ Op 31 dec. 1865 telt Ameide 1300 inwoners. Daarvan zijn er tussen 1 juli en 6 oktober van het daaropvolgende jaar 7 aan

7 J. Hanlo, 'Statistieke opgaaf van het beloop der cholera in de verschillende gemeenten van ons Koninkrijk gedurende 1866 (8 April tot 15 Dec.)', *Nederlandsch Tijdschrift voor Geneeskunde* 3.2 (1867), p. 130-143, spec. p. 130. <https://www.ntvg.nl/sites/default/files/migrated/1867201300001a.pdf>.

AZIATISCHE CHOLERA.

Wegens mogelijk gevaar van besmetting met Aziatische Cholera wordt **met den meesten ernst gewaarschuwd** tegen het water in de rivieren, vaarten, grachten en andere waterlopen.

Dit water moet niet worden gedronken dan goed gekookt, en moet niet worden gebruikt voor wasschen, spoelen of schrobben.

Men moet ook geen ongekookte melk gebruiken en geen rauwe groenten, noch ongeschilde vruchten eten.

Men zij hoogst voorzichtig met het gebruik van alcoholische dranken en van onrijpe vruchten.

UTRECHT, 1 September 1909.

De Burgemeester van Utrecht,
A. F. VAN LYNDEN.

cholera overleden. Op de 1000 inwoners zijn er 5,3 gestorven. Dat is meer dan bijvoorbeeld in Lexmond en Meerkerk, want in beide dorpen is slechts één sterfgeval te betreuren. Maar er zijn ook plaatsen waar het promillage veel hoger ligt: Katwijk (34,4) en Rijsburg (70,9).

Een rapport van de regering uit 1872 stelt dat in Ameide *'de epidemie vooral die buurt teisterde, die reeds in 1833 was aangetast geweest; die buurt is de meest bevolkte der gemeente'*.⁸ Vergelijkbare toestanden merkt men op in Maastricht en Haarlem. We moeten waarschijnlijk denken aan de huizen aan Fransestraat en de Pompstraat (nu Nieuwstraat).⁹ In Tienhoven waren er geen besmettingen en dat zou ermee kunnen samenhangen dat de woningen minder dicht op elkaar stonden.¹⁰ Ik vermoed ook dat veel inwoners van Ameide hun drink- en waswater niet alleen uit de Lek, maar ook uit de gracht haalden, terwijl men het in Tienhoven uitsluitend met het minder vervuilde Lekwater moest doen.¹¹

Nog niet iedereen was overtuigd van nut en noodzaak van hygiëne en de huisvesting maakte zindelijkheid soms ook bijna onmogelijk. De dokters trokken fel van leer tegen de onhygiënische toestanden: *"De bewoners dier achterbuurten zijn, van de jeugd er aan gewoon geraakt, de straat ongestoord te beschouwen als den vergaârbak van alle mogelijke onreinheid. Geen hoek, geen pakhuys, geen open erfje, geen boom, die niet, bezoedeld met de walgelykste excrementen, getuigen van het dierlijke en onbeschaafde van den daar levenden mensch!"*¹²

Helemaal eerlijk was dit oordeel over de dierlijkheid van de achterbuurtbewoners niet. De lage lonen maakten een fatsoenlijke huisvesting vaak onmogelijk. Wat wel klopt is dat de steden stonken, vooral in de zomer.

- 8 Uitgave van het 'Departement van Binnenlandsche Zaken', *De cholera-epidemie in Nederland in 1866 en 1867* (2 delen; Den Haag 1872) deel 2, p. 395. https://books.google.nl/books?id=Tjtlvn5RA0C&printsec=frontcover&hl=nl&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false.
- 9 Bram Provoost wijst me er in een persoonlijke mededeling op dat de burgerlijke gegevens uitwijzen dat er bij de cholera-epidemieën van 1832, 1866 en 1892 relatief veel sterfgevallen aan de Achterweg voorkwamen.
- 10 Uitgave in noot 8 genoemd p. 196.
- 11 G.J. Teijler, arts, schrijft in *Geschiedenis eener belangrijke cholera-epidemie, welke geheerscht heeft te Jutphaas in 1866* (Utrecht 1867) p. 24, dat mensen in Jutphaas hun water haalden uit pompen, aangesloten op welwater, uit de Vaartsche Rijn, uit een wetering of uit sloten. Dokter Teijler dacht zelf trouwens dat de waterkwaliteit geen doorslaggevende factor was bij het opkomen van de ziekte. <https://books.google.nl/books?id=NVhkAAAAcAAJ&pg=PP1&dq=Geschiedenis+eener+belangrijke+cholera-epidemie&hl=nl&sa=X&ved=2ahUKEwiB7enV2onuAhXHC-wKHceIAjIQ6wEwAHoECAYQAQ#v=onepage&q&f=true>. Bram Provoost laat in het *Nieuwsblad* 27.2 (2016) 'Een mislukte passagiersdienst op de Lek via Ameide. De stoombootonderneming Concordia (1879-1882)' p. 30-36, spec. p. 35, uit de stukken zien dat de bevolking van Ameide in de negentiende eeuw drinkwater uit de Lek haalde.
- 12 M.J. Godefroi, *De cholera en de openbare gezondheidsregeling in Nederland* ('s Hertogenbosch 1866) p.7. https://books.google.nl/books?id=P_xZAAAAcAAJ&printsec=frontcover&dq=De+cholera+en+de+openbare+gezondheidsregeling+in+Nederland&hl=nl&sa=X&ved=2ahUKEwiMwIqWt6jtAhWOzqQKHUqPDLAQ6AEwAHoECAMQAg#v=onepage&q&f=false.

▲ Waarschuwing tegen besmetting met cholera uit 1909.

begint met de post: 'Wed. Kouwenhoven voor het oppassen 5 dagen in de ziekte bij V. Mourik & V.d. Bosch & schoonmaaken van het huis', waarvoor is uitbetaald f5. Oppassen en schoonmaken zijn de belangrijkste werkzaamheden op deze lijst.¹⁶ Maar Griet Bunschoten krijgt f1 'voor hulp verleend bij het sterven van de wed. Helsloot'. Het huisvesten van kinderen wordt ook betaald. Een knecht van De Kieft krijgt f0,50 voor 'assistentie bij het verbranden van een overtrek van een bed van Vrouw v. Wijk'.¹⁷ Ook 'geleverde waren voor 't schoonmaaken' van een huis worden betaald. Het zullen wel de armsten geweest zijn die dit werk deden om zo een paar gulden te kunnen bijverdienen. Zonder risico was het natuurlijk niet. Teuntje Streefkerk krijgt op 25 aug. f5 'voor het verleenen van inwoning' en het schoonmaken van het huis bij het sterven van Vrouw van Wijk. Maar op 6 sept. krijgt Vrouw Uijtenbogaard¹⁸ f1 'voor geleverde waren voor 't schoonmaaken van 't huis van Teuntje Streefkerk'. Waarschijnlijk is Teuntje zelf ziek geworden en heeft ze hulp nodig gehad. Als ze dezelfde is als Antonia Streefkerk-Veen, heeft ze het overleefd en is ze pas in 1926 op 86-jarige leeftijd overleden.¹⁹

Ds. Van Beuningen krijgt een medaille

De ziekte kwam en ging en liet lege plekken en verdrietige mensen na. We hopen maar dat ds. Van Beuningen net zo pastoraal als daadkrachtig was. Voor het laatste is hij wel beloond. Het *Dagblad van Zuid-holland en 's Gravenhage* van 10 dec. 1867 vermeldt dat bij Koninklijk Besluit van 24 januari 1867, no. 42, een bronzen medaille zal worden toegekend 'als blijk van 's Konings goedkeuring aan degenen die zich gedurende het heerschen der cholera in 1866 bijzonder hebben onderscheiden door onverpligte daden van menschlievendheid en zelfopoffering ten opzichte van aan die ziekte lijdenden of hunne betrekkingen of door het aanbevelen, voorschrijven of uitvoeren van maatregelen tot wering dier ziekte'.²⁰ En op deze lijst staat ook de Termeise predikant. De onderscheiding is aan on-

geveer 180 personen toegekend. Dat betekent dat het eerbewijs niet uniek was, maar dat er ook niet mee gestrooid is.

▲ Bronzen medaille die ook ds. Van Beuningen kreeg. Op de voorzijde staat: OB CIVIS SERVATOS (vanwege de hulp aan de burgers), op de achterzijde aan de rand: 'VOOR GOEDE ZORG EN HULP BIJ HET HEERSCHEN DER CHOLERA ASIATICA IN 1866'. In het midden staat: 'DOOR Z. M. DEN KONING TOEGEKEND AAN...'

Het is opvallend dat het uitgebreide archief van Willem van Beuningen wel andere commissies noemt waarin hij zitting heeft gehad en ook een aantal onderscheidingen vermeldt, maar dat we over zijn bemoeienis met de cholera geen spoor vinden.

De Ds. Willem van Beuningenstraat

In het vorige nummer van het Nieuwsblad heb ik gepleit voor een Willem Verheijstraat in Ameide. Hoe we ook over hem denken, de man heeft zonder twi- fel een stempel op onze dorpsgemeenschap gezet. Ik zou ook een Ds. Willem van Beuningenstraat willen voorstellen. Of we het met zijn kerkelijke koers eens zijn of niet, is ook in dit geval niet van belang. Hij heeft duidelijk zijn verdiensten gehad. Niet alleen op het gebied van de cholera bestrijding. Er is nog meer over hem te vertellen en dat kan in een ander artikel. Het zou wel aardig zijn als de twee straten ergens ver- binding met elkaar zouden maken. De te vernoemen personen waren tegenstanders die voor elkaar weinig waardering konden opbrengen, maar de geschiedenis schept afstand en daarmee ruimte voor herwaarde- ring.

Nawoord bij "De cholera in Ameide in 1866" van Sam Janse

Bram Provoost

De gemeenteraad van Ameide heeft in 1866 ook eni- ge aandacht aan de Cholera Asiatica besteed. De ge- meenteraad bestond in de zomer van 1866 uit: Voor- zitter, F.E. Vaarzon Morel, burgemeester; C. Vermaat en I. Verheij Abrzn, wethouders; F. Diepenhorst Hzn, C. de Jong Chrzn, A. Muilwijk, G. Jongkind, H. van Lomwel, raadsleden. Secretaris was A.P.H.A. de Kleijn, die in 1868 de opvolger zal worden van burge- meester Vaarzon Morel.

16 In de literatuur over het onderwerp werd wel aanbevolen water met 'eenig zwavelig zuur' te gebruiken of met 'eenige aromatische azijn', aldus L. van Lohe, *Wat wij doen en wat wij laten moeten om ons voor de cholera te vrijwa- ren* (Amsterdam, z.j., wsch. 1865) 6. <https://books.google.nl/books?id=aVlKAAAACAAJ&printsec=frontcover&dq=Wat+wij+doen+en+wat+wij+laten+moeten,+om+ons+voor+de+cholera+te+vrijwaren&hl=nl&sa=X&ved=2ahUKEwi-7qysz57tAhXFXyUKHZo9BqsQ6AEwAHoECAIQAg#v=onepage&q=Wat%20wij%20doen%20en%20wat%20wij%20laten%20moeten%20C%20om%20ons%20voor%20de%20cholera%20te%20vrijwaren&f=false>.

17 Enny de Bruijn wijst er in haar prachtige studie over het boerenleven in de Tielerwaard in de zeventiende en achttiende eeuw, *De hoeve en het hart. Een boerenfamilie in de Gouden Eeuw* (Amsterdam 2019) p. 288 op, dat knechten en meiden in deze tijd doorgaans naamloos zijn. Dat zien we in dit aan- tenkapiertje van ds. Van Beuningen terug.

18 De naam wordt in negentiende-eeuws Ameide als 'Uittenbogaard' gespeld, maar ds. Van Beuningen schrijft hem als 'Uijtenbogaard'. Ook uit andere documenten van zijn hand blijkt dat hij daarin niet zo precies was.

19 Met dank aan Linda van der Lem die mij op mijn speurtocht naar Teuntje hielp en suggereerde dat zij dezelfde is als Antonia Streefkerk-Veen.

20 <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:000025252:mpeg21:pdf>.

Tijdens de raadsvergadering van zaterdag 23 juni 1866 komt de cholera zijdelings ter sprake. Inwoners van Ameide beklagen zich over de kwaliteit van het Lekwater. Is het, met het oog op de cholera nog wel verantwoord om dit te gebruiken voor drinkwater? "Bij de voorzitter (burgemeester F.E. Vaarzon Morel, B.Pr.) zijn klagten binnengekomen, dat door de rijswerken²¹ in de rivier en door het vele spoelen (van de was B.Pr.) aan de Lek het niet meer de geschikte plaats is om drinkwater te halen. Men verlangt te dien aanzien het gevoel van de raad met het oog op de in ons Vaderland heersende cholera, dat men de ingezetenen in de gelegenheid behoort te stellen zuiver drinkwater te verkrijgen. Na breed beraad is men van gevoelen dat bedoelde klagt ongegrond is.

Besloten wordt om ter verkrijging van beter vers water in de grachten een geul te graven en bij de duiker de grond te doen weggraven ter afvoer van het vuile water."

De aangekondigde maatregelen zijn niet voldoende om de cholera buiten Ameide te houden. Twee weken later, tijdens de raadsvergadering van woensdag 11 juli 1866 is er een schrijven ingekomen van de geneesheer E.W. Müller. Deze meldt "dat op 6 juli het eerste geval van Cholera Asiatica onder behandeling is gekomen". De raad besluit verder dat "de cholera commissie blanco volmacht te geven tot aankoop van beddengoed en kribben (ledikanten?, B.Pr.) en dit te betalen uit de algemene middelen."

Op 11 augustus 1866 is er een bericht ingekomen van G.J. Giltay (genees- heel- en verloskundige, B.Pr.). Hij bevestigt "dat Jan van Mourik en in datzelfde huis Cornelis van der Zouwen en Boudewijn Bosch zijn lijdende aan de cholera." Op 1 oktober 1866 wordt meegedeeld dat: "Willem Berkhof, lijdende aan cholera, is overleden." Bijzonder is verder nog dat op 12 oktober 1866. E.W. Muller bedankt als geneesheer. Het gemeentebestuur moet op zoek naar een opvolger²². Het zal tot april 1867 duren tot J.F.K.T. von Ziegenweidt wordt benoemd.

Ook Ds. Van Beuningen noemt in zijn kasboek een aantal namen van slachtoffers van de cholera in 1866. Daarnaast noemt hij ook een aantal "helpende handen", die voor hun hulp een financiële bijdrage hebben ontvangen. Met behulp van deze gegevens, het bevolkingsregister 1860-1870 en de uittreksels van de Burgerlijke Stand van Ameide uit 1866 is min of meer te reconstrueren wie de slachtoffers van de cholera waren. Volgens de officiële statistieken zijn in 1866 in Ameide zeven personen aan cholera overleden. Wie waren dat?

Op 7 juli 1866 is overleden **Wijntje Koedam**, 56 jaar oud en weduwe van Dirk Helsloot. Zij woonde op de

Z. M. heeft de bronzen medaille, ingesteld, als blijk van 's Koning's goedkeuring aan degenen die zich gedurende het heerschen der cholera in 1866 bijzonder hebben onderscheiden door onverpligte daden van menschelevendheid en zelfopoffering ten opzichte van aan die ziekte lijdenden of hunne betrekkingen, of door het aanbevelen, voorschrijven of uitvoeren van maatregelen tot wering dier ziekte, toegekend aan de volgende personen:

Dr. A. F. I. Ingenhous te Breda, F. J. Pompe te 's Hertogenboech, dr. J. Rens te Breda, dr. H. B. Kamma te Bergen op Zoom, dr. M. C. Klap te Oosterhoet, dr. A. J. van Gils te Tilburg, S. L. Mekeel te Weerwijk, de zusters van liefde in het gashuis te Tilburg, de zusters van liefdadigheid te Breda, J. de Meijer te 's Hertogenboech, B. Voort te Ronse (Belgie), I. P. Kerkhoff te Werkendam, W. F. Heinrici, te Moordijk, gemeente Klundert, H. H. A. Thabe te Helmond, dr. P. R. van Mierlo te Breda, F. B. G. Klinkens te Tilburg, dr. L. J. B. van Heyt te 's Hertogenboech, G. W. Bessers te Klundert, G. Mutsaers te Tilburg, F. Monneaux te Weerwijk, J. J. Willoms te Ossendrecht, W. Overmars te Weerwijk, L. Reis te Houdon, dr. W. F. P. Klebl te Arnhem, dr. J. J. Homot te Arnhem, dr. P. Maizel te Elburg, W. Knoops te Arnhem, J. Swaving te Arnhem; dr. P. Vonkade te Wageningen, I. W. J. Hermans te Arnhem, D. Moerman te Arnhem, dr. L. J. Egeling te 's Gravenhage; dr. H. Caroten te 's Gravenhage; mr. A. C. van Heerde te 's Gravenhage; dr. H. van Cappel, te 's Gravenhage; dr. I. C. G. Evers te Leiden, **W. van Beuningen te Ameide**, J. Prins te Benthuisen, mr. A. Knappert de Groot te Brielle, L. Visser te Brielle, H. de Jager te Brielle, dr. P. J. A. H. Vermeulen te Delft, dr. P. Bloeker te 's Gravenhage, dr. J. Beert te Leiden, B. Blokhuis te Rotterdam, I. D. Peenat te Sommersdijk, mej. A. de Chariez, geb. van der Vagt, te Utrecht, J. van Vollenhoven te Rotterdam, T. C. Hoering te Stompwijk, A. F. van Leeuwen te Stompwijk, P. B. Vismans te Voor, dr. P. Sahet te IJsselmonde, H. W. L. Post, officier van gen. te Delft, H. O. van Eyk van Voorthuysen, officier van gen. te Leiden, W. F. Philippon, offic. van gezondheid te Leiden, dr. J. Penn te Amsterdam, dr. I. W. Gunning te Id., dr. G. A.

▲ Dagblad van Zuidholland en 's Gravenhage, 10 dec. 1867.

Achterweg nr. 86²³. Zij staat als 'Vrouw Helsloot' op de lijst van Ds. Van Beuningen. Zij heeft o.a. hulp gekregen van Griet Bunschoten. Dat zal Griet Bunschoten-Diepenhorst geweest zijn, die woonde op de Achterweg nr. 84.

De door Giltay genoemde personen zijn alle drie overleden. **Jan van Mourik** (68 jaar) op 4 augustus, **Cornelis van der Zouwen** (6 jaar) op 7 augustus en **Boudewijn Cornelis van den Bosch** (47 jaar) op 8 augustus 1866. Zij woonden alle drie op de Achterweg nr. 97. Van Beuningen vermeldt 'V. Mourik en V.d. Bosch'.

Hoofdbewoners waren Jan van Bruggen en zijn vrouw Janna Cornelia van Mourik. Jan van Mourik was de vader van Janna Cornelia. Cornelis van der Zouwen was een buurjongen, die tijdelijk inwoonde en Boudewijn Cornelis van den Bosch was een zwager(?).

Op de lijst van dominee Van Beuningen staan meermaals de namen 'V. Wijk' en 'Vrouw V. Wijk'. **Hendrik van Wijk** (66 jaar) is overleden op 11 augustus. Zijn weduwe, **Cornelia van Wijk - Streefkerk** (63 jaar), is overleden op 17 augustus. Zij woonden op de Molenstraat nr. 76A. Destijds het laatste huis van de Molenstraat, ter hoogte van de Achterweg.

21 Rijswerken zijn waterbouwkundige constructies gemaakt van rijnshout, wilgentenen. Rond 1860-1870 werden ingrijpende werken uitgevoerd om de bevaarbaarheid van de Lek te vergroten.

22 Meer over de geneesheren in de 19de eeuw is te vinden in: Bram Provoost, Gezondheidszorg in Ameide. Deel 3: 100 jaar Geneesheren en Artsen (1826-1925). Nieuwsblad HVAT 2018, jrg. 29, nr. 4, blz.42-50.).

23 De nummering van de woningen aan de Achterweg liep destijds van nr. 78 (aan de kant van de Molenstraat) t/m nr. 100 (Boerderij bij de Lekdijk). De smederij op de hoek van de Achterweg en Peperstraat had nr. 101.

Statistieke opgaaft van het beloop der cholera in de verschillende gemeenten van ons Koninkrijk gedurende 1866 (8 April tot 15 Dec.)

ZUID-HOLLAND, 198 gemeenten. Getal inw. op 31 Dec. 1865, 672,367.

Volgnummer.	GEMEENTEN.	Bevolking 31 Dec. 1865.	Door cholera aange- tast.	Aan cholera over- leden.	Begin der epidemie.	Einde der epidemie.	Overleden op 1000 inwoners.
1	Aar (ter).	1998	43	21	24 Junij.	11 Aug.	10.5
2	Aarlanderveen.	2814	36	29	17 Junij.	15 Sept.	10.3
3	Abbenbroek.. . . .	674	1	1	1 Julij.	7 Julij.	1.4
4	Alblas (Oud-).	1046	2	2	15 Julij.	21 Julij.	1.8
5	Alblasserdam.	3916	82	50	28 April.	13 Oct.	12.7
6	Alkemade.	3697	60	40	27 Mei.	18 Aug.	10.8
7	Alphen.	3322	38	25	10 Junij.	10 Nov.	7.5
8	Ameide.	1300	7	7	1 Julij.	6 Oct.	5.3
9	Ammerstol.. . . .	707	13	10	22 Julij.	6 Oct.	14.1
10	Arkel.	621	6	5	10 Junij.	7 Julij.	8.
11	Asperen.	1260	26	13	2 Sept.	8 Dec.	10.3

Willem Berkhof (50 jaar) is overleden op 30 september. Hij woonde Hoogendijk nr. 110 en was bij zijn overlijden Kastelein van beroep. Het koffiehuis op Hoogendijk nr. 110 is het latere café "De Stoomboot", waarvan de achterzijde aan de Peperstraat gelegen is.

We zien dus dat de zeven 'officiële' choleraslachtoffers woonden tussen woning nr. 76A en 110, d.w.z. aan het eind van de Molenstraat, de Achterweg en de Peperstraat.

Waren deze zeven de enige slachtoffers van de cholera in Ameide? Officieel wel, maar tijdens de epidemie, van 1 juli 1866 t/m 6 oktober 1866, zijn in Ameide in totaal 19 personen overleden. Dat waren²⁴:

7 juli Wijntje Koedam (wed. Helsloot)
 9 juli Wilhelmina Christina Streefkerk
 12 juli Neeltje Kouwenhoven (Achterweg nr. 95)
 14 juli Adriana van der Vliet (Achterweg nr. 89)
 31 juli Jan den Hartog
 2 aug. Andries van Bruggen
 4 aug. Jan (van) Mourik
 7 aug. Cornelis van der Zouwen
 8 aug. Boudewijn Cornelis van den Bosch
 11 aug. Hendrik van Wijk
 13 aug. Arie van Kekem (Achterweg nr. 98)
 17 aug. Cornelia Streefkerk (weduwe van Hendrik van Wijk)
 24 aug. Daniel de Jongh
 27 aug. Hermanus Diepenhorst
 23 sep. Elsje van Gelderen (Molenstraat nr. 52)
 23 sep. Leendert Zweeren
 29 sep. Lourens Roth (Achterweg nr. 79)
 29 sep. Simon de Vroome (Molenstraat nr. 54)

30 sep. Willem Berkhof

Bijzonder is dat van deze overleden personen er nog eens vier op de Achterweg woonden en twee op de Molenstraat. Neeltje Kouwenhoven op nr. 95; Adriana van der Vliet op nr. 89, Arie van Kekem op nr. 98 en Lourens Roth op nr. 79. Elsje van Gelderen woonde Molenstraat 52 en Simon de Vroome Molenstraat nr. 54). Waren hier misschien ook nog slachtoffers van de cholera bij?

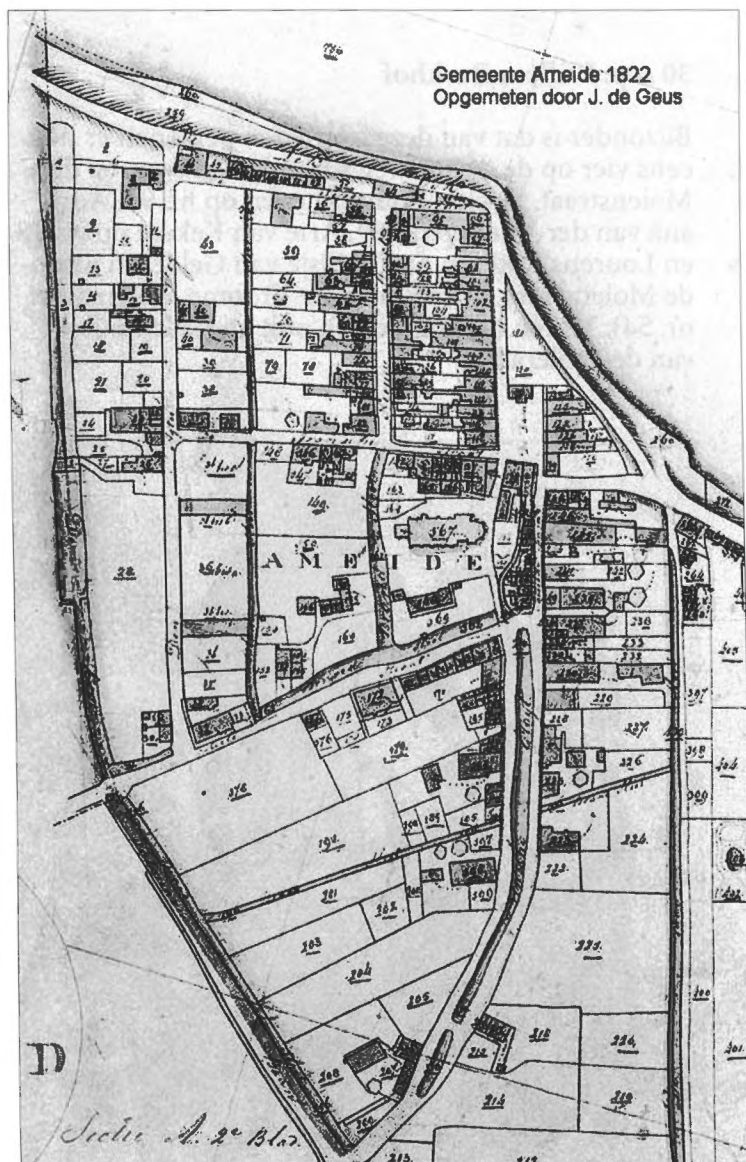

²⁴ De namen van de "officiële cholera slachtoffers" zijn vetgedrukt.

85-jaar Waterleiding in Ameide en Tienhoven

Bram Provoost

Goed drinkwater is altijd een eerste levensbehoefte geweest van mens en dier. In de oudheid bestonden er bij de Grieken en Romeinen al infrastructuren voor drinkwatervoorziening, maar hierna was er in Europa lange tijd veel minder aandacht voor een goede watervoorziening. Het water in de Middeleeuwen was zelfs van zulke slechte kwaliteit dat bier volksdrank nummer één werd. Bij het brouwen van bier gebruikte men relatief schoon water en het werd ook nog eens gekookt.

In Nederland gebruikte men, afhankelijk van de regio, zowel oppervlakte-, grond- en regenwater als drinkwater. Door de industriële ontwikkeling in de 19de eeuw werden deze waterbronnen ernstig verontreinigd. Nadat men het inzicht kreeg dat verontreinigd drinkwater een van de oorzaken van grootschalige tyfus- en cholera-epidemieën was¹, kwam de ontwikkeling van een uitgebreide waterinfrastructuur op gang. In 1853 kreeg Amsterdam als eerste stad een aanvoer van water uit de duinen bij Zandvoort. Bij een tap-punt aan de Haarlemmerpoort konden Amsterdammers drinkwater halen voor één cent per emmer. Dit leidde tot de oprichting van de gemeentelijke leidingwaterbedrijven, vooral in de grotere steden. Daar werd een uitgebreid net van leidingen aangelegd, waarbij zuiver drinkwater tot in de woningen werd gebracht.

Hoewel men doordrongen raakte van het belang van schoon drinkwater bij het voorkomen van ziekte, bleef men op het platteland nog lang afhankelijk van oppervlakte-, grond- en regenwater. In Ameide en Tienhoven was het oppervlaktewater uit de Lek de voornaamste bron van drinkwater. Daarnaast is het aannemelijk dat in Ameide ook water uit de (brand)sloten en de Prinsengracht werd gebruikt. Behalve voor drinkwater werd het ook gebruikt om de was te doen. Mogelijk waren er ook één of meer centrale punten waar grondwater werd opgepompt.

Loodgieters en pompenmakers

Tegen het einde van de 19de eeuw verschijnen er advertenties, die melding maken van de vestiging van pompmakers in Ameide. In 1877 vestigt Hendrik Willem Frederik van Dalsen uit Leerdam zich op de Achterweg 95E in Ameide. Hij is naast Loodgieter, ook Bekroond Pompenmaker, Zinkwerker, Leidekker, Koper- en Blikslager 'en al wat verder tot het Vak behoort'. Bovendien is hij in juli 1878 ook op zoek naar een Knecht. Succesvol lijkt zijn onderneming niet te zijn, eind april 1879 gaat hij weer terug naar Leerdam. Was er in Ameide geen behoefte aan zijn werkzaamheden?

¹ zie ook het artikel van Sam Janse over een cholera-epidemie in Ameide, elders in dit Nieuwsblad.

 De Ondergeteekende maakt door deze bekend dat hij zich alhier gevestigd heeft als

LOODGIETER,

BEKROOND POMPENMAKER, ZINKWERKER, LEIDEKKER, KOPER- en BLIKSLAGER en al wat verder tot het Vak behoort, belovende zijnen begunstigers eene goede en prompte bediening.

Tevens verlangt hij

EEN KNECHT,

die minstens vier jaren bij het vak is geweest.

H. W. F. van Dalsen.

AMEIDE, 26 Julij 1878.

▲ Advertentie in de Sch. Courant 11 aug 1878.

In 1896 en 1897 verschijnen er advertenties van de Lood- en Zinkverwerker en Pompenmaker W. Verheij Sz. Deze in Noordeloos geboren Willem Verheij Samuelzoon vestigt zich op 11 mei 1895 vanuit Meerkerk in Ameide. Hij is op 10 mei getrouwd met Neeltje Marigje Kapoen en het jonge stel trekt in bij haar ouders, Aalbert Kapoen en Johanna Willemse op de Lekdijk nr. 279.

W. VERHEIJ Sz., Ameide,

LOOD- en ZINKVERWERKER
en POMPENMAKER,

beveelt zich beleefd aan tot het slaan van

NORTONWELPOMPEN,

tegen den billijksten prijs.

▲ Advertentie in de Sch. Courant 14 okt 1896.

Let hier op: goed of geen geld.

De Ondergeteekende beveelt zich beleefd aan voor het maken van

DAKGOTEN van Zink en Lood;

het maken en stellen van IJZEREN, LOODEN en KOPEREN-POMPEN voor Zak-, Wel- en Regenputten; tevens voor het slaan van POMPEN op een Wel, en het maken en repareeren van ZINKEN-WATERFILTERS enz. enz.

W. VERHEIJ Sz.,

Koper-, Blik-, Lood- en Zinkwerker
en Pompmaker.

AMEIDE, Nov. 1897.

Heeren Wielrijders!!!

DIE EEN ROVER-SAFETY

wil koopen, lette op het adres van de fabriek van den Heer J. K. STARLEY, Gloventry, Engeland, de tot heden onnavolgbare fabriek, en worden geleverd tegen sterk concurrerende prijzen door

G. BOUTER te Ameide.

 Ook heb ik staan 3, in zeer goeden staat zijnde, gebruikte ROVERS, tegen lage prijzen, benevens 2 BYCICLES.

Bij de jaarsverwisseling roep ik, onder dankbetuiging voor het ook in het afgelopen jaar weder ruimschoots aan mij geschonken vertrouwen, aan mijne Begunstigers zoo in 'als buiten deze gemeente en ook aan den WelEerwaarden Heer De HOUTHORN een hartelijk „veel Heil en Zegen" toe.

G. BOUTER JAGZN.,
Loodgieter enz.

Ameide, 1 Januari 1893.

▲ Boven: Advertentie in de Sch. Courant
28 februari 1891.

▲ Advertentie in de Sch. Courant
31 december 1891.

Na een korte periode in Vianen (in 1898) keert het gezin van Willem Verheij weer terug naar de Lekdijk in Ameide. Uiteindelijk vertrekken zij in november 1914 naar Schoonhoven. Neeltje Marigje komt een jaar later weer terug naar de ouderlijke woning en in 1921 wordt het huwelijk ontbonden.

In diezelfde periode is ook Gerrit Bouter Jacobuszn. actief als Loodgieter, Leidekker en Pompenmaker. Hij komt in 1887 naar Ameide en is wel een blijver. Hij en zijn nazaten zullen een belangrijke rol gaan spelen in Ameide en Tienhoven. Gerrit komt uit Lekkerkerk en woont eerst enige tijd in bij de ijzersmid Teunis van Roon op de hoek van de Peperstraat en de Achterweg. Na zijn huwelijk in juni 1888 met de eveneens uit Lekkerkerk afkomstige Willempje van Zoest gaan zij eerst in de Nieuwstraat wonen en daarna in de Fransestraat. In 1891 is G. Bouter zelfstandig loodgieter in Ameide en blijkt hij ook rijwiel te verkopen.

◀ Advertentie in de Sch. Courant 20 nov. 1897.

Drinkwatervoorziening rond 1900

Krantenberichten in de Schoonhovensche Courant (SchC) over het gebruik van waterpompen in Ameide en Tienhoven tussen 1890 en 1910 heb ik niet kunnen vinden. Wel over Meerkerk en Lexmond, waaruit blijkt dat in die plaatsen rond 1910 van gemeentewege één of meer pompen beschikbaar waren voor drinkwatervoorziening.

“Meerkerk, 20 juli 1898. – Doordien men op bijna 50 meters diepte opnieuw een taaie kleilaag ontmoette, vorderen de werkzaamheden aan de pomp slechts langzaam. Heden is men gedurende den geheelen dag nog geen geheelen meter vooruitgegaan.” (SchC, 23 juli 1898)

“Meerkerk, 29 Oct. 1906. Vrijdagmorgen 10 uur vergaderde de Raad dezer gemeente, waarvan alle leden tegenwoordig waren.

8. Nu volgt de bespreking over de voorziening in het drinkwater.

De burgemeester wijst er op dat de bestaande pomp door zeer veel ingezeten wordt gebruikt en gewaardeerd, maar op den duur niet voldoende aan de behoefte voor goed drinkwater kan voorzien, waarom Z.E.Achtb. voorstelt nog één of meer pompen te laten boren.

Na eenige discussie wordt met 5 tegen 2 stemmen besloten nog één pomp te laten maken aan het begin van den Zouwendijk.” (SchC, 31 okt. 1906)

“Lexmond, 8 Sept. 1909. Is tot heden de haven, die met de Lek in verbinding staat, voor een zeer groot deel van de inwoners aangewezen als plaats waaruit zij hun drinkwater moeten betrekken, lang zal zulks niet meer het geval behoeven te zijn.

▲ Pomp op de Dorpsstraat te Lexmond. Op de achtergrond het huis van de burgemeester, dat van 1934/1935 tot 1986 gemeentehuis van Lexmond was.

In de op 7 dezer gehouden raadsvergadering is met algemene stemmen besloten tot het slaan van een pomp, die, naar wordt gehoopt, overvloedig water zal geven, dat aan billijke eischen zal voldoen.” (SchC, 9 sep.1909)

Toch staat er in Ameide een pomp op de Dam maar, die pomp heeft nooit water afgeleverd. De pomp is in 1964 geschonken aan de Gemeente Ameide door de N.V. Aannemersbedrijf Woudenberg te Ameide en de N.V. Steenhoudersbedrijf Woudenberg te Tienhoven. Een werknemer van het laatste bedrijf, de heer C. van Ieperen uit Ameide, heeft de pomp vervaardigd.

▲ Dorpsplein met pomp. Lunchroom “Rust hier” van M. Schakel, voormalige ‘melksalon’, ca. 1935-1940.

▲ Neppomp op de Dam te Ameide.

Van pomp naar waterleiding

In het begin van de 20ste eeuw wordt er gesproken over de aanleg van een drinkwaterleiding in de Alblasserwaard². Op dat moment heeft een aantal gemeenten in het zuiden van de Alblasserwaard al leidingwater. In 1910 wordt er door de heren Van Duren en Kuipers een plan ontworpen tot "oprichting van een waterleiding voor de geheele Alblasserwaard". Op 9 december wordt in Brandwijk besloten om een commissie te benoemen, die de zaak verder zal onderzoeken. Afgevaardigden van 15 gemeenten gaan aan het werk, waaronder burgemeester Van Eeten van Ameide en Tienhoven. (NGC, 11 dec. 1910). Om deze commissie enigszins financieel te ondersteunen droegen gemeenten 1 tot 3 cent per inwoner bij! Door de heer Van Duren zijn kosteloos allerlei plannen, tekeningen en bestekken gemaakt. De ingestelde commissie wil deze plannen e.d. laten onderzoeken door een deskundige commissie en vraagt gemeenten bij te dragen in de kosten hiervan. In het totaal zal dit ongeveer 900 gulden kosten, per gemeente wordt een bijdrage van 50 gulden gevraagd. In verschillende gemeenteraden wordt hierover uitvoerig vergaderd.

Zo ook in Ameide tijdens de raadsvergadering van vrijdag 23 juni 1911. Een verslag is te vinden in de NGC van 29 juni 1911.

In 1913 verschijnt een lijvig rapport van de commissie voor de Centrale Waterleiding in de Alblasserwaard. Er blijken inmiddels 23 gemeenten betrokken te zijn bij de plannen. De kosten van de aanleg van een drinkwaterleiding in de Alblasserwaard worden geraamd op f 750,000. Het bedrag voor de verschillende gemeenten varieert. Voor Ameide is dat f 37,995 en voor Tienhoven f 8,994. (Advertentieblad, 4 april 1913). Dat is veel geld vindt men in de verschillende gemeenteraden en het plan verdwijnt dan ook snel in diepe laden.

Toch drinkwater uit de gemeente-pompen in Ameide

In Ameide raakt men er langzamerhand van door-drongen dat schoon en veilig drinkwater via een waterleiding gewenst is. Men is niet gerust op een snelle realisatie van een regionale waterleiding. Drinkwater via pompen lijkt daarom een alternatief. In 1929 is men druk bezig met de aanleg van nieuwe gemeente-pompen in Ameide. Regionale bladen berichten er-over.

"Ameide, 1 maart 1929. De gemeentepomp is, zooals we verneemen, geslagen. Op 26 meter heeft men thans goed water, hetwelk eerst gekeurd moet worden. Blijkt dit water goed te zijn, dan zal binnenkort de Prinsengracht en omstreken van deze pomp kunnen profiteren". (SchC, 1 maart 1929)

"Ameide. De eerste gemeentepomp is thans geslagen en juist Zaterdag kon er water gepompt worden. Voor de omgeving een groot gerief. Er werd dan ook door vele huismoeders een dankbaar gebruik van gemaakt. En het kwam zoo mooi, juist met de Zaterdag". (De Drie Provinciën, 8 maart 1929)

"Ook de tweede Gemeentepomp is thans in gebruik genomen. Beide pompen geven goed water en voorzien voorzeker in een groote behoefte. De tweede pomp gaf op 16 meter goed water". (De Drie Provinciën, 15 maart 1929)

"Ameide 19 juni. In de gisterenmiddag gehouden raadszitting besloot de raad met algemeene stemmen tot het doen slaan van twee gemeente-pompen". (SchC, 17 juni 1929)

Een week later verschijnt een uitgebreider verslag: *"Vervolgens stelt de voorzitter aan de orde de bespreking van het slaan van een derde pomp voor rekening van de gemeente; te plaatsen in de nabijheid van de woning van den heer G. Boon in de Molenstraat. De beide andere door de gemeente geslagen pompen hebben totaal f 456,50 gekost en kunnen worden betaald.*

De voorzitter deelt mede, dat een schrijven van den inspecteur der volksgezondheid is ingekomen, waarin wordt medegedeeld, dat de onderzochte monsters water niet-gewenschte kiemen in zich dragen. Voorlopig is er echter geen bezwaar tegen het gebruik van dit water. Hij stelt er evenwel prijs op, dat dit water over een jaar nogmaals wordt onderzocht.

² Voor dit artikel is gebruik gemaakt van het in 1961 uitgebrachte boekje ter gelegenheid van 25 jaar Drinkwaterleiding de Alblasserwaard en de Vijfheerenlanden, Meerkerk. (Met dank aan Nico de Wit te Ameide).

◀ De pomp op de hoek van de Molenstraat/Prinsengracht in Ameide (De Prins, 5 nov. 1930). Meer informatie over de afgebeelde personen: <https://www.ameide-tienhoven.nl/prins-05-11-1930/>.

Voorgesteld wordt aan den heer G. Bouter te Ameide f 392 en de betrokken metselaar f 64,50 uit te keeren. Het slaan der pompen kost f 150 tot een diepte van 18 meter; voor elke meter meer wordt f 7,50 extra in rekening gebracht. Er is een pomp bij, die ongeveer dertig meter diep in den grond zit.

B en W willen nog een pomp in de Molenstraat laten slaan...

De heer Kruit informeert of B en W van plan zijn om in elke raadszitting met een voorstel tot het slaan van een pomp te komen. De voorzitter antwoordt, dat de heer De Boer eertijds wel gelijk heeft gehad door te zeggen, dat het wel goed zou zijn om nog meer pompen van gemeentewege te slaan.

De heer Kruit zeg, dat hij aanvankelijk tegen het slaan van pompen was; doch dit is nu niet meer het geval. Wanneer men evenwel in de Molenstraat een pomp slaat en er komen andere mensen met het verzoek tot het slaan van een pomp, dan kan dat niet worden geweigerd. Er zijn talloze mensen die geen pomp hebben. De mensen, die aan den Lekdijk zitten, hebben geen water, terwijl zich in de buurt der woning van het raadslid De Boer³ ook geen pomp bevindt".

De discussie gaat voort. Is er zicht op een waterleiding? Moeten inwoners dan verplicht aansluiten? Moeten er nog meer gemeente-pompen geslagen worden? Daarbij volgt een interessante bespreking over mogelijke locaties. "De heer A. Bouter⁴ stelt voor om ook een vierde pomp te slaan en haar te plaatsen recht voor de Pompstraat achter tegen de zich aldaar bevindende huizen aan. De heer Kruit wil midden in de Pompstraat een pomp slaan. De heer A. Bouter is hier tegen. Na nog eenige onderlinge bespreking wordt besloten om bij de reeds bestaande pompen nog twee pompen te plaatsen". (SchC, 24 juni en 5 juli 1929) In augustus 1929 wordt door bewoners van de Prinsengracht bij de gemeente een verzoek ingediend om een pomp door te plaatsen in de nabijheid van de woning van de heer A.G. van Gent. "De heer Den Boer is ervoor om pomp te plaatsen, maar niet alleen

op de Prinse-gracht, doch ook op den Achterweg, waar de bewoners als stiefkinderen behandeld zijn". De voorzitter stelt voor om die twee pompen te plaatsen en de gemeenteraad is het hier mee eens. Helaas is uit deze berichten niet te achterhalen waar deze gemeentepompen van 1929-1936 hebben bestaan. Weet iemand hier meer over?

Er is een afbeelding van een pomp op de hoek van de Molenstraat/Prinsengracht in Ameide verschenen in 'De Prins' van 5 november 1930. Het gaat hier vast en zeker over één van de pompen, die in 1929 is geslagen.

Toch een waterleiding in de Alblasserwaard?

Terwijl men in Ameide druk bezig is de drinkwatervoorziening op te lossen door het slaan van pompen, worden ook weer plannen gemaakt om het regionale waterleidingvraagstuk op te lossen. In opdracht van Gedeputeerde Staten (GS) van Zuid-Holland verschijnt er in oktober 1929 een rapport opgesteld door Prof. Ir. Chr. K. Visser.

HET WATERLEIDINGVRAAGSTUK

Een grootsch plan voor de geheele Alblasserwaard

Rapport van prof. ir. Chr. K. Visser

▲ De Drie Provinciën, 20 december 1929.

Het is "Een groots plan voor de geheele Alblasserwaard" vindt men in de regionale pers. Het plan houdt in dat:

1. de N.V. Alblasserdamse Waterleiding zich bereid had verklaard onder nog nader vast te stellen voorwaarden te zorgen voor de drinkwatervoorziening van een vijftal gemeenten in de Alblasserwaard, waaronder Langerak, Nieuwpoort en Wijngaarden;
2. de NV Leerdamse Waterleiding had een concessie-aanvraag lopen voor de drinkwatervoorziening van de gemeenten in de Vijfheerenlanden, waartoe o.a. Lexmond, Leerbroek en Nieuwland gerekend moeten worden en men van die zijde tevens bereid was de gemeenten Meerkerk, Ameide en Tienhoven nog daaraan toe te voegen;
3. Een plan was ontworpen voor het stichten van een eigen waterleidingbedrijf voor de overige nog van goed drinkwater verstoken 10 gemeenten in Alblasserwaard, te weten: Molenaarsgraaf, Brandwijk, Goudriaan, Ottoland, Giessen-Nieuwkerk, Peursum, Schelluinen, Noordeloos,

3 In die tijd woonde Krijn den Boer aan de Achterweg nr. 164.

4 Familie van loodgieter/pompenmaker G. Bouter?

Hoornaar en Hoogblokland, met een waterwinplaats aan de Lek te Groot Ammers, nabij de grens van Nieuwpoort.

Ook deze plannen lijken voorlopig weinig kans op realisatie te maken, zoals blijkt uit het volgende bericht. *“Gemeenteraad Ameide 7 aug. 1930. Voorts is ingekomen een schrijven van Ged. Staten, waarin deze, als antwoord op een desbetreffende vraag van B en W mededeelen, dat met de totstandkoming van een waterleiding voor Ameide nog wel geruimen tijd zal zijn gemoeid. De bewoners van de te bouwen huizen zullen zolang niet van drinkwater verstoken kunnen blijven, zoodat het aanleggen van pompen onvermijdelijk is”.* (SchC, 13 aug. 1930).

Het definitieve plan

In 1932 is er een volgend initiatief dat uiteindelijk wel succesvol is. Op voorstel van GS van Zuid-Holland wordt opnieuw een comité samengesteld om onderzoek te doen naar de mogelijkheid om te komen tot een drinkwaterleiding. In het gemaakte rapport bleek dat een eigen waterleiding voor 20 gemeenten het voordeligst was. De commissie voor het “10-gemeentenplan” wordt uitgebreid tot 20 gemeenten. De uitbreiding bestond uit de gemeenten Ameide, Everdingen, Hagestein, Hei- en Boeicop, Leerbroek, Lexmond, Meerkerk, Nieuwland, Schoonrewoerd en Tienhoven. Men vergadert in het gemeentehuis van Meerkerk onder voorzitterschap van burgemeester G. Slob. De meeste gemeenten zijn aanwezig, alleen Nieuwland is niet vertegenwoordigd. Aan het eind wordt gestemd. Afgevaardigden van 16 gemeenten blijken voor een eigen waterleiding te zijn. Twee afgevaardigden zijn tegen (Everdingen en Hoornaar) en Hoogblokland blijft onpartijdig. Nu moeten de twintig gemeenteraden zich nog uitspreken over het voorliggende plan. De commissie is er niet gerust op. (NvGeo, 7 juli 1933).

Het blijkt een inderdaad een ingewikkeld en langdurig proces, dat zelfs wel eens een lijdensweg genoemd wordt. De discussie gaat vooral over de kosten. In veel gemeenten is het grootste bezwaar dat de inwoners moeten betalen voor het geleverde leidingwater. Het voornemen is om in Meerkerk de watertoren te bouwen evenals de zetel van het Algemeen Bestuur. Desondanks besluit de gemeenteraad van Meerkerk om niet mee te doen. Met 5 tegen 2 stemmen wordt besloten niet over te gaan tot aansluiting. (NvGeo, 29 jul 1933). Ook in Everdingen, Hagestein, Hoogblokland, Hoornaar en Leerbroek wordt het voorstel om aan te sluiten verworpen.

In Ameide en Tienhoven wordt verschillend gedacht over de aansluiting. Eind juli 1933 stemt de gemeenteraad van Ameide vóór aansluiting, maar de raad van Tienhoven stemt tegen.

De gemeenteraad Ameide vergadert op 25 juli 1933 met waarnemend burgemeester Hoogenboom als voorzitter⁵ over het Waterleidingplan in de Alblas-

serwaard en Vijfheerenlanden. Goed drinkwater moet worden gezien als een allereerste vereiste. Daarom is de meerderheid van B. en W. vóór aansluiting. Wethouder De Kruik (minderheid in het college) is ook principieel voorstander en *“als in Ameide alle menschen het behoorlijk konden betalen, dan zou hij er ook in dit geval voor zijn..... Zoals het er nu uitziet is het voor Ameide onbetaalbaar”*. Hij krijgt steun van het raadslid Labrie. Ook Labrie is niet tegen waterleiding, maar *“Men gebruikt hier nu water, dat niets kost... Leidingwater is heel mooi en nuttig, doch hier niet zoo dringend nodig, want men heeft hier goed water uit de pompen”*. Er volgt een langdurige discussie. De voorzitter zegt o.a.: *“Dat men hier meent goed pompwater te hebben, zegt niets want het lekkerste water is vaak het eerst waardeloos en misschien zijn de pompen een volgend jaar wel onbruikbaar; spreker wijst op Meerkerk”*.

“Gebleken is dat te Lexmond het beste water wordt aangetroffen en Meerkerk het gunstigst voor de watertoren, die zal dus niet in Ameide komen”.

“Als de mensen de waterleiding eenmaal hebben, dan zullen zij haar niet gaarne meer missen. Leidingwater heeft bovendien groote voordeelen boven pomp- of rivierwater”.

“Regeeren is vooruitzien. Als de waterleiding er nu niet komt, dan komt er vooreerst niets van”.

Het voorstel van B en W tot aansluiting wordt aangenomen met 5-2 stemmen. Tegen zijn wethouder De Kruik en raadslid Labrie. (SchC, 9 aug. 1933)

Drie dagen na de raadsvergadering in Ameide komt de aansluiting bij de waterleiding ook aan de orde in de raad van Tienhoven. Daar is de stemming heel anders. Alleen wethouder L. Spek, loco-burgemeester, tevens voorzitter is voorstander. Zijn collega-wethouder Versluis *“voelt niets voor den aanleg. De werkloozen kunnen niet betalen en de boeren eigenlijk ook niet”*.

Raadslid De Jongh stelt een referendum voor. *“ten minste drie vierde van het aantal gezinshoofden moeten hun stem uitbrengen en twee derde moet voorstemmen om het plan als aangenomen te beschouwen”*. Dit voorstel wordt met 4 tegen 3 stemmen verworpen. Tijdens de verdere discussie blijkt dat ook raadslid G.H. Spek tegen aansluiting is, evenals de raadsleden Lakerveld, Van Es en Van der Zouwen. Met 6 stemmen tegen en slechts 1 stem voor (wethouder L. Spek) besluit de raad van Tienhoven om niet tot aansluiting over te gaan. (SchC, 18 aug 1933)

In augustus 1933 was men zover dat 12 van de 20 belanghebbende gemeenten het waterleidingplan hebben aanvaard. De overige 8 gemeenten *“zullen van de zijde van Gedeputeerde Staten worden bewerkt om alsnog tot een minnelijke oplossing te komen”*. (NGC, 23 aug. 1933)

Deze minnelijke oplossing komt, bijna een jaar later, in de vorm van een financiële bijdrage. Door de Rijksoverheid wordt *“f 100.000 in het vooruitzicht gesteld als subsidie, als het werk wordt uitgevoerd met werklozen uit de betrokken gemeenten. Behalve deze subsidie kan de Provincie op zeer gunstige voorwaarden f 800.000 verstrekken, n.l. tegen 4% rente, hetgeen een besparing geeft van f 10.000”*. Als eerste van de weigeraars uit 1933 besluit de gemeenteraad van

5 Burgemeester C.W. Luijendijk was in 1933 tijdelijk met ‘ziekteverlof’. (zie Nieuwsblad HVAT, 2018, jrg. 29, nr. 1, blz 22-26).

Hoornaar tot aansluiting bij het waterleidingplan. (NGC, 27 juni 1934)

In Meerkerk kost het veel moeite om van standpunt te veranderen. Op vrijdag 6 juli stemt de gemeenteraad opnieuw met een ruime meerderheid tegen aansluiting (5 tegen en 2 vóór). Dit besluit was zeer tegen de zin van burgemeester G. Slob, die ook voorzitter is van de voorbereidingscommissie en beoogd voorzitter van de op te richten "Drinkwaterleiding Alblasserwaard en Vijfheerenlanden". Voor de stemming waarschuwt de burgemeester nog eens ernstig om rekening te houden met de belangen die op het spel staan als het plan wordt verworpen. De volgende dag *"heeft op uitnodiging van eenige vooraanstaande ingezetenen ... een goedbezochte vergadering plaats teneinde plannen te beramen om toch het waterleidingplan, dat reeds twee maal door de gemeenteraad is verworpen, doorgevoerd te krijgen"*. Men richt een verzoek aan de gemeenteraad om het plan alsnog aan te nemen. Als argumenten worden genoemd: *"medezeggenschap, goedkoop water, werkverruiming, blijvende welvaar voor de gemeente Meerkerk aangezien de (water)toren en de gebouwen wel in deze gemeente zullen komen als de gemeente het plan aanvaardt"*. (NvGeo, 13 juli 1934)

Op zaterdag 14 juli is er een extra gemeenteraad in Meerkerk. Het verzoek voor aansluiting bij de waterleiding is ingestuurd door notaris Sichterman en dokter Spijkerboer en mede ondertekend door 336 inwoners, *"hetgeen beteekent dat 75 pCt van de bevolking zich voor de waterleiding heeft uitgesproken"*. De zes aanwezige raadsleden discussiëren uitvoerig over de voor- en nadelen van aansluiting. Daarnaast spreekt ook de heer Van Boeijen, lid van Gedeputeerde Staten, over de voordelen van de waterleiding. Desondanks blijft een meerderheid van de gemeenteraad tegen aansluiting. Er zijn 3 stemmen tegen, 2 stemmen voor en er is 1 onthouding. (De Gorcumer, 16 juli 1934).

Vrijdag 20 juli is er opnieuw een raadsvergadering in Meerkerk. Nu naar aanleiding van een verzoek van

het raadslid G.J. Brakel – hij is van standpunt veranderd – en een brief van GS van Zuid-Holland. Zij wijzen nogmaals op de nadelige gevolgen als de gemeenteraad aansluiting bij het waterleidingplan afwijst. Deze keer is de stemming 4 vóór aansluiting en 2 tegen! De leden Brakel en De Ruiter zijn nu voor aansluiting. Tot vreugde van burgemeester Slob. Na drie vergaderingen in twee weken tijd is de kogel door de kerk. Meerkerk gaat meedoen aan de regionale drinkwaterleiding. (NGC, 21 juli 1934)

Daarmee willen 18 van de 20 gemeenten meedoen en op 28 juli volgt nummer 19. **Ook Tienhoven doet mee**, volgens de kop in De Gorcumer. Een jaar eerder waren er 6 stemmen tegen en 1 voor, Nu was het andersom, slechts wethouder Versluis was tegen.

"Drinkwaterleiding de Alblasserwaard en de Vijfheerenlanden" opgericht

Alleen de raad van Hoogblokland blijft (in drie vergaderingen) afwijzend tegenover het plan. Maar met 19 gemeenten⁶ is de "Drinkwaterleiding de Alblasserwaard en de Vijfheerenlanden" een feit. Op 12 september 1934 wordt de eerste vergadering van het Algemeen Bestuur (AB) gehouden. Het bestuur werd geïnstalleerd door H. van Boeijen, lid van GS van Zuid-Holland. (De Gorcumer, 15 september 1934) Het AB bestond uit vertegenwoordigers van de deelnemende gemeenten⁷. De eerste handeling van het bestuur was het kiezen van een uit drie leden bestaand Dagelijks Bestuur (DB). Hierin kregen zitting: G. Slob (burgemeester van Meerkerk, Leerbroek en Nieuwland) – voorzitter, J.G. Diepenhorst⁸ (burgemeester van Giessen-Nieuwkerk, Schelluinen en Peursum) – secretaris en D.C. de Leeuw (burgemeester van Schoonrewoerd) – penningmeester. In de volgende vergadering werd een plaatsvervangend DB gekozen. Hierin kregen zitting de heren D. Kooijman uit Noordeloos, 2^e voorzitter, H. Diepenhorst uit Ameide, 2^e secretaris en Jac. de Jong uit Lexmond, 2^e penningmeester.

In het voorjaar van 1935 werden verschillende werken aanbesteed: o.a. de bouw van het pompstation, de watertoren, de ambtswoningen en het leggen van de hoofdleidingbuizen. Er begint een periode van grote bedrijvigheid in de streek. Werkkrachten worden zoveel mogelijk uit de eigen gemeenten betrokken, waardoor enkele honderden werklozen de gelegenheid krijgen om weer productief werk te leveren – verdienen: 24 cent per uur! (NvGeo, 19 apr. 1935) Op 28 mei 1935 volgt de aanbesteding voor de bouw

DE WATERLEIDING IN ALBLASSERWAARD EN VIJFHEERENLANDEN.

Ook Tienhoven doet mee.

Tienhoven. De gemeenteraad heeft benedenmorgen opnieuw het waterleidingplan besproken. In deze vergadering was de heer H. van Boeijen aanwezig, die als afgevaardigde van Ged. Staten een breedvoerig pleidooi hield voor de aansluiting bij het 20-gemeentenplan. Nadat vervolgens langdurig over de zaak was gedebatteerd, heeft de raad zijn beswaren overwonnen en met op één na algemeene stemmen besloten mede te werken aan genoemd plan. Wethouder Vershuis stemde tegen.

▲ De Gorcumer, 28 juli 1934.

6 Hoe moeilijk het was om dit te bereiken blijkt uit het feit dat van de 140 raadsleden in de betrokken 20 gemeente slechts 79 voorstander van het stichten van het waterleidingbedrijf waren.

7 Vertegenwoordigers van Ameide en Tienhoven waren burgemeester Luijendijk, K. den Boer, H. Diepenhorst en L. Spek.

8 Hoewel het hier een bekende Termise naam betreft is er geen directe band van deze Johannes Gerardus Diepenhorst met Ameide. Hij is geboren in 1881 in Stad aan 't Haringvliet. Achtereenvolgens is hij burgemeester van Poortvliet (1919-1921), Tholen (1921-1924) en van Giessen-Nieuwkerk, Schelluinen en Peursum (1924-1946).

▲ De watertoren en de directeurswoning gelegen aan de Noordscheweg te Meerkerk. Dit gedeelte van de Noordscheweg werd later omgedoopt in Burgemeester Sloblaan. (Foto ca. 1936-1940).

van de watertoren in Meerkerk. Inschrijvingen zijn er uit het hele land, van Gorinchem tot Harlingen. Het werk wordt gegund aan de laagste inschrijver, de Aannemersfirma Vander Wal en Woudenberg te Utrecht-Vlaardingenvoor f 63.740. (De 5 Rivieren, 29 mei 1935).

De eerstesteenlegging van directeurswoning en de watertoren is op 15 oktober 1935 door de heer G. Slob, burgemeester van Meerkerk. Daarbij werd een oorkonde ingemetseld "opdat men, wanneer dit gebouw in de toekomst eventueel afgebroken moet worden in verband met den aanleg van een spoorlijn⁹, zal kunnen lezen wanneer de ceremonie heeft plaats gehad". Vervolgens werd de watertoren bezichtigd, waarbij men met eigen ogen kon zien dat het hechte, kloeke gevaarte aan de tand des tijds weerstand zou kunnen bieden. Tevens wordt meegedeeld dat het waterleidingnet een gebied omvat dat bewoond wordt door 18.000 personen, met in totaal 4000 aansluitingen (De Gorcumer, 16 okt.1935).

Op 16 juli 1936 werd het Drinkwaterleidingbedrijf officieel in werking gesteld. De officiële handeling

9 Er is in 1875 een plan gemaakt voor een spoorweg tussen Utrecht en Breda via Vianen en Gorinchem. Het plan is nooit uitgevoerd, maar in 1936 hield men er kennelijk nog wel rekening mee..

▲ De naam van de waterleiding op de watertoren te Meerkerk en datumsteen op de watertoren te Meerkerk. (Foto Bram Provoost).

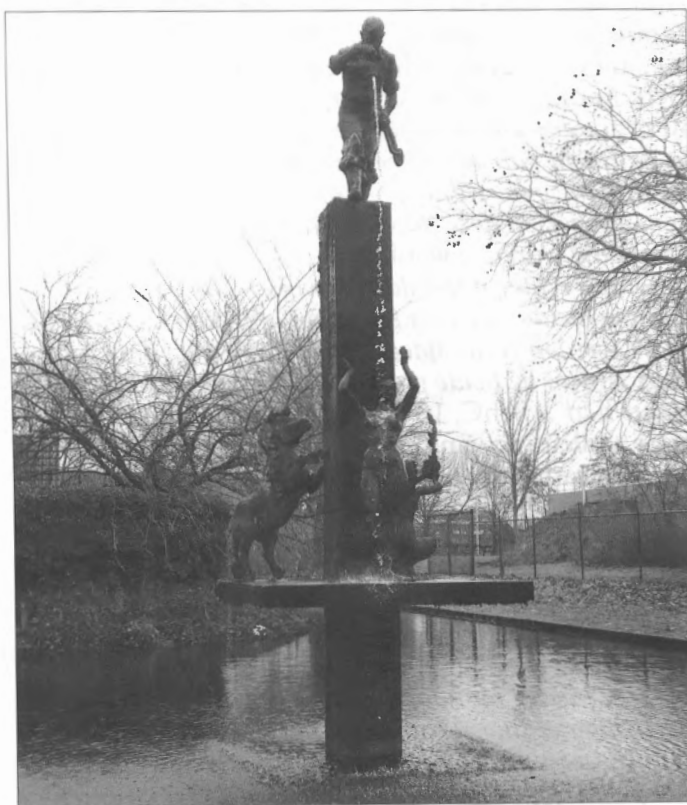

▲ Notabelen bij de eerste bezichtiging van de watertoren, één dag voor de officiële opening op 16 juli 1936. Middenvoor – met wandelstok – voorzitter G. Slob, links naast hem secretaris J.G. Diepenhorst.

vond plaats op het terrein van het pompstation in Lexmond. De commissaris van de Koningin in Zuid-Holland, jonkheer mr. Dr. H.A. van Karnebeek stelde het bedrijf officieel in dienst door op een knop te drukken. Hierdoor stelde hij een fontein in werking. (NvGeo, 17 juli 1936)

Ter gelegenheid van de opening in 1973 van het nieuwe pompstation in Lexmond heeft Marcus Ravenswaaij een fontein vervaardigd in opdracht van "Drinkwaterleiding De Alblasserwaard en de Vijfheerenlanden". De fontein is voorzien van vier beelden¹⁰. Bovenop de zuil staat het beeld van een man die het waterleidingbedrijf symboliseert. Hij houdt een

10 <https://twmvanberkel.wordpress.com/2016/03/14/bronzen-beelden-in-de-vijfheerenlanden/>

▲ Fontein met beelden in de vijver van het pompstation aan de Heicopperweg te Lexmond (Foto Bram Provoost).

kraan vast waaruit water stroomt en heeft in zijn andere hand een waterpomp waarmee hij de waterleiding kan openen en afsluiten. Op het plateau staat onder de waterstraal het beeld van een vrouw. Met haar opgeheven armen vangt zij het water op. Zij staat symbool voor de huishoudens die het drinkwater gebruiken. Links van haar staat het beeld van een pony, de veeteelt symboliserend en rechts van haar het beeld van een gehurkt meisje dat een potplant in de lucht houdt en zo de tuinbouw symboliseert.

Leidingwater dankzij de waterleiding

In het voorjaar van 1936 werden de eerste percelen op het leidingnet aangesloten. Op 1 april 1936 staat het volgende bericht in De Gorcumer: *"Lexmond. Er is hier een begin gemaakt met de huisaansluitingen van de waterleiding, tot groot gerief van hen, die om het water verlegen zitten of er verlangend naar uitzien".* In Lexmond heeft de waterleiding ook neveneffecten. Men kan zijn baan kwijt raken: *"Door de waterleiding zal de Lexmondsche waterbezorger Oorschot wellicht geen werk meer hebben en met het oog daarop heeft hij zich reeds bij voorbaat een draaiorgel aangeschaft, ten einde daarmee zijn brood te verdienen. Woensdag heeft O. zijn instrument ingewijd, waarvoor de belangstelling uiteraard groot was".* (De Gorcumer, 26 feb. 1936) en er is de nodige overlast: *"Lexmond. In de dorpskern is men met de huisaansluitingen van de waterleiding bezig. De hierdoor ontstane misère overtreft die van het buizenleggen verre, aangezien men naast graafwerk op de straat, ook de vernieling in huis moet tolereren".* (De Gorcumer, 2 april 1936)

Ameide is later dat jaar aan de beurt, maar de aansluiting van de woningen verliep niet altijd probleemloos. Aan de Achterweg was zelfs politietoezicht nodig. *"Ameide. Vrijdagmorgen (13 nov. 1936, BPr) zouden enkele arbeiders van de werkverschaffing in opdracht van de gemeente-architect de pompen achter de gemeente-woningen aan den Achterweg afbreken, aangezien deze door den aanleg der waterleiding overbodig waren geworden.*

Er waren echter nog enkele bewoners die liever hun pompje hielden en zich tegen het afbreken kantten. B en W werden geraadpleegd met het gevolg, dat onder toezicht van de beide politie-ambtenaren de afbraak plaats had". (SchC, 16 nov 1936).

Naar aanleiding van deze gebeurtenis verscheen er nog een satirisch stukje van Jan Kijkuit in de krant. *"In Termei, ging Teun voort, waren 't misschien geen boeren, maar daar hebben ze rejeel revolutie gemaakt. Tante verslikte zich bijna in haar chocolade van schrik: 'Revolutie, hikte ze?'*

Nou ja, bij wijze van spreken. Aan den Achterweg daar stonden een paar pompen, waar ze sinds menschenheugenis water uit haalden en er gezond bij bleven. Nu is de waterleiding gekomen en om de bewoners te dwingen van die leiding gebruik te maken, werden de pompen weggebroken. Nou toen de werklui kwamen om daar die pompen weg te halen, kwam de heele buurt in opstand en beproefde de werklieden weg te

jagen. Toen is de politie er aan te pas gekomen en de pompen zijn weggebroken.

Wat zegt de raad daarvan, vroeg tante?

Meneer Den Boer heeft die zaak besproken en gezegd dat het geen handeling was voor een democratisch gemeentebestuur. Daarop heeft de burgemeester vuur gevat en uiteengezet dat hij zijn geduld had verloren, toen dat in den Achterweg was gebeurd en dat hij daarom de politie er heen gezonden had. Als de mensen hem gevraagd hadden de pompen nog wat te laten staan...

Dan zou hij neen gezegd hebben, mompelde Teun. De burgemeester zegt dat hij dan uitstel verleend zou hebben.

Waarom moest dat nu zoo stel en sprong gebeuren, overwoog tante.

Omdat de pompen weg moesten om er de waterleiding te kunnen leggen.

Nou breekt mijn klomp heelegaar, besloot Teun, eerst de pompen weghalen en dan pas de waterleiding leggen. Onderwijl mosten ze zeker uit de Lek drinken". (SchC, 4 dec. 1936).

In de loop van 1936/37 treden ook de gemeenten Hoogblokland, Langerak, Nieuwpoort en Wijngaarden toe tot de Drinkwaterleiding A en V. Het aantal deelnemende gemeenten was daarmee tot 23 gestegen. In 1937 waren alle gemeenten in de Alblasserwaard en de Vijfheerenlanden aangesloten op een waterleidingnet.

▲ De watertoren te Meerkerk in 2021 (Foto Bram Provoost).

Prognoses omtrent de sociaal-economische ontwikkeling van Ameide en Tienhoven anno 1964

Hans van den Heuvel

In de vorige editie van het Nieuwsblad kondigde ik aan in deze editie te zullen ingaan op de inhoud van het tweede deel van de voorstudie van het in 1964 uitgekomen rapport "Verleden en heden van de gemeenten Ameide en Tienhoven in een sociologisch perspectief" van de destijds in Den Haag gevestigde Stichting voor Maatschappelijk Opbouwwerk in de provincie Zuid-Holland. Aangezien in het tweede deel anders dan in het eerste nogal wat grafieken, tabellen en beschouwingen van meer technische aard staan, heb ik de tekst op een aantal punten bekort zonder afbreuk te willen doen aan de inzichten en opvattingen van de opsteller van de nota, drs. H. Hamminga. Naar ik hoop, is zo doende een toegankelijk stuk ontstaan, dat noodt tot lezen. De bewerkte tekst is hieronder weergegeven.

II - 1 Het heden

Het eerste deel van de voorstudie was gewijd aan het verleden van Ameide en Tienhoven. Nu wordt de aandacht gericht op de sociale- en economische positie van deze gemeenten.

II - 2 Geografische ligging

In het eerste deel verdedigden wij de opvatting dat Ameide in het verleden niet in een geografisch geïsoleerde positie verkeerd heeft. Hier zullen we deze positie echter niet langer kunnen handhaven. Het moderne verkeer, de ontsluiting door een wegennet, met name de twee provinciale wegen, waarvan er één Noord-Zuid en één Oost-West door de Alblasserwaard loopt, alsmede de vaste oeververbindingen bij Gorinchem, Rotterdam en Vianen, hebben Ameide juist in een geïsoleerde positie geplaatst.

De weg langs de dijk vervult nog slechts een lokale functie. Het moderne verkeer gaat langs de provinciale wegen, waardoor nieuwe woonkernen meer naar voren treden. Men denke bijvoorbeeld aan Meerkerk.

◀ De oude Lekbrug bij Vianen. Deze werd op 26 mei 1936 geopend en was tot 2003 onderdeel van de Rijksweg A2.

II - 3 De urbanisatiegraad¹

Ameide behoort tot het verstedelijkt platteland, Tienhoven tot het agrarisch platteland. De structuur van Tienhoven komt overeen met die van de gehele Waard: 26 van de 38 gemeenten hebben namelijk een plattelandsstructuur.

De gemeenten van de Alblasserwaard werden in de jaren zestig van de vorige eeuw door het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) als volgt ingedeeld:

- kleine steden: Gorinchem;
- plattelandsstad: Vianen;
- geïndustrialiseerde plattelandsgemeenten met een woonkern tussen 5.000 en 20.000 inwoners: Alblasserdam, Papendrecht, Sliedrecht, Hardinxveld en Leerdam;
- geïndustrialiseerde plattelandsgemeenten met een woonkern van minder dan 5.000 inwoners: Nieuw-Lekkerland, Nieuwpoort, Arkel, Ameide en Heukelum;
- plattelandsgemeenten met een agrarische beroepsbevolking van 20 tot 40 procent: Oud-Alblas, Bleskensgraaf, Streefkerk, Molenaarsgraaf, Groot-Ammers, Langerak, Hoornaar, Schelluinen, Hoogblokland, Meerkerk, Nieuwland, Kedichem en Asperen;
- plattelandsgemeenten met een agrarische beroepsbevolking tussen 40 en 50 procent: Brandwijk, Giessenburg, Noordeloos, Tienhoven, Leerbroek, Lexmond, Schoonrewoerd, Everdingen en Hagestein;
- plattelandsgemeenten met een agrarische beroepsbevolking van meer dan 50 procent: Wijngaarden, Ottoland, Goudriaan en Hei- en Boecop.

"De verstedelijkte plattelandsgemeenten worden meer gevonden aan de rand van de Waard. Overwegend zijn het hier de steeds meer industrieel geworden randgemeenten. Ergo kunnen wij concluderen dat Ameide ietwat als een eiland ligt in een groep agrarische gemeenten. Dit maakt de positie van Ameide, met het oog op de toekomst, er niet gemakkelijker op.

Indien men in een "streekgedachte" komt tot een soort principieel akkoord, waarbij gestreefd zal wor-

¹ Urbanisatiegraad: de mate, of graad, van verstedelijking van een bepaald gebied of een bepaalde plaats.

den naar een agrarische binnenwaard met een industriële randkern, dan is het moeilijk de positie van Ameide in dit geheel te bepalen.

Hoe dient deze gemeente zich te ontwikkelen? Dient er toch industrie te komen of dient zij ingepast te worden in de agrarische structuur? Of zal het een woonplaats worden voor pendelende industriearbeiders, zoals zich dit nu reeds min of meer begint af te tekenen?"

II – 4 Bevolkingsgroei

De groei van de bevolking van Ameide en Tienhoven is hieronder weergegeven in indexcijfers², waarbij het jaar 1880 op 100 is gesteld.

Tabel 1

Jaar	Ameide	Tienhoven	Alblasserwaard
1880	100	100	100
1890	108	93	112
1900	106	102	117
1910	118	114	124
1920	124	124	133
1930	123	114	140
1940	127	108	146
1950	134	127	164
1960	142	134	168

We zien een regelmatige stijging voor de gehele Alblasserwaard. Deze stijging is sterk tussen 1940 en 1950. Hier speelt waarschijnlijk de invloed van de groei van de industriële randgemeenten een belangrijke rol. De indexcijfers van Tienhoven vertonen een onrustig verloop, net als die van Ameide. Dit vloeit mede voort uit het kleine inwonertal van beide gemeenten, waardoor kleine absolute verschuivingen de indexcijfers soms vrij sterk doen stijgen of dalen.

Algemeen zien we echter wel het volgende:

- de ontwikkeling van Ameide en Tienhoven blijft relatief ten achter bij die van de Alblasserwaard;
- de groei van Ameide is iets sterker dan die van Tienhoven, hetgeen op grond van het verschil in structuur (lees: de urbanisatiegraad) te verwachten was;
- tenslotte mag de groei van de beide gemeenten als gering worden geclassificeerd, wanneer wij vergelijkingen trekken met Nederland, of Zuid-Holland, of andere delen van de provincie.

II – 5 Geboorte- en vestigingsoverschotten

Op grond van de geleidelijke groei van de bevolking zouden bepaalde veronderstellingen kunnen worden gemaakt omtrent de geboorte- en vestigingsoverschotten.

Tussen beide factoren zal een zekere evenwichtssituatie ontstaan, wanneer we ze bij elkaar optellen. Daar er sprake is van een geboorte-overschot, kunnen we een negatief vestigingssaldo verwachten. Inderdaad blijkt dat het geval te zijn, zoals de onderstaande tabel laat zien.

Tabel 2

Geboorte- en vestigingsoverschot per 1.000 inwoners, in een periode van telkens 5 jaar.

periode	Ameide		Tienhoven	
	geboorte-overschot	vestigings-overschot	geboorte-overschot	vestigings-overschot
1901-1905	22,5	-14,6	21,6	-14,4
1906-1910	21,1	-7,8	26,7	-10,4
1911-1915	18,5	-9,8	15,5	-4,6
1916-1920	14,7	-12,9	4,0	1,5
1921-1925	20,3	-16,9	16,5	-27,9
1926-1930	13,5	-18,2	13,8	-19,0
1931-1935	13,0	-3,1	14,9	-18,1
1936-1940	10,6	-14,5	10,3	-18,5
1941-1945	11,0	-3,5	13,7	-0,5
1946-1950	14,0	-10,8	15,6	5,2
1951-1955	16,5	-16,5	14,9	-17,1

² Index: getal dat aangeeft hoeveel huren, lonen, prijzen, enz. in een bepaalde periode (gemiddeld) zijn gedaald of gestegen. Het er van afgeleide werkwoord "indexeren" heeft de laatste jaren een zekere mate van bekendheid gekregen in het kader van het aanhoudende dispuut over de Pensioenwetgeving.

In de tabel zien wij dat het geboorte-overschot vroeger hoger lag dan thans. Het (negatief) vestigingsoverschot vertoont precies het omgekeerde beeld. Relatief bezien, is de groei van de bevolking dan ook minder groot dan vroeger. In absolute cijfers zijn de verschillen vrij klein, als gevolg van de kleine bevolkingsaantallen in beide plaatsen. Algemeen kunnen we hier stellen dat de resultaten van het geboorte-overschot en het negatief vestigingsoverschot de bevolking nauwelijks doen toenemen.

II – 6 De bevolkingsopbouw

De volgende tabel toont de leeftijdsopbouw van de bevolking van Ameide en Tienhoven in de periode 1947 – 1960. De gegevens zijn ontleend aan de volkstelling van 1960.

Tabel 3a	Ameide				Tienhoven			
	absolute getallen				relatieve getallen (%)			
	1947		1960		1947		1960	
leeftijden	mannen	vrouwen	mannen	vrouwen	mannen	vrouwen	mannen	vrouwen
0 - 4	132	105	167	159	5,8	4,5	6,8	6,5
5 - 9	95	101	132	113	4,2	4,5	5,4	5,6
10 - 14	90	91	115	123	4,0	4,3	4,7	5,1
15 - 19	108	96	109	74	4,8	4,2	4,4	3,2
20 - 24	94	90	70	88	4,1	4,0	2,9	3,6
25 - 29	80	75	69	84	3,5	3,3	2,8	3,4
30 - 34	87	77	84	71	3,9	3,4	3,4	2,9
35 - 39	82	73	77	76	3,6	3,2	3,1	3,1
40 - 44	80	75	59	63	3,5	3,3	2,4	2,6
45 - 49	62	70	71	72	2,7	3,1	2,9	2,9
50 - 54	58	54	76	61	2,6	2,4	3,1	2,5
55 - 59	52	36	59	59	2,3	1,7	2,4	2,4
60 - 64	42	48	46	51	1,9	2,1	1,9	2,1
65 - 69	45	47	38	37	2,0	2,1	1,6	1,5
70 - 74	27	26	33	27	1,2	1,1	1,3	1,1
75 - 79	25	14	23	25	1,1	0,6	0,9	1,0
80 - 84	9	9	18	9	0,4	0,4	0,7	0,4
85 +	3	2	5	4	0,1	0,1	0,2	0,2
Totaal	1.171	1.095	1.251	1.196	51,7	48,3	50,9	49,1
Totaal m+v	2.266		2.447		100 %		100 %	

Vooruitlopend op het artikel, dat in het laatste gedeelte van de tekst van dit artikel onder de tussenkop “Kanttekeningen” wordt aangekondigd, heb ik hieronder bij wijze van voorschot de overeenkomstige gegevens naar de stand van 19 januari 2015 bijeengebracht, zij het dat nu ook in het geval van Tienhoven de absolute getallen zijn weergegeven.

Tabel 3b	Ameide			Tienhoven		
Leeftijden	mannen	vrouwen	totaal	mannen	vrouwen	totaal
0 - 4	94	66	160	29	14	43
5 - 9	68	80	148	20	34	54
10-14	72	86	158	30	30	60
15-19	90	71	161	27	28	55
20-24	82	78	160	26	23	49
25-29	91	93	184	7	17	24
30-34	116	56	172	20	21	41
35-39	98	44	142	36	10	46
40-44	95	82	177	23	25	48
45-49	85	97	182	24	26	50
50-54	113	117	230	34	34	68
55-59	120	105	225	27	21	48
60-64	83	88	171	28	25	53
65-69	95	85	180	23	23	46
70-74	51	74	115	19	19	38
75-79	41	53	94	8	13	21
80-84	31	66	97	10	9	19
85-89	19	38	57	2	3	5
90-94	8	36	44	0	1	1
95-99	1	8	9	0	0	0
Totaal	1.404	1.462	2.866	353	432	785

Bij het bekijken van de getallen van tabel 3a vallen de volgende punten op, in welk verband ik de lezers van dit blad uitnodig om – na daarvan kennis te hebben genomen – zelf te bezien in hoeverre de getallen van tabel 3a en dus ook de daaraan verbonden conclusies overeenkomen met of verschillen van de door mij verzamelde getallen (+ te trekken conclusies) van tabel 3b.

- er is sprake van een toename van het aantal inwoners in de leeftijdsklassen van 0 tot 14 jaar. Deze toename is het grootst aan de mannelijke kant;
- in de leeftijdsklassen tussen 15 en 49 jaar doet zich het tegenovergestelde voor in die zin dat de terugloop bij de mannen groter is dan die bij de vrouwen;
- het aantal inwoners in de leeftijdsklassen van vijftig tot zestig jaar en boven zeventig jaar stijgt.

Vervolg rapport: “De feitelijke constatering geven aanleiding tot verschillende veronderstellingen. Wat de jongste leeftijdsklassen betreft, treedt hier de vraag naar voren of de betrokkenen straks kunnen worden opgevangen in het bestaande verenigingsleven.

Wat de middengroep aangaat, raken wij aan vraagstukken als een structureel tekort aan leiding en kader, vooral onder de mannen.

Wat de oudere groepen betreft, is de veroudering aan de top te bezien binnen het landelijke patroon van de algemene veroudering.

De relatieve vermeerdering van de groep 50- tot 60-jarigen kan vele oorzaken uitwijzen. De vermindering tussen zestig en zeventig jaar (in absolute cijfers een klein aantal) wijst misschien in de richting dat bejaarden vertrekken naar elders, alwaar zij opgenomen worden in een bejaardentehuis.

Kortom, vele problemen komen hier naar voren. We hebben hier te maken met een interessant aspect van de sociaaleconomische structuur.

▲ Zorgcentrum Open Vensters in Ameide.

II – 7 Structuur van de beroepsbevolking naar bedrijfstak

In Ameide en Tienhoven oefenen 877 inwoners een beroep uit. De totale bevolking bedraagt 2.447 mannen en vrouwen. Van de totale bevolking behoort dus 35,4 % tot de beroepsbevolking (Zuid-Holland: 37 %; Nederland 36 %).

Op grond van onze historische benadering in hoofdstuk I, waarin we Ameide als een stadje en Tienhoven als een boerendorp typeerden, kunnen we verwachten dat de beide plaatsen qua beroepsstructuur van elkaar verschillen.

Dit verschil komt in de onderstaande tabel naar voren.

Beroepsbevolking naar bedrijfstak:

	Ameide		Tienhoven	
landbouw	66	(9,5 %)	67	(38,5 %)
nijverheid	364	(52,5 %)	69	(39,6 %)
handel + verkeer	172	(23 %)	18	(10,3 %)
overig	101	(15 %)	20	(11,6 %)

We zien dat de beroepsbevolking van Ameide voor het overgrote deel werkzaam is in de industrie. Daarna volgen handel en verkeer, vervolgens de overige bedrijfstakken, waarin opgenomen overheidsdiensten en maatschappelijke dienstverlening alsmede de vrije beroepen. De landbouw sluit de rij. In Tienhoven daarentegen zijn landbouw en nijverheid de voornaamste bestaansbronnen, waarin het merendeel van de beroepsbevolking werkzaam is.

Men wordt er voor gewaarschuwd, dit gegeven te bezien in verband met de beroepsbevolking en daaruit geen afleidingen te doen omtrent eenzelfde rangorde waar het de betekenis van de bestaansbronnen betreft.

We geven hier één voorbeeld. Namelijk de landbouw. Het aantal bedrijven is in Ameide ongeveer even groot als in Tienhoven. Illustreer we dit even aan de hand van enkele cijfers.

Het aantal bedrijfshoofden in de landbouw is in Ameide 25, in Tienhoven 10.

Het feit dat in Tienhoven in het totaal ondanks het lagere aantal arbeiders toch 67 beroepsbeoefenaren werkzaam zijn en in Ameide 66, wordt veroorzaakt door het aantal meewerkende gezinsleden.

In Tienhoven werken 14 zoons, 7 echtgenoten en 3 dochters mede op de bedrijven. Totaal: 24 personen. In Ameide 5 echtgenoten, 2 zoons, 1 dochter, totaal: 8 personen.

Hieruit zien we meteen dat er in Tienhoven meer medewerkende gezinsleden voorkomen dan in Ameide. Het bedrijf in Tienhoven vertoont nog de structuur van een gezinsbedrijf. In Ameide is de verhouding landbouwer-arbeider belangrijker.

Wat de nijverheid betreft, is het interessant om na te gaan waar door deze mensen gewerkt wordt. Op dit gegeven zullen we nader ingaan wanneer we komen te spreken over de pendel.

Wat de beide laatste bedrijfstakken betreft kunnen we opmerken, dat deze meer in Ameide voorkomen dan in Tienhoven. Dit vloeit mede voort uit het feit dat Tienhoven vele eigen voorzieningen – op grond van zijn kleine bevolkingsomvang en de afwezigheid van een kernvorming – moet ontberen.

Men hoeft slechts aan de middenstand te denken om in te zien dat Tienhoven vrijwel volledig afhankelijk is van andere plaatsen.

Voorts om enkele nadere kenmerken te noemen: het gemeentehuis voor beide gemeenten is in Ameide.

Het verenigingsleven en het kerkelijk leven speelt zich af in Ameide. Wel worden af en toe predikbeurten in Tienhoven gehouden.

II – 8 De pendel

Hoewel het begrip pendel nog van vrij jonge datum is, is deze term vrijwel overal ingeburgerd in ons spraakgebruik. Spreken wij over pendel, dan denken wij aan een stroom van arbeiders, die voor het verrichten van hun werk dagelijks een bepaalde afstand moeten overbruggen.

Het verschijnsel “pendel” of “forensisme” heeft vele kanten. Spreken wij van “pendelaars” of “forensen”, dan kunnen wij direct twee typen onderscheiden, en wel:

- de forens, die zijn woonplaats met opzet kiest buiten zijn werkgebied. Men denke aan directeuren van bedrijven, men denke aan het begin van het forensisme, de forensenstroom van Amsterdam naar Het Gooi, waarvan reeds vóór de Tweede Wereldoorlog sprake was.
- de forens, die zijn arbeid verricht buiten de woonplaats. Veelal de industrie-arbeider, die bijvoorbeeld vroeger landarbeider was.

Afgezien van het feit dat de eerste groep van beperkter omvang is dan de tweede, gaat het hier om twee verschillende vormen van pendel, die niet alleen sociologisch, doch ook economisch en arbeidsrechtelijk vele verschillen vertonen. Het zou ons te ver voeren om hier nader en dieper op in te gaan. Wij mogen dit aan anderen overlaten.

De vorm van de pendel, waar het ons hier om gaat, is de bovengenoemde arbeidersstroom. Zij, die veelal in een agrarische woonkern of in een verstedelijkte plattelandskern wonen en elders hun werk uitoefenen.

Wat ons van deze groep mensen interesseert is, al datgene, wat met de sociale, culturele en levenssituatie van deze groep verband houdt. Dit zijn dus vragen als: hoe lang moet ’s morgens en ’s avonds gependeld worden? Van welk vervoermiddel wordt gebruik gemaakt?

Immers de beleefde subjectieve afstand van woonplaats naar werkplaats is de resultante van afstand van afstand x het gebruikte vervoermiddel. Het product van deze factoren vertelt ons iets omtrent de benodigde tijd, die deze dagelijks heen- en weergaan de trek inneemt.

En, deze factoren zouden een bepaald verband kunnen onderhouden met de aard en de wijze waarop de “pendelaar” in zijn eigen woonplaats nog bepaalde relaties onderhoudt met het verenigings- en gezelligheidsleven. Daarom willen we onze aandacht hier nader op richten.

De pendelstroom

Uit de volkstellinggegevens van het C. B. S. maken wij op dat er in Ameide 186 en in Tienhoven 64 pendelaars zijn, tezamen dus 250.

Op een beroepsbevolking van 877 (in beide gemeenten gezamenlijk) betekent dit dat 28,5 % van de be-

▲ Bus van “De Twee Provinciën” (TP), gevestigd te Rotterdam. De TPpg was van 1942 tot 1974 een samenwerkingsverband van streekbusmaatschappijen in delen van de twee provincies Zuid-Holland en Utrecht.

roepsbevolking pendelt. Of dit cijfer als hoog of als laag moet worden gequalificeerd, laten we hier in het midden, aangezien het criterium op grond waarvan het C.B.S. iemand tot een pendelaar rekent, niet geheel en al gelukkig mag worden genoemd³. Bij gebrek aan betere criteria op dit moment, zullen wij hiermede echter toch moeten werken.”

“Van de 250 pendelaars zijn er 190 of wel 76 % werkzaam in de bedrijfstak nijverheid. Voornamelijk zijn dit industrie- en bouwvakarbeiders (n.l. 165 van de 190).

Wat de pendelstroom betreft, zal allereerst worden nagegaan, in hoeverre op grond van verschillen in tijd, afstand en vervoermiddel bepaalde verschillen tussen de beide gemeenten Ameide en Tienhoven nader naar voren treden.

Aangrenzende tegenover overige gemeenten. Zoals gezegd, nemen wij het criterium van het C.B.S. als uitgangspunt, daar een beter criterium momenteel geen inzicht geeft in kwantitatieve gegevens. De pendelaars worden dan allereerst gesplitst naar werkplaats in aangrenzende en overige gemeenten. Voor onze beide gemeenten vinden we de volgende verdeling:

Pendelaars naar aangrenzende en overige gemeenten:

	aangrenzende gem.	overige gem.	totaal
Ameide	23	163	186
Tienhoven	39	25	64
Totaal	62	188	250

Uit deze tabel blijkt dat er in Ameide duidelijk meer gependeld wordt naar de zogenaamde overige (= verder afgelegen) gemeenten dan in Tienhoven, terwijl bovendien blijkt dat in Tienhoven meer gependeld wordt naar de aangrenzende gemeenten. Indien hierbij tevens wordt opgemerkt dat de pendel van Tienhoven naar aangrenzende gemeenten overduidelijk op Ameide is gericht (namelijk 38 van de

3 Het C. B. S. stelt dat een pendelaar of woonforens is, diegene, die voor het verrichten van zijn arbeid zijn woongemeente verlaat. De mogelijkheid bestaat nu - vooral voor grotere gemeenten - dat men binnen de eigen woongemeente een grotere afstand moet afleggen dan wanneer men zijn werk even daarbuiten heeft; met andere woorden: dat niet-forensen over grotere afstanden moeten reizen dan forensen.

39), dan rijst de vraag of hier inderdaad sprake is van pendel. Immers beide gemeenten grenzen aan elkaar, waarbij de afstand van Tienhoven-dorp naar Ameide vrij klein is. Volgt men deze redenering, dan is de juiste verhouding beter enkel in verhouding met de overige gemeenten te bezien.

Afstand in tijd

Op grond van het bovenstaande kunnen we verwachten dat de afstand tot het werk, uitgedrukt in tijd, in Ameide ook duidelijk hoger zal liggen. Anders uitgedrukt, er wordt in Ameide duidelijk langer gependeld. De onderstaande tabel laat zien dat deze veronderstelling inderdaad opgeld doet.

De afstand tot het werk, uitgedrukt in perioden van langer respectievelijk korter dan 1 uur:

	langer dan 1 uur	korter dan 1 uur	totaal
Ameide	41	145	186
Tienhoven	3	61	64
Totaal	44	206	250

Vervoermiddel

Als derde factor zochten we naar het middel van vervoer. Gezien het feit dat in Ameide meer over grotere afstanden wordt gependeld dan in Tienhoven, terwijl de pendelaars in Ameide duidelijk meer tijd van node hebben om deze afstand te overbruggen, hebben we ons afgevraagd van welke vervoermiddelen gebruik zou worden gemaakt. We hebben hiervoor een onderscheid gemaakt in:

- openbaar vervoer, omvattende bus, tram, trein, inclusief bedrijfsvervoer;
- particulier vervoer, rijwiel, bromfiets, auto.

Ook hier doet zich andermaal een duidelijk verschil voor in die zin dat de pendelaars uit Ameide meer gebruik maken van openbaar vervoer dan die uit Tienhoven. Vervoermiddel en pendel:

	openbaar verv.	particulier verv.	totaal
Ameide	99	87	186
Tienhoven	9	55	64
Totaal	108	142	250

Bezien we tot slot de pendel nog eens in haar geheel. In de volgende tabel zijn de werkgemeenten opgenomen, waarheen meer dan 5 % van het totale aantal pendelaars (per woongemeente) pendelt.

In Ameide komen 186 pendelaars voor, in Tienhoven 64. Hier betekent 5% voor Ameide: de gemeenten, waarheen meer dan 9 personen pendelen. Voor Tienhoven is dit cijfer dus $5 \times 0,64 =$ meer dan drie pendelaars. Zo vinden we de volgende spreiding.

Werkgemeenten, waarheen meer dan 5 % der pendelaars van Ameide en Tienhoven heentrekt:

Werkgemeente	Ameide	Tienhoven
Arkel	31	0
Gorinchem	20	0
Nieuw-Lekkerland	14	0
Groot-Ammers	17	0

Nieuwpoort	26	7
Schoonhoven	17	5
Utrecht	16	0
Ameide	0	38
Totaal	141	50

We zien hier dat de pendel, genomen als 5 % van het totaal aantal pendelaars of meer, voor Ameide een trek betekent naar Arkel en Gorinchem en voorts naar Groot-Ammers, Nieuwpoort, Schoonhoven en Utrecht (aluminiumfabriek).

Voor Tienhoven betekent het een dagelijkse trek naar Ameide en voorts naar Nieuwpoort en Schoonhoven. De pendelaars uit Ameide komen dus meer in aanraking met grotere bedrijven. Zij trekken voorts op de industriële kernen, ook op die kernen, welke gelegen zijn aan de rand van de Alblasserwaard, of zelfs daarbuiten.

De pendelaars uit Tienhoven blijven voornamelijk in het eigen gebied. Immers 38 van de 50 pendelaars gaan reeds naar Ameide en de overige beide plaatsen, Nieuwpoort en Schoonhoven liggen toch in hetzelfde gebied.

De pendelaar uit Ameide leeft dus veel meer in twee werelden dan de pendelaar uit Tienhoven. Een scheiding woon-werkmilieu, of het leven in twee sociaal-culturele werelden heeft voor de pendelaars uit Ameide betekenis, voor die uit Tienhoven niet of nauwelijks.

II - 9

Als sluitstuk van dit onderzoek naar de sociaal-economische structuur willen wij nog een inzicht geven in de onderwijssituatie. Daarvoor willen wij eerst het algemeen-vormend onderwijs van de beroepsbevolking (867 personen) nader bezien. Beroepsbevolking naar algemeen vormend onderwijs:

	Am.	Tienh.	totaal	Am./Tienh.	NL
Lagere school	660	167	827	95/94 %	87 %
ulo of mulo	30	4	34	3,8/3,9 %	10 %
v.h.m.o. en hoger	13	3	16	1,7/1,8 %	3 %
Totaal	703	174	877		

Duidelijk vallen de verschillen op, speciaal waar het om het ulo-onderwijs gaat. De algemene vorming – waar het de onderwijssituatie betreft – ligt in beide gemeenten lager dan die welke voor geheel Nederland geldt. Gezien dit feit is en wordt het moeilijk om te spreken van een algemene culturele situatie. Men dient aan het woord "cultuur" dan wel een speciale betekenis te geven.

Een andere indeling is die, waarbij we wederom drie niveaus onderscheiden: n.l. lager onderwijs, uitgebreid lager onderwijs, waarin opgenomen lager technisch onderwijs, lager landbouwonderwijs en huishoudonderwijs en als derde niveau het middelbare, het semi-hogere en het hogere onderwijs. Kortom, een indeling, waarin ook vakonderwijs en onderwijs-cursussen in avonduren, naast de arbeid gevolgd, worden verdisconteerd. Wij geven hieronder enkel een procentuele verdeling.

Beroepsbevolking naar onderwijsniveau:

	Ameide/Tienhoven	Nederland
lager onderwijs	72 %	56 %
uitgebreid l.o.	23 %	34 %
middelbaar/ semi-hoger/hoger	5 %	10 %

Ook hier eenzelfde beeld. De laagste klasse is steeds sterker vertegenwoordigd, de naast hogere lager. Dat de hoogste groep ondervertegenwoordigd is, valt te begrijpen, wanneer men de omvang van de bevolking alsmede de differentiatie van de beroeps- en bedrijfsstructuur in ogenschouw neemt.

II – 10 Samenvatting sociaaleconomische structuur

Het tiende en tevens laatste hoofdstuk omvat een samenvatting van het voorafgaande. De onderscheiding Tienhoven tegenover Ameide zal daarbij voor zover mogelijk weer worden aangehouden.

	Ameide	Tienhoven
geografische ligging	isolement	isolement
urbanisatiegraad	verst. pl.land	platteland
bevolkingsgroei	klein	klein
geboorte- en vestigingsoverschot	door de vrij grote vertrekoverschotten wordt het geboorteoverschot bijna opgeheven, waardoor de bevolking weinig groeit	
bevolkingsopbouw	Ameide	Tienhoven
	verbreding van de groep 0 – 14-jarigen ; versmalling van de groep 15-49-jarigen; verbreding van de groep 15-49 jarigen en de groep boven de leeftijd van 70 jaar	
beroepsbevolking	nijverh. (52%)	nijverheid en landbouw
(twee voornaamste bedrijfstakken, naar daarin werkzaam aantal personen pendel	hand./verk. (23%)	ongeveer even groot (39%)
1. naar afstand	verderaf	dichterbij
2. vervoer	openb. (incl. bedrijfsverv.	particulier
3. benodigde tijd	langer	korter
4. binnen of buiten de vertrouwde omgeving	meer buiten	meer binnen
5. karakter onderwijssituatie	dynamisch	statisch
I. algemeen vormend	tekort aan gevolgd uitgebreid	
lager onderwijs in de vorm van ulo- of mulo-onderwijs		
II. gehele onderwijs, incl. vak- en avondonderwijs, vergeleken met Nederland als geheel te weinig uitgebreid lager onderwijs gevolgd door de beroepsbevolking”.		
Hier eindigt de bewerkte tekst van de voorstudie van het rapport.		

In de onderstaande tabel is in grote lijnen weergegeven hoe de toename van de bevolking zich in de periode 1860 – 2019 heeft ontwikkeld in respectievelijk Ameide, Tienhoven en Nederland als geheel.

• Ameide	jaar	aantal inwoners	relatief
		absoluut	
	1860	1.723	100*
	1900	1.826	106
	1960	2.447	142
	2014	2.866	164
	2019	3.073	178
• Tienhoven	1860	566	100
	1900	578	102
	1960	759	134
	2014	785	138
	2019	805	142
• Nederland	1860	2.087.000	100
	1900	5.104.000	244
	1960	11.415.254	547
	2014	16.900.726	809
	2019	17.282.163	828

Uit deze cijferreeksen kan worden afgeleid dat de bevolkingsgroei van zowel Ameide als Tienhoven door de jaren heen ver achtergebleven is bij het landelijk gemiddelde.

* (het jaar 1860 is op 100 gesteld)

Kanttekeningen

Wat aangaat het maken van kanttekeningen⁴ bij de tekst van de uitgebreide samenvatting van de voorstudie van het rapport “Verleden en heden van de gemeenten Ameide en Tienhoven in een sociologisch perspectief” spiegel ik me aan de niet mis te verstane woorden, waarmee de veelgeprezen voorzitter van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, mevrouw Khadija Arib, een “geachte afgevaardigde” confronteert, die “rondjes loopt” in zijn betoog: “Houdt het kort!”. Voor mij houdt dit in dat ik geen zijpaden insla, details - op enkele uitzonderingen na - achterwege laat en me bij het behandelen van markante verschillen tussen het leven in de gemeenten Ameide en Tienhoven in het midden van de vorige eeuw en het leven in de gelijknamige kernen van de gemeente Vijfheerenlanden meer dan een halve eeuw later concentreer op hoofdpunten.

II -2 De geografische ligging.

Het relaas van drs. Hamminga over (het ontstaan van) het isolement van Ameide snijdt in menig opzicht hout. Sterker nog: de bereikbaarheid van de destijds nog zelfstandige gemeente is sinds de jaren zestig van de vorige eeuw verder achteruitgegaan, met name door:

4 Ter wille van de overzichtelijkheid is bij de nummering van de kanttekeningen dezelfde volgorde aangehouden als bij de hoofdstukken van het rapport van drs. Hamminga.

- de aanleg van de Rijksweg A 27, waarop Ameide anders dan Lexmond, Meerkerk en Vianen geen directe aansluiting heeft;
- de opheffing van de busverbinding tussen Ameide en Gorinchem van de toenmalige vervoersmaatschappij "De Twee Provinciën", en
- het uit de vaart nemen van het pontveer Tienhoven-Jaarsveld⁵.

II – 3 De urbanisatiegraad.

In het midden van de vorige eeuw werd in ons land op tal van plaatsen een begin gemaakt met de aanleg van - meestal langs snelwegen geprojecteerde - grote terreinen, waaraan in eerste aanleg de naam industrieterreinen en later meestal de naam bedrijventerreinen werd gekoppeld. Deze ontwikkeling deed zich ook voor in de Alblasserwaard en de Vijfheerenlanden, in het bijzonder in de gemeenten Gorinchem (de Avelingen), Meerkerk (ten oosten van de A 27), Groot-Ammers en Vianen en Hagestein (De Hagen en De Biezen). Ameide bleef in dit opzicht achter in die zin dat het industrieterrein aan de Hogewaard nooit volledig tot wasdom is gekomen. Het laat zich raden dat de in hoofdstuk III opgenomen schematische voorstelling van de verstedelijking van de Alblasserwaard anno 1960 door deze ontwikkeling volledig op zijn kop is gezet. Zodra de desbetreffende gegevens over de sindsdien verstreken periode bijeengeharkt zijn, zal ik in een volgend artikel nader ingaan op dit onderwerp.

II – 4 t/m II-VII bevolkingsgroei, geboorte- en vestigingsoverschotten, bevolkingsopbouw, structuur van de beroepsbevolking naar bedrijfstak.

"Zo goed als het toen was, is het nooit geweest". Deze befaamde uitspraak van luitenant-generaal der infanterie Willem van Rijn (1915-1997), die in de jaren zeventig van de vorige eeuw in de functie van Voorzitter van het Comité Verenigde Chefs van Staven (VCVCS) 's Lands hoogste militair was, kregen zijn ondercommandanten ten antwoord als ze hem deelgenoot maakten van hun twijfels omtrent de wenselijkheid van de "vermaatschappelijking van de krijgsmacht".

In de loop van het gesprek kwam men dan meestal tot de conclusie dat de positie van de militair in het verleden "niet beter of slechter, maar anders" was. De woorden van generaal Van Rijn schoten me te binnen, toen ik me er toe zette te verwoorden welke ontwikkelingen zich in de periode van 1960 tot 2020 in Ameide en Tienhoven op diverse "terreinen des levens" hebben voorgedaan.

Indachtig de wijze van aanpak van drs. R.F.M.

(Ruud) Lubbers (1939-2018), minister-president van 1982 tot 1994 en Minister van Staat), heb ik "werken de weg" in een vrij willekeurige volgorde de factoren op een rij gezet, die volgens mij aan deze ontwikkelingen ten grondslag liggen:

- de sterk toegenomen welvaart (waarbij dit begrip niet verward moet worden met welzijn = "het zich welbevinden in onstoffelijk opzicht");
- de verstedelijking;
- de schaalvergroting;
- de ontkerkelijking;
- het toegenomen gevoel van onveiligheid (ten gevolge van de verharding van de maatschappij en de stijgende criminaliteit);
- de toename van de mobiliteit in het algemeen en het autobezit in het bijzonder;
- de groei van de omvang van het overheidsapparaat en de daarmee samenhangende bureaucratisering;
- de voortschrijdende mechanisering en automatisering in vrijwel alle bedrijfstakken;
- de globalisering (= het proces van mondiale samenwerking op economisch, politiek en cultureel gebied, met name door de openstelling van de grenzen);
- de introductie van een schier eindeloze reeks middelen ter uitbreiding en intensivering van de (massa)communicatie (televisie, mobiele telefoon, Internet, "social media", enz.), en
- de digitalisering.

Ik zal het hier maar bij laten, ook al omdat ik geen socioloog ben en dat ook nooit zal worden. Uit deze positionering vloeit voort dat ik me niet zal opwerpen als "duider" van de ontwikkelingen, die zich in de afgelopen decennia in Ameide en Tienhoven op sociaal-economisch gebied hebben voltrokken, maar me zal beperken tot het aangeven van een aantal in mijn oog interessante verbanden.

Wonen en werken

Men behoeft geen grafieken, tabellen of andere ingewikkelde cijferreeksen te bestuderen om tot het inzicht te komen dat de inwoners van Ameide en Tienhoven het in materieel opzicht gemiddeld genomen nu aanzienlijk beter hebben dan zo'n zestig jaar geleden met hun plaatsgenoten het geval was. Dat geldt niet alleen voor hun huisvesting, maar ook voor hun financiële armslag en - in het verlengde daarvan - hun bestedingspatroon. Zo was - bij wijze van voorbeeld - het aantal personenauto's in het midden van de vorige eeuw in onze contreien nog beperkt. De "luxeauto's" hadden nog geen bezit van de straat genomen en van een "parkeerprobleem" had nog nooit iemand gehoord.

In de voetsporen van de generaal tredend, kom ik daarom - met terzijdelating van alle nuances - meteen maar toe aan de kernvraag: "Waarom gaf c.q. geeft een inwoner van Ameide of Tienhoven de voorkeur, aan de eenvoud, de overzichtelijkheid en de veiligheid van de jaren zestig of aan de hogere welvaart van nu; met andere woorden: aan immateriële of aan materiële zaken?" Er is op deze vraag geen eenduidig antwoord mogelijk, omdat mensen - en dus ook Ameidenaren en Tienhovenaren - onderling sterk verschillen qua afkomst, opvoeding, opleiding, persoonlijkheid, leeftijd, woonomgeving, beroep, welstand, interessesfeer, politieke voorkeur, enz. De conclusie kan derhalve geen andere zijn dan dat "het leven in Ameide en Tienhoven in het midden van de

⁵ Zie ook de editie 2020-II van dit blad.

vorige eeuw niet beter of slechter, maar anders was dan nu”.

Ook hier geldt dat ik nader op dit onderwerp zal ingaan zodra het daarvoor benodigde cijfermateriaal beschikbaar is.

De samenstelling van de beroepsbevolking is in de tweede helft van de vorige en in het begin van deze eeuw in ons land, en in verscheidene andere landen, ingrijpend gewijzigd. Een van de voornaamste oorzaken hiervan is, naast de mechanisering en automatisering van een veelheid van werkzaamheden, de krimp van de industriële sector door de overheveling van arbeidsplaatsen van de westerse naar lage lonenlanden. De aanhoudende groei van de dienstensector (met inbegrip van de logistiek) is eveneens een belangrijke factor.

In Ameide onderging de samenstelling van de beroepsbevolking aanzienlijke veranderingen, doordat drie naar lokale begrippen vrij grote ondernemingen ophielden te bestaan. Het ging - in deze volgorde - om de “Fruit- en Eierenhandel G.C. Terlouw & Zonen”, de “N.V. Veevoeder- en Meelfabriek voorheen Firma A. Kruijt” en de “Timmerfabriek Van Vliet BV”.

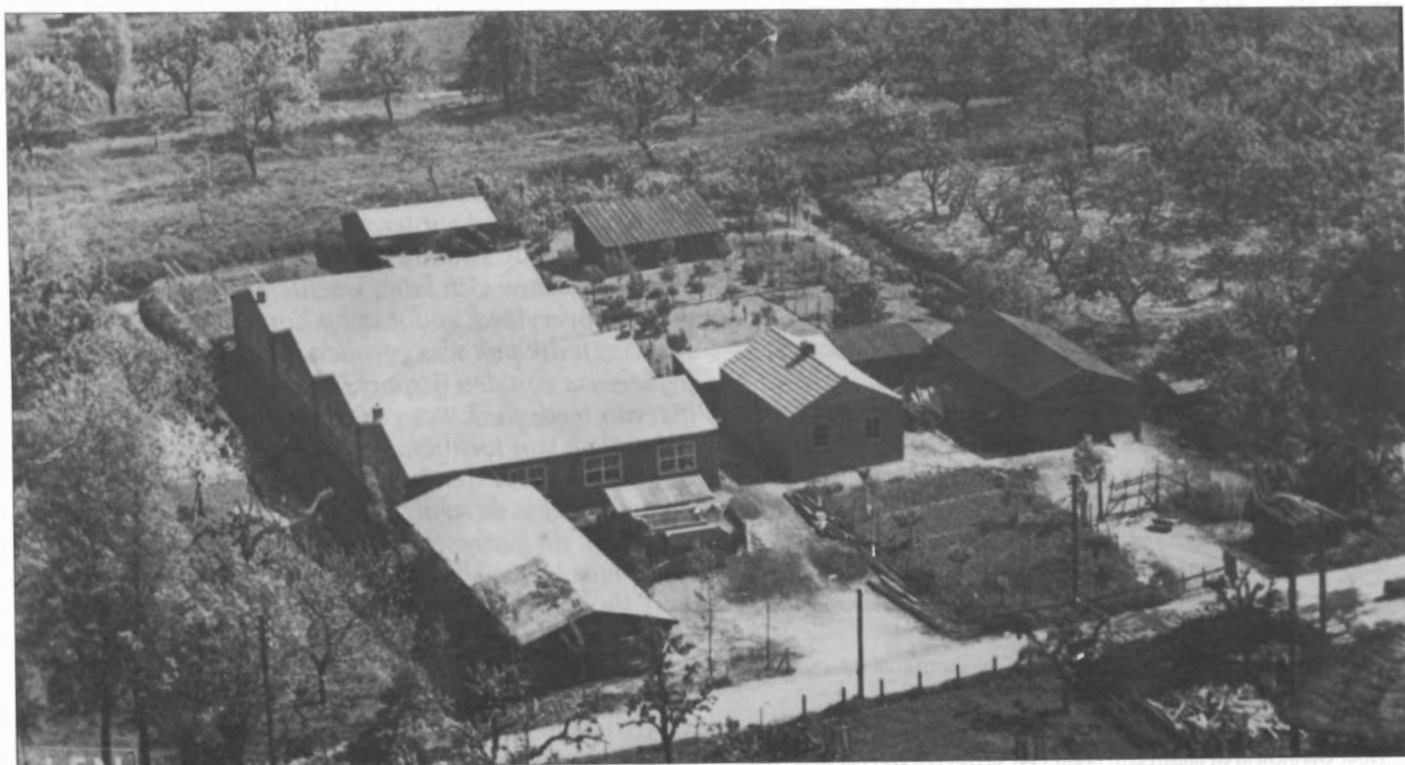
Twee andere ondernemingen, het “Restauratiebouwbedrijf Koninklijke Woudenberg BV” en “Van der Leeden Mandwerk” (eerdere namen: “Mandenindustrie en Teenhandel Van der Leeden”, “Mandenmakerij Gebroeders Van der Leeden” en “Vaten- en flessenhandel P. L. van der Leeden en Zoon”) slaagden er in aan de slag te blijven, de (periodiek) “zwaarte der tijden” ten spijt. Deze bedrijven hebben gemeen dat ze meer dan honderd jaar bestaan en een vergelijkbare structuur hebben in die zin dat het hoofdkantoor in beide gevallen in Ameide is gevestigd en de uitvoerende werkzaamheden elders worden uitge-

voerd. Wat betreft het tweede bedrijf houdt dit in dat in de Volksrepubliek China acht- tot tienduizend mensen en in Indonesië zo’n tweeduizend mensen producten voor Van der Leeden maken- een typisch voorbeeld van globalisering dus.

De teruggang van het aantal arbeidsplaatsen in de industriële sector deed zich ook op andere plaatsen in de Alblasserwaard voor. Zo sloten het Staalconstructiebedrijf De Vries Robbé & Co (Gorinchem) en N.V. Betondak (Arkel), een dochteronderneming van De Vries Robbé, hun poorten en werd de productie van de Wasmachinefabriek Minkema en Zoonen van Nieuwpoort overgeheveld naar Hardenberg. In alle gevallen betrof het ondernemingen, waar in de loop der jaren tientallen inwoners van Ameide en - in mindere mate - Tienhoven hadden gewerkt. Maar ook in de directe omgeving van de Alblasserwaard was er sprake van bedrijfssluitingen. In Vianen herinnert uitsluitend de Aimé Bonnastraat nog aan de Betonbuizenfabriek Bonna, destijds een geduchte concurrent van de N.V. Betondak, en in het later bij Utrecht gevoegde Zuilen kwam er een einde aan de activiteiten van de DEMKA Utrecht, “producent van ijzer, gewalst staal en gietwerk”, eens de door J.M. de Muinck Keizer gestichte, eerste staalfabriek van ons land.

II – 8 t/m 10 De pendel, onderwijssituatie, samenvatting.

Op gevaar af dat het eentonig wordt: ook hier is van toepassing dat ik (kort) op dit onderwerp zal ingaan zodra ik beschik over actueel, op dit onderwerp toegesneden cijfermateriaal.

▲ Timmerfabriek Van Vliet BV Ameide, de foto is gemaakt in 1955 (Bron: Luchtfoto's LFN).

SNEEUWFOTO'S

IN DE OORLOGSWINTER VAN 1942

Bram Provoost

Op 17 januari 2021 bedekte een dun laagje sneeuw de straten, stoepen en bermen in Ameide en Tienhoven. Een laagje sneeuw dat nauwelijks in staat was het groene gras aan het zicht te onttrekken. Toch verschenen er al snel kinderen met hun sleetjes die probeerden van het dijktaalud en de afrit van de Voorstraat naar beneden te glijden. De eerste poging tot sneeuwpret. Hoe anders was dat in de Oorlogswinter 1941/42! Die winter was één van de strengste ooit gemeten in Nederland¹. Na 1900 waren alleen de winters van 1947 en 1963 strenger. Bijzonder is dat van drie wintermaanden in 1941/42, het in december 1941 betrekkelijk mild was. Daarentegen waren de maanden januari en februari 1942 extreem koud. De koudegolf begon op 10 januari en vanaf die dag vroor het vrijwel elke dag tot medio maart. Op 22 januari 1942 werd de achtste Elfstedentocht gereden, de derde tocht binnen twee jaar². De tocht was relatief zwaar vanwege de strenge vorst, maar de zon scheen en er was weinig wind.

Op 26 en 27 januari werden temperatuurrecords gevestigd. In De Bilt bleef de maximum temperatuur steken op $-11,4^{\circ}\text{C}$ en in de nacht koelde het af tot $-24,8^{\circ}\text{C}$, de laagste temperaturen ooit op het KNMI gemeten. In Winterswijk werd in de nacht van 27 januari $-27,4^{\circ}\text{C}$ gemeten, het landelijk kouderecord van Nederland.

Door de oorlogsomstandigheden was er een groot gebrek aan brandstoffen. Eind januari was er ook nog sprake van sneeuwoverlast, met hier en daar meer dan 40 cm sneeuw. Ook in februari bleef het ijzig koud en zelfs begin maart waren er nog vier ijsdagen. Pas halverwege maart was de winter echt voorbij, maar de daaropvolgende dooi gaf ook veel overlast.

De regionale kranten besteedden ook enige aandacht aan de sneeuw. Zo schreef men in het Nieuwsblad (voor Gorinchem en omstreken)³ van 2 januari 1942:

1 zie: Winterweer in Nederland, door Bram Provoost en Cees van der Grijn, Nieuwsblad HVAT 2016, jrg. 27, nr. 4, blz. 10-11.) (voetnoot zie: Winterweer in Nederland, door Bram Provoost en Cees van der Grijn, Nieuwsblad HVAT 2016, jrg. 27, nr. 4, blz. 10-11.

2 De zesde Elfstedentocht werd gereden op 30 januari 1940 en de zevende op 6 februari 1941.

3 Door de Duitse bezetting en de papierschaarste verscheen het Nieuwsblad (voor Gorinchem en omstreken) begin 1942 slechts één keer per week. Het bestond uit slechts enkele pagina's en er stond dan ook nauwelijks regionaal nieuws in het Nieuwsblad.

▲ Op de bevroren Lek in 1940. Vlnr.: Burgemeester Luyendijk en zijn echtgenote op de schaats. Daarnaast Teunis (Tus) Oosterom, zijn nichtje Lijsje Oosterom (met hond) en twee neven Oosterom. Op de achterzijde: Ameide, Febr. 1940 en de handtekening van Luyendijk (Foto beschikbaar gesteld door Jan Oosterom Huibertzn., Hoogblokland).

“...het einde van 1941 spaarde ons de barheid van den winter – geen stevig ijs, geen hagel en, met betrekking tot sneeuw, slechts een uiterst licht vlokkenspel als Kerst-illustratie. Overigens een gemengd restantje weer, van zeer bescheiden kwaliteit en soms van een zachtheid, die hier en daar wat groen deed opkomen en uitloopen”. Eind december leek er zelfs een vroeg voorjaar op komst. Dat was ook nog zo op 9 januari. Dan spreekt men over een: “Kenmerkende ochtendstemming van een winter zonder ijs en sneeuw...”. Op 30 januari is de situatie volledig veranderd. “Lang heeft de sneeuw zich laten wachten eer zij kwam in grooten overvloed, zodat er op Zondagmorgen (25 jan. B.Pr.) een dik pak was gevallen, tot spijt van talrijke liefhebbers van den ijs sport. Maar hun troost was, dat hiervan reeds flink was genoten bij baantje rijden en het maken van tochtjes,...”. Enkele weken later is men de sneeuw meer dan beu. Op 13 februari schrijft men: “...het is de schier onsterfelijke sneeuw, die allen mishaaft, dit geconserveerde water, dat toch de gaven der helaas telkens bevroren leiding niet kan vervangen”. Op 20 februari verzucht men in Gorinchem: “De toestand leent zich weinig tot een bezoek aan de dorpen, doch in gedachten zien wij ze liggen temidden der vrijwel ongerepte sneeuwvlakten,...”. Tenslotte op 6 maart 1942: “Eindelijk verscheen de begeerde dooi, waarnaar wel wat angstig was verlangd, wegens de vrees voor lekken”.

De winter van 1941/42 was de derde winter op rij dat ook in Ameide volop geschaatst kon worden. Hoogtepunt was op 19 januari de wedstrijd hardrijden voor mannen om het "Kampioenschap van Hollandia", met als prijs een zilveren wisselbeker, aangeboden door burgemeester Luyendijk⁴. Op 23 januari meldt de Schoonhovense Courant de uitslag van deze wedstrijd en van een "Schoonhardrijderij voor paren om turven" op 21 januari. Tevens wordt gemeld: *"Ameide. Wegens de strenge koude zijn beide scholen voor onbepaalde tijd gesloten"*.

Gelukkig is er in januari en februari 1942 in Ameide een aantal foto's gemaakt, die ook nog eens bewaard zijn gebleven⁵. De foto's geven een goed beeld van de grote hoeveelheid sneeuw in de straten van Ameide en de sneeuwpret, die (sommigen) er aan beleefden. We kunnen er nu met weemoed aan terugdenken, maar het is niet alleen sneeuwpret, maar ook veel overlast. Als eerste een drietal foto's met Jan en Nel de Lange⁶, beschikbaar gesteld door Linda van der Lem. We zien hen op verschillende plaatsen in het centrum van Ameide. Het lijkt erop dat zij vanuit hun woonhuis in de Fransestraat met de slee een boodschap zijn gaan doen bij kruidenier De Jong op de Dam.

▲ Nel de Lange in de Fransestraat. Rechts op de foto de tuinmuur van Dam 10.

▲ Jan en Nel de Lange in de Nieuwstraat. Op het bord staat GEMEENTEHUIS. In 1941 werd Voorstraat 1 in gebruik genomen als gemeentehuis/secretarie. De bezoekersingang was achterom via de Nieuwstraat.

▲ Jan en Nel de Lange op de Dam. De gebouwen aan de oostzijde van de Dam zijn v.l.n.r. de woning van de smid Van Woezik, de smederij Van Woezik, de (voormalige) wagenmakerij - later schuur van De Jong en de kruidenierswinkel van P.G.J. de Jong

- 4 zie: De clubkampioenschappen van 'Hollandia' (1942-1976) door Bram Provoost, Nieuwsblad HVAT 2016, jrg. 27, nr. 4, blz. 40-50.
- 5 Met dank aan Linda van der Lem, Gre Oskam en Jan Oosterom (Huibert-zoon). Een deel van deze foto's is opgenomen in de Beeldbank Historische Vereniging Ameide Tienhoven en te raadplegen via: <https://historie.zederik.nl/>.
- 6 **Johannis Gerrit (Jan) de Lange**, (geboren Ameide op 25-08-1927, overleden Ameide op 13-11-2012) en **Pietronella (Nel) de Lange** (geboren Ameide op 07-12-1936) Zij zijn kinderen van Teunis de Lange en Pietronella Diepenhorst.

Vervolgens een aantal foto's beschikbaar gesteld door Gre Oskam met sneeuwtaferelen in de buurt van de Oskam-boerderij op de Prinsengracht.

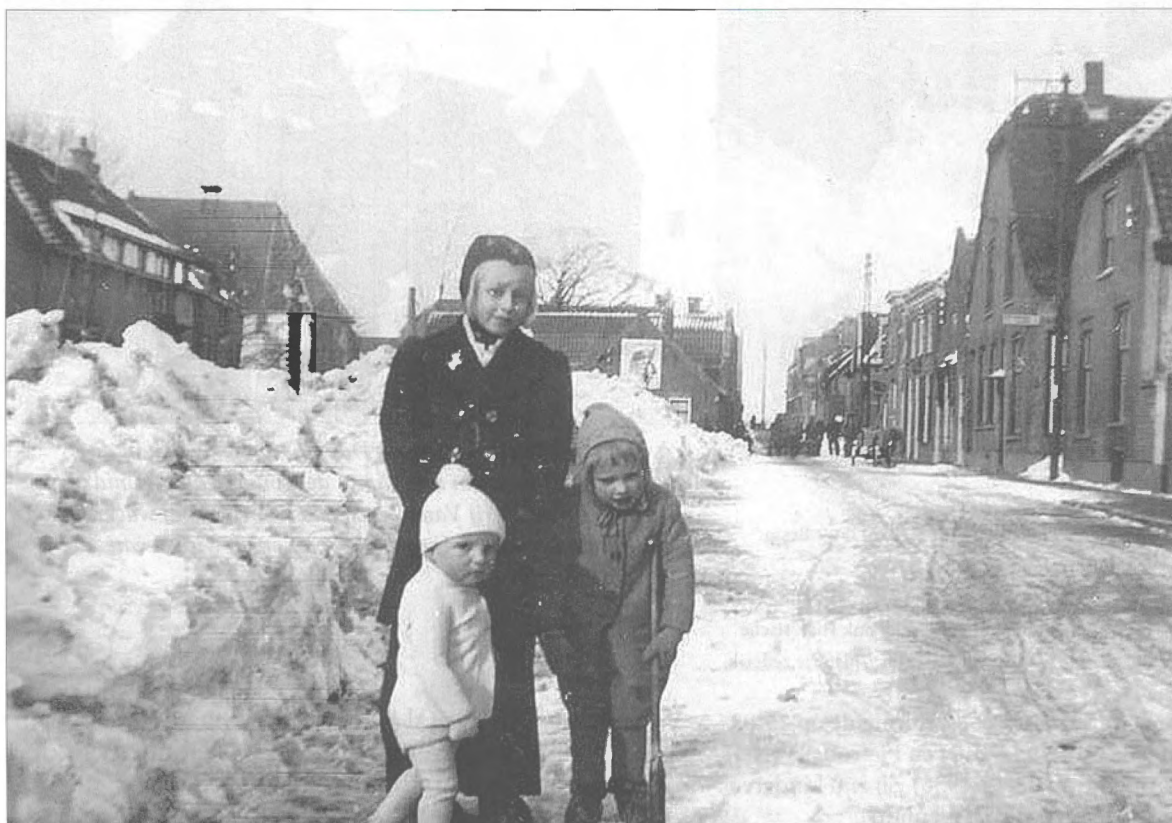

▲ G(eerit) Terlouw en Floor Oosterom, Prinsengracht (februari 1942).

▲ Greetje en Arnold Oskam in de sneeuw in 1942.

Tenslotte, op pagina 51, een tweetal foto's, beschikbaar gesteld door Jan Oosterom (Huibertzoon), nu woonachtig in Hoogblokland. In 1942 heeft hij bij de boerderij van zijn vader, Huib Oosterom, aan de Prinsengracht een groot sneeuwhuis gebouwd voor zijn broertje Floor. Het sneeuwhuis was met vlaggen versierd en voorzien van het jaartal 1942. Op een tweetal foto's is te zien dat er veel belangstelling was voor dit bouwwerk. Op de ene staat Jan en enkele familieleden. Op de andere staan naast familieleden ook een groot aantal belangstellenden uit de omgeving van de boerderij van Huib Oosterom.

◀ Sneeuw op de Prinsengracht in 1942 met Huibertje (Bertie) de Bie, Margaretha (Greetje) en Amel Gerard (Arnold) Oskam.

▲ Grote belangstelling voor het sneeuwhuis van Jan Oosterom in 1942. Volgens hem zit hij boven op de hut achter de vlag met scheve alpino. Staande links meester Van Rooyen, die woonde in de Pollie (Paramasiebaan) achter de boomgaard van Oosterom. Daarnaast staat kolenboer Aart van der Grijn, die een kolenschuur had bij de boerderij van vader Huib Oosterom. Aart was tevens de leverancier van de eierkolen waarmee het jaartal 1942 is gemaakt. Naast Aart staan Floor en Riek Oosterom. Voor de ingang van de hut staan de broers Teunis (Tus), Huib en Jan Hendrik (Trompie) Oosterom en hun zus Hanna. In het groepje linksvoor zitten Lijsje Oosterom, Gijsje Veen, Gerrie en Marie Oosterom (zussen van Jan), Leen Verwulf en Jan Molenaar. Rechtsvoor zit Gijs Roodhorst. Gre Oskam dacht enkele andere personen ter herkennen. Volgens haar zit achter de vlag (met alpino) Bastiaan Verhey (van de klompenmaker). Gre herkende ook Gijsje Veen. Zij is een dochter van P.C. Veen en woonde aan de Prinsengracht voor de boerderij van Oosterom. Gijsje was dienstbode bij ons op de boerderij van Opa Geerit Terlouw en Oom Cornelis. Verder nog staand Teus Oosterom en zittend met bril is de vrouw van P.C. Veen. Wie heeft er gelijk?

P.S. Na het afronden van dit artikel is op 7 februari 2021 alsnog de winter ingevallen met sneeuw en vorst. Kranten en andere media spreken als snel over een "historische winter" en natuurlijk spreekt men na één nacht strenge vorst al over een mogelijke Elfstedentocht. Wordt het een winter als die van 1942? Bij het verschijnen van dit Nieuwsblad – eind maart 2021 – kunnen we de balans opmaken!

► Op de achterkant staat geschreven: 't sneeuwhuis voor m'n broertje gemaakt. Jan Oosterom zit linksvoor met scheve alpino, naast hem zijn broer Gerrit en daarachter zijn oom Tus (Teunis) Oosterom, met pet. Daarnaast zus Hendrikje (Riek), met daarvoor broer Floor en neef Kees Oosterom. Middenvoor neefje Gerrit Diepenhorst.

▲ Wintersfeer langs de rivier bij Ameide, februari 2021 (Foto's Cees van der Grijn).